

الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ

وقف علم و فناوری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عنوان کتاب: «وقف علم و فناوری»

تدوین کننده: دفتر همکاری های علمی و امور نخبگان

شهید فهمیده منطقه شمال شرق

نوبت چاپ: دوم

تاریخ چاپ: اسفند ۱۳۹۵

شمارگان: ۵۰۰

با همکاری و حمایت اداره کل اوقاف و امور خیریه

خراسان رضوی

نشانی: استان خراسان رضوی، مشهد مقدس، خیابان آبکوه، اداره کل

اوقاف و امور خیریه خراسان رضوی، دبیرخانه کمیته یاوران وقف علم و

فناوری خراسان رضوی

شماره تماس: ۳۸۴۳۱۳۱۰ ، ۳۸۴۸۰۲۱۰ ، ۶-۳۸۹۴۴۷۷۴-۰۵۱

حقوق معنوی و مادی این اثر اعم از چاپ، تکثیر، نسخه‌پردازی و ترجمه

برای دفتر همکاری های علمی و امور نخبگان شهید فهمیده منطقه

شمالشرق (دبیرخانه کمیته یاوران وقف علم و فناوری استان خراسان

رضوی) محفوظ می‌باشد و نقل مطالب با ذکر کامل مأخذ مجاز است.

اکنون عرصه‌های متعددی برای وقف وجود دارد که از جمله آن‌ها، پزشکی، علم و آموزش، تحقیقات و پژوهش، علوم جدید، محیط‌زیست و ترویج دین به شکل‌های مدرن است.

در دیدار با نماینده ولی‌فقیه و سرپرست سازمان اوقاف

و امور خیریه و مسئولان این سازمان

مورخ ۹۰/۱۲/۱۳

تقدیر و تشکر

بر خود واجب می‌دانم از زحمات کلیه همکاران دفتر
نخبگان شهید فهمیده منطقه شمال شرق که در تدوین این
کتاب مشارکت نمودند و حمایت‌های بی‌دریغ مرکز
همکاری‌های علمی دفاعی و امور نخبگان دفاعی وابسته به
حوزه علوم، تحقیقات و توسعه فناوری مؤسسه آموزشی و
تحقیقاتی صنایع دفاعی و اداره کل اوقاف و امور خیریه
خراسان رضوی کمال تشکر را داشته باشم.

مهندس جعفر زارع

مدیر دفتر نخبگان شهید فهمیده منطقه شمال شرق و

مسئول کمیته یاوران وقف علم و فناوری خراسان رضوی

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار
۵	شکل اول
۵	منزلت علم و فناوری
۵	مقدمه
۶	تعریف علم
۷	جایگاه علم در اسلام
۱۲	جایگاه علم در بیانات مقام معظم رهبری
۱۸	فناوری، تعاریف و مفاهیم
۱۹	محصول فناورانه
۱۹	مزایای تولید محصول فناورانه
۲۰	هشت شاخصه طرح‌های فناورانه
۲۲	تجاری‌سازی فناوری، تعاریف و مفاهیم
۲۳	اهمیت تجاری‌سازی فناوری
۲۵	جایگاه و نقش علم و فناوری در تمدن‌سازی ایرانی-اسلامی
۲۶	نقش علم و فناوری در کشورهای در حال توسعه
۲۹	جایگاه ایران در تولید علم جهان
۳۴	جایگاه نخبگان در توسعه علمی کشور
۳۸	شکل دوم
۳۸	وقف
۳۸	مقدمه
۳۹	تعریف وقف
۳۹	انواع وقف
۴۱	جایگاه وقف در اسلام
۴۱	وقف در سیره معصومین (ص)
۴۴	پیشینه وقف
۴۴	وقف در اسلام

۴۵	وقف در ایران.....
۵۱	وقف در سایر مذاهب.....
۵۳	وقف در دیگر کشورها.....
۵۵	آثار و کارکردهای وقف.....
۵۵	آثار فرهنگی وقف.....
۵۷	آثار اجتماعی وقف.....
۵۹	آثار اقتصادی وقف.....
۶۱	نگاه کلی به وضعیت موقوفات کشور.....
۶۳	شماره پنجم.....
۶۳	نمونه موقوفات علم و فناوری.....
۶۳	مقدمه.....
۶۵	نمونه موقوفات علم و فناوری در ایران معاصر.....
۶۵	بزرگترین موقوفه علمی، آموزشی کشور.....
۶۵	انستیتو پاستور.....
۶۶	بنیاد فرهنگی موقوفه البرز.....
۶۶	بنیاد علمی و آموزشی قلم‌چی.....
۶۷	موقوفات سیدحسین فلاح نوشیروانی.....
۶۸	موقوفات مرحوم حاج حسین آقاملک.....
۶۸	نمونه موقوفات علم و فناوری در جهان اسلام.....
۶۸	نظامیه‌ها و موقوفات آن‌ها.....
۶۹	مدرسه موقوفه بنی‌سعد بخارا و پژوهش‌ها و تحصیلات پزشکی ابن‌سینا در آن.....
۷۰	بیمارستان بزرگ منصوری قاهره و موقوفات آن.....
۷۱	مدرسه نجف اشرف.....
۷۱	جامع‌الازهر مصر و موقوفات آن.....
۷۲	بغداد و موقوفات آن و فعالیت‌های علمی و پژوهشی خوارزمی در آنجا.....
۷۳	دانشگاه موقوفه مسلمین در قرطبه و پژوهش و تدریس پزشکی.....
۷۵	مجتمع آموزشی موقوفات ربع رشیدی.....
۷۷	موقوفات رصدخانه مراغه و خواجه‌نصیرالدین طوسی.....
۷۸	نمونه موقوفات علم و فناوری در دیگر کشورها.....
۷۸	جایزه نوبل.....
۸۰	موقوفات علمی در آمریکا.....

۸۱	دانشگاه هاروارد
۸۲	دانشگاه استنفورد
۸۲	هلند
۸۳	کانادا
۸۳	ژاپن
۸۴	فرانسه
۸۷	آلمان
۹۳	اسپانیا
۹۴	کویت
۹۶	شکل چهارم
۹۶	مقدمه
۹۷	وقف علم و فناوری
۹۷	جایگاه وقف علم و فناوری در ایران
۱۰۰	ضرورت ترویج وقف علم و فناوری در کشور
۱۰۱	وقف علم و فناوری در نقشه جامع علمی کشور
۱۰۱	وقف علم و فناوری عامل تمدن ساز
۱۰۲	وقف و جنبش نرم‌افزاری
۱۰۳	مشکلات فراوی جنبش نرم‌افزاری
۱۰۴	فواید وقف برای جنبش نرم‌افزاری
۱۰۵	وقف علم و فناوری در کشور
۱۰۵	انجمن خیرین توسعه علم و فناوری ایرانیان
۱۰۷	نهضت خیرین در دانشگاه تهران
۱۰۷	جایزه علمی فناوری پیامبر اعظم (ص)
۱۱۰	صندوق سرمایه‌گذاری نیکوکاری جایزه علمی فناوری پیامبر اعظم (ص)
۱۱۱	دفتر موقوفات جایزه
۱۱۲	برندگان نخستین جایزه مصطفی (ص)
۱۱۴	مؤسسه پژوهش خیرین رویان
۱۱۸	مجمع خیرین حامی فناوری
۱۲۰	روش‌های حمایتی مجمع خیرین حامی فناوری
۱۲۱	بنیاد نژاد قلی و علیزاده
۱۲۲	شرایط اعطای پژوهانه

- ۱۲۳.....عمده فعالیت‌های بنیاد.....
- ۱۲۴.....بنیاد خیریه مرتضی سلطانی.....
- ۱۲۴.....اهداف بنیاد.....
- ۱۲۵.....فعالیت‌های بنیاد.....
- ۱۲۶.....راهکارهای پیشنهادی احیاء وقف علم و فناوری.....

بیشگفتار

وقف، از افتخارات دین اسلام است و به‌طور غیرمستقیم در قرآن و به‌طور مستقیم در روایات و سیره پیامبر (ص) و ائمه (ع) به آن توجه فراوان شده است. برای پی بردن به اهمیت این موضوع، باید به نقش وقف در جامعه اسلامی در طول تاریخ توجه فراوان داشت، اما باید دانست که این موضوع، باوجود برخورداری از قدمت زیاد، آن‌گونه که شایسته است فراگیر نشده و نقش آن در ابعاد گوناگون تا حدودی ناشناخته باقی مانده است. همچنین، منابع ناشی از وقف آن‌چنان‌که شایسته بوده هدایت نشده است.

پدیده وقف دارای حیطه گسترده‌ای از فعالیت‌ها و اقداماتی است که اگر به‌درستی هدایت شود، به بسیاری از نیازها پاسخ می‌دهد و در چنین شرایطی، هیچ‌گاه جامعه انسانی با کمبودهای اقتصادی، اجتماعی، آموزشی و فرهنگی روبه‌رو نخواهد شد. برای دستیابی به این هدف، لازم است که هم نیازها بر اساس اولویت در سطح افکار عمومی معرفی شوند و هم ضرورت آن‌ها عینی شود و هم این مسئله متناسب با عواطف، درک و توجه واقفان هدایت شود.

در حوزه مسائل روز جامعه، اگرچه نیاز انسان به مسکن، بهداشت، پوشاک و خوراک، نیازهایی هستند که به فراخور زمان ممکن است قالبش تغییر کند، اما محتوا و اصل این نیازها برجای خود باقی است. در کنار این نیازها، نیازهایی هستند که در دامان تحولات روز جهان متولد می‌شوند و جامعه چاره‌ای جز پاسخ دادن به آن‌ها ندارد. آن‌چنان‌که در سایه رشد علمی ایران اسلامی، فناوری‌های نوظهور و دیگر موضوعات علمی - پژوهشی روز، همچنین نخبگان علمی و نیازهای جدی آن‌ها جزء اولویت‌هایی قرار گرفته‌اند که لازم است نیت واقفان به سمت آن‌ها هدایت شود.

وقف علمی در تاریخ درخشان تمدن اسلامی موضوع جدیدی نیست. مصادیق زیادی از موقوفه‌هایی را می‌توان نام برد که در روزگاری که اروپا دوران تاریک قرون وسطی را می‌گذراند، در این سوی دنیا - به استناد سفرنامه‌های جهانگردان اروپایی - مراکز بزرگ علمی و پزشکی مانند نظامیه و بیمارستان بغداد وجود داشته که در نوع خود بی‌نظیر بوده‌اند. امروزه، در دورترین نقاط جهان از این‌گونه موقوفات و بنیادهای خیریه‌ای که در خدمت علم هستند زیاد به چشم می‌خورد اما در کشور ما با این سابقه و پیشینه درخشان علمی، موقوفه‌های علمی سهم قابل قبولی را به خود اختصاص نداده‌اند. به‌ویژه در سال‌های اخیر که رشد علمی ایران به‌جایگاهی در صدر جدول رشد علمی کشورهای جهان رسیده و ضرورت این جهش بزرگ هرروز بیشتر احساس می‌شود، جای خالی پرداختن به موقوفات علمی در این عرصه محسوس است.

از جمله عوامل مهم رشد و شکوفایی تمدن اسلامی نیز، نظم یافتن امر پژوهش و دانش‌آموزی و فراهم بودن امکانات تحصیلی برای دانشمندان و محققین بوده و این امکان بیشتر از محل درآمد موقوفات مدارس و اماکن علمی و آموزشی ایجاد می‌شده است. تاکنون موقوفات زیادی وجود داشته‌اند که عواید حاصل از آن در حوزه‌های علمی هزینه شده است، اما متأسفانه تبدیل به یک جریان پایدار همانند آنچه در ساخت مدارس و شکل‌گیری انجمن خیرین مدرسه‌ساز در ابتدای انقلاب شد، نگردیده است.

وقف به‌طور کلی از نظر درآمد و بهره مستمر از بهترین و بیشترین منابع درآمد برای پژوهش و توسعه علم و دانش در جوامع اسلامی بوده است و پایداری و استمرار تعلیم در سرزمین‌های اسلامی طی قرن‌های طولانی و نظم و ترتیب فعالیت علمی و پژوهشی در دانشگاه‌ها، مرکز تحقیقاتی، بیمارستان‌ها و دیگر مراکز علمی به این منبع مالی بستگی داشته است.

به‌طور کلی چند سالی است موجی در کشور ایجاد شده است، با این هدف؛ یعنی حمایت از فعالیت‌های علمی و پژوهشی. این ایده برای نخستین‌بار از سوی رهبر معظم انقلاب و باهدف به‌روزرسانی روش‌های پیشرفت کشور و بهره‌برداری از دانش‌های نوین به‌طور جدی مطرح شد. پس از آن، مؤسسه‌ها، دانشگاه‌ها و مراکز دیگری به‌تدریج در این زمینه فعال شدند. با توجه به اهمیت علم در احیای تمدن اسلامی - ایرانی و از آنجایی که کانون جنبش‌های علمی و نرم‌افزاری و نهضت‌های تولید علم در مراکز علمی و تحقیقاتی است، باید توجه ویژه‌ای به این مراکز و کانون‌های حساس وجود داشته باشد. در حقیقت، مراکز تحقیقاتی، دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه که محفل تولید و گسترش علم و شکستن مرزهای دانش هستند، نباید تنها به بودجه‌های دولتی وابسته باشند؛ بلکه، یکی از راه‌های کمک به این مراکز مالی، تأمین پشتوانه‌هایی مانند وقف است که لازم است مورد توجه جدی قرار گیرد.

در سال جاری که از سوی مقام معظم رهبری سال اقتصاد مقاومتی، اقدام و عمل نام‌گذاری شده است، وقف می‌تواند به‌عنوان ابزاری قدرتمند برای پاسخگویی به مسائل فرهنگی و اقتصادی، به‌ویژه موضوع مهم اقتصاد مقاومتی و اقتصاد دانش‌بنیان مورد استفاده قرار گیرد. از این‌رو، باید از ظرفیت‌های مردمی در پیشرفت و توسعه علم و فناوری بهره گرفته شود. خیرات علمی، موجب سرعت بخشیدن به فرآیند رسیدن به این هدف می‌شود.

از سوی دیگر، الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت مبتنی بر نظریه‌های تدوین و توسعه می‌یابد که یکی از چهار «موضوع جهت‌ساز» آن، موضوع «مقاوم‌سازی اقتصاد» است که بر پایه نظریه «بنگاه‌های وقف‌محور» محقق می‌گردد.

ویرایش اول کتاب حاضر در سال ۹۳ و با عنوان وقف علمی منتشر شد. ویرایش دوم آن با عنوان وقف علم و فناوری و با اهداف زیر گردآوری شده است:

- ایجاد قابلیت لازم برای پاسخگویی به یکی از اولویتهای مهم جامعه، یعنی توسعه علمی - پژوهشی و به تبع آن توسعه کشور از طریق وقف.
 - ترویج، فرهنگ سازی و تشویق واقفان به وقف در حوزه علم و پژوهش.
 - ایجاد مرجعی مطمئن در حوزه وقف علم و فناوری.
- این کتاب در چهارفصل به شرح زیر تألیف شده است:

در فصل اول، به موضوع وقف و جایگاه آن در اسلام و دیگر ادیان اشاره شده است؛

در فصل دوم، به نمونه موقوفات علمی در جهان اسلام، ایران و سایر کشورها پرداخته شده؛

در فصل سوم، موضوع وقف علم و فناوری، تأثیر شگرف وقف در مباحث علمی و اقتدار تمدن ها در برهه های زمانی مختلف مورد بحث قرار گرفته است.

در فصل چهارم هم ضمن اشاره به برخی ابتکارات جدید انجام گرفته در کشور در حوزه وقف علمی، راهکارهای پیشنهادی در خصوص اجرایی شدن بهتر و سریع تر وقف علمی در حوزه تحقیق و توسعه علمی کشور ارائه گردیده است.

دفتر نخبگان شهید فهمیده منطقه شمال شرق

(دبیر خانه کمیته یاوران وقف علم و فناوری خراسان رضوی)

فصل اول

منزلت علم و فناوری

مقدمه

هر تمدنی برای به ثمر رسیدن باید از پشتوانه علمی بسیار قوی برخوردار باشد. در تمدن‌سازی اسلامی نیز، علم و نهادهای علمی همواره تأثیر به‌سزایی داشته‌اند. تولید علم، یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر در امر تمدن‌سازی است و هیچ تمدنی بدون تلاش علمی در نهادهای علمی‌اش نتوانسته موفق شود.

در این فصل، ابتدا ضمن تعریف مقدماتی علم، به تأکید دین‌مبین اسلام بر اهمیت علم و آیات و روایات مربوط به جایگاه و منزلت علم مطالبی پرداخته شده است؛ در ادامه، گزیده‌ای از سخنان مقام معظم رهبری مبنی بر جایگاه علم در موضوع اقتدار ملی و توسعه سیاسی و اقتصادی کشور ارائه و به نقش علم در ساخت تمدن ایرانی - اسلامی مطالبی پرداخته شده است و درنهایت، ضمن ارائه جایگاه ایران در تولید علم جهان، به مهم‌ترین مؤلفه توسعه علمی یعنی نخبگان و آثار بی‌توجهی به این قشر و ظهور پدیده فرار مغزها اشاره می‌شود.

تعریف علم

علم به معنای آموختن است که ساختاری است برای تولید و سامان‌دهی دانش درباره جهان طبیعی در قالب توضیح‌ها و پیش‌بینی‌های آزمایش‌شدنی. یک معنای قدیمی‌تر و نزدیک که امروزه هنوز هم به کار می‌رود متعلق به ارسطو است که دانش علمی را مجموعه‌ای از آگاهی‌های قابل‌اتکا می‌داند که از لحاظ منطقی و عقلانی قابل توضیح باشند.

در زبان عربی واژه «علم» و در زبان انگلیسی واژه «ساینس»^۱ دو کاربرد عام و خاص دارند. در کاربرد عام، هرگونه معرفت روشمند را شامل می‌شوند اما در کاربرد خاص، محصول دوران مدرن و پدید آمدن علم به معنای جدید هستند. این واژه در کاربرد خاص، به‌طور تقریبی جانشین «فلسفه طبیعی»^۲، یا طبیعیات، شده است که یکی از بخش‌های سه‌گانه حکمت نظری در بخش‌بندی ارسطویی است. واژه «ساینس»، از واژه لاتین «ساینتیا»^۳ به معنای مطلق شناخت است که خود از فعل «سایر»^۴ به معنای «دانستن» گرفته شده است. بدین ترتیب، می‌توان گستره علم را با گستره فلسفه تقریباً یکی دانست.

علم در زبان فارسی به معنایی متفاوت و عام‌تر از معادل انگلیسی‌اش (Science) به کار می‌رود. در این مفهوم علم معادل هر نوعی از دانش^۵ است. واژه علم در این مفهوم کلی شامل هر نوع

^۱. Science

^۲. Natural philosophy

^۳. Scientia

^۴. Scire

^۵. Knowledge

آگاهی نسبت به اشیاء، پدیده‌ها، روابط و غیره است، اعم از اینکه مربوط به حوزه مادی و طبیعی باشد و یا مربوط به علوم معنا و ماوراءالطبیعه. در این تعریف قواعد روش علمی برای دستیابی به آن دانش الزامی نیست و علم شامل مجموعه‌ای از آگاهی‌ها، دانش‌ها و معلوماتی است که انسان توانسته از طریق روش‌های گوناگون تا به امروز به آن‌ها آگاهی پیدا کند. اصطلاحاتی چون علم اخلاق، علم حدیث و علم ریاضیات نشان‌دهنده کاربرد این معنا از علم هستند.

در مقابل، مفهوم علم به‌طور خاص وجود دارد که معادل واژه انگلیسی Science است که از ریشه لاتینی «سایتیا» به معنای دانستن گرفته شده است و متناظر با آن بخشی از دانش بشری است که از طریق روش‌های تجربی حاصل شده است و قواعد علوم تجربی بر آن حاکم است.

جایگاه علم در اسلام

اسلام رفتن به دنبال کسب علم و دانش را یکی از واجبات به شمار می‌آورد. اهمیت علم و دانش در اسلام به‌اندازه‌ای است که اولین کلمه‌ای که جبرئیل به پیامبر اکرم (ص) عرض کرد، این بود: «اقرأ» (بخوان!). پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «طلب العلم فریضة علی کل مسلم و مسلمة»: «جست‌وجوی علم بر هر زن و مرد مسلمانی فرض (واجب) است»: یعنی، یکی از فرایض و واجبات اسلامی، در ردیف سایر واجب‌ها، تحصیل علم است. در کتاب‌های روایی همیشه بابتی تحت عنوان «باب وجوب طلب العلم»، یا نظیر آن، وجود دارد که طلب علم را بر هر مسلمان واجب دانسته و در این حکم کلی استثنایی قائل نمی‌شود.

در قرآن کریم آیات فراوانی وجود دارد که به ارزش و جایگاه علم و دانش و نقش آن در زندگی انسان و ثمرات آن در جنبه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی مردم و جامعه می‌پردازد.

اگر خداوند نسبت به جهان علم نداشت، می‌توانست آن را اداره کند؟
 «... أَنْ اللَّهُ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا؛ خداوند متعال به احاطه علمی، بر همه امور عالم آگاه است»^۶.

آیا آصف بن برخیا می‌توانست بدون علم، تخت بلقیس را نزد حضرت سلیمان (ع) حاضر کند؟ «قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ»؛ «کسی که دانشی از کتاب [لوح محفوظ] نزد او بود گفت: من آن را (تخت بلقیس را) پیش از آنکه پلک دیده‌ات به هم بخورد، نزد تو می‌آورم. [و آن را در همان لحظه آورد]»^۷.

خداوند در قرآن می‌فرماید: «قل هل يستوی الذين يعلمون و الذين لا يعلمون، انما يتذكر اولوا الالباب»؛ «بگو آیا دانایان با نادانان مساوی‌اند؟ جز این نیست که تنها خردمندان یادآور می‌شوند»^۸.

همچنین، خداوند در قرآن کریم و در سوره علق می‌فرماید: «عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ»؛ «این، بدین معنی است که از جمله آثار صفت ربوبیت پروردگار و از مواهبی که به انسان‌ها اعطا شده، آن است که پروردگار هر آنچه را که بشر بفهمد و بدان احاطه بیابد، از طریق تعلیم ساخت ربوبی و از طریق وحی و کتابت و گفتار و سخنان رسولان و تعلیمات آنان در دسترس جامعه بشر گذارده است»^۹. جالب است، درحالی‌که پیامبر (ص) درس نخوانده بود و محیط حجاز را یکپارچه جهل و نادانی فراگرفته بود، در نخستین آیات وحی، تکیه بر مسئله علم

^۶ طلاق، آیه ۱۲

^۷ نمل، آیه ۴۰

^۸ زمر، آیه ۹

^۹ تفسیر حسینی همدانی

و قلم است که بلافاصله بعد از نعمت بزرگ خلقت و آفرینش در این آیات ذکر شده است. آن روز که این آیات نازل می‌شد نه تنها در محیط حجاز کسی برای قلم ارزشی قائل نبود که در جهان آن روز نیز خواندن و نوشتن و علم و قلم از اهمیت کمی برخوردار بود.^{۱۰}

برخی از آیات به این مسئله می‌پردازند که علم و دانش یکی از معیارها و ملاک‌های انتخاب و گزینش افراد برای منصب‌ها است. آیات ۲۴۷ سوره بقره و ۹ سوره زمر به همین موضوع اشاره دارد: «خداوند او را بر شما برگزیده و او را در علم و (قدرت) جسم، وسعت بخشیده است. خداوند ملکش را به هر کسی که بخواهد می‌بخشد...» آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند یکسان‌اند؟ ...

رابطه تنگاتنگ و ناگسستنی علم با ایمان و دریافت مفاهیم و اسرار قرآنی در آیات: ۷ سوره آل عمران، ۱۶۲ سوره نساء، ۱۰۷ سوره اسراء، ۵۴ سوره حج، ۴۹ سوره عنکبوت، ۶ سوره سبأ؛ نمونه‌هایی است که از آن‌ها موارد زیر استفاده می‌شود:

ترس از خداوند محصول دانش است: «از میان بندگان خدا تنها دانشمندان از او می‌ترسند»^{۱۱}.

علم مقدمه‌ای است برای اثبات حق: «هرگاه بعد از علم و دانشی که (درباره مسیح) به تو رسیده، (باز) کسانی با تو به محاجّه و ستیز برخیزند، به آن‌ها بگو: بیاید ما فرزندان خود را دعوت کنیم، شما هم فرزندان خود را؛ ما زنان خویش را دعوت نماییم، شما هم زنان خود را؛ ما از نفوس خود دعوت کنیم، شما هم از نفوس خود؛ آنگاه مباحله کنیم و لعنت خدا را بر دروغ‌گویان قرار دهیم»^{۱۲}.

^{۱۰}. قرآنی، محسن، تفسیر سوره علق

^{۱۱}. فاطر، آیه ۲۸

^{۱۲}. آل عمران، آیه ۶۱

- علم حجت را بر انسان تمام می‌کند: «و اگر از هوی و هوس‌های آنان پیروی کنی، بعد از آن که آگاه شده‌ای، هیچ سرپرست و یآوری از سوی خدا برای تو نخواهد بود»^{۱۳}.
 - علم زمینه‌ساز عوامل نجات انسان از عذاب قیامت است: «خداوند کسانی را که ایمان آورده‌اند و کسانی را که علم به آنان داده شده درجات عظیمی می‌بخشد... (در این هنگام) کسانی که به آن‌ها علم داده شده می‌گویند: رسوایی و بدبختی امروز بر کافران است و...»^{۱۴}.
 - هم‌قرین بودن گواهی و شهادت عالمان و دانشمندان با شهادت خدا و ملائکه: «گواهی می‌دهد که معبودی جز او نیست و فرشتگان و صاحبان دانش (هر کدام به گونه‌ای بر این مطلب) گواهی می‌دهند...»^{۱۵}.
 - صاحبان دانش به پیروی سزاوارترند: «ای پدر دانشی بر من آمده که برای تو نیامده است، بنابراین از من پیروی کن تا تو را به راه راست هدایت کنم»^{۱۶}.
 - علم و دانش مایه بصیرت و بینایی است: «اما کسانی که علم و دانش به آن‌ها داده شده بود گفتند: وای بر شما ثواب الهی برای کسانی که ایمان آورده‌اند و عمل صالح انجام می‌دهند بهتر است، اما جز صابران آن را دریافت نمی‌کنند»^{۱۷}.
- علم و دانش دارای چنان اهمیتی است که پیامبر اولوالعزم مشقت‌های یک سفر سخت و پرمخاطره را به جان می‌خرد تا بتواند به آگاهی و دانش بیشتری دست یابد. این داستان در سوره کهف از آیه ۶۵ تا ۷۶،

^{۱۳} بقره، آیه ۱۲۰

^{۱۴} مجادله، آیه ۱۱ و نحل، آیه ۲۷

^{۱۵} آل عمران، آیه ۱۸

^{۱۶} مریم، آیه ۴۳

^{۱۷} قصص، آیه ۸۰

در داستان حضرت موسی و خضر (ع) آمده است: «آیا از تو پیروی کنم تا از آنچه به تو تعلیم داده شده و مایهٔ رشد و صلاح است، به من بیاموزی».

از پیامبر (ص) روایت شده است که: «هرگاه عمر انسان خاتمه پیدا نماید، کار و عمل او به جز در سه مورد پایان می‌پذیرد: یکی صدقه و احسانی که ادامه پیدا کند، دوم: علمی که مورد استفاده قرار بگیرد، سوم: فرزند پاک و پرهیزگاری که برای او دعای خیر بنماید»^{۱۸}.

یکی از ویژگی‌های علم و دانش دوام و ماندگاری منافع آن است؛ اجر و پاداش آن هم حتی پس از مرگ برای انسان همچنان ادامه پیدا خواهد نمود. حافظ المنذری می‌گوید: «کسی که علم سودمندی را به دیگری می‌آموزد و نسخه‌برداری می‌نماید پاداش خود و پاداش همه کسانی که آن را می‌آموزند یا نسخه‌برداری می‌کنند و آن‌هایی که به آن پس از او عمل می‌کنند تا زمانی که آن علم باقی می‌ماند و به آن عمل می‌شود، پاداش نویسنده و نقل‌کنندهٔ آن باقی خواهد ماند. همچنین کسانی که چیزهای غیرمفید را می‌نگارند و به طرق مختلف آن را در اختیار مردم قرار می‌دهند، گناه آن و گناه کسانی که آن را می‌خوانند و نسخه‌برداری می‌کنند و پس از او به آن عمل می‌نمایند تا زمانی که آن دانش و وسیله زبان‌بار و عمل به آن وجود داشته باشد، ادامه پیدا خواهد کرد»^{۱۹}.

اما منزلت و جایگاه علم در نزد بزرگان اسلام به این‌گونه بیان شده که حضرت علی (ع) خطاب به کمیل بن زیاد می‌فرماید: «ای کمیل! بدان که: علم نگهبان توست و تو نگهبان مال و ثروت، علم حاکم و داور است و دارایی محکوم و مورد قضاوت قرار می‌گیرد، خرج و هزینه

^{۱۸}. رواه مسلم

^{۱۹}. المنتقی من الترغیب والترهیب ج ۱ ص ۱۲۵

نمودن از مقدار ثروت می‌کاهد، اما انفاق و دادن علم به دیگران آن را بیشتر و خالص‌تر می‌گرداند».

جایگاه علم در بیانات مقام معظم رهبری

در این بخش، گزیده‌ای از سخنان مقام معظم رهبری در رابطه با جایگاه، نقش و اهمیت علم بیان می‌گردد:

«امروز کسانی در دنیا زور می‌گویند، خلاف قوانین بین‌المللی رفتار می‌کنند، وقیحانه‌ترین موضع را در دنیای تعامل بین‌المللی انسان‌ها ملت‌ها و دولت‌ها می‌گیرند و خجالت هم نمی‌کشند؛ سرشان را هم بالا می‌گیرند. چرا؟ چون قدرت دارند؛ قدرت اقتصادی و سیاسی - که از اقتصاد ناشی می‌شود- و بالاتر از همه این‌ها، قدرت علمی که منشأ همه این‌هاست؛ یعنی منشأ قدرت اقتصادی و سیاسی‌شان هم قدرت علمی است. ما این‌طرف دنیا حرف‌های حقّ زیادی داریم؛ حرفمان را شجاعانه می‌زنیم، منطقمان را در صحنه‌های رویارویی منطقی هم اثبات می‌کنیم، در عمل هم البته چون توفیق الهی شامل حال این ملت شده و ایمان دارد، به قدر ایمان خودش، پیشرفت می‌کند؛ یعنی توانسته‌اند هم به آرزوهای خودشان در مورد این ملت برسند؛ اما احتیاج به یک چیز دیگری هم داریم و آن، عبارت است از قدرت بین‌المللی تا بتوانیم این راه را بی‌دغدغه، درست، به‌طور کامل، همه‌جانبه و بدون کم‌وکاست ادامه دهیم و به اهداف و آرمان‌هایمان برسیم. این قدرت را - قدرت اقتصادی، سیاسی و نفوذ فرهنگی- چطوری به دست آوریم؟ پایه‌ومایه همه این‌ها، قدرت علمی است! یک ملت، با اقتدار علمی است که می‌تواند سخن خود را به گوش همه افراد دنیا برساند؛ با اقتدار علمی است که می‌تواند سیاست برتر و دست بالا را در دنیای سیاسی حائز شود. اقتصاد هم به دنبال این‌ها به دست می‌آید، پول تابع توانایی‌ها است. امروز این‌طوری است؛ علم را می‌شود

به پول تبدیل کرد و از لحاظ اقتصادی هم قوی شد. این، جایگاه علم است. ما از علم عقب ماندیم. نه فقط در دوران پنجاهساله منحوس پهلوی - که البته در این دوران، از لحاظ عمق علمی، پدر این مملکت را درآوردند حالا خود تحلیل این مسئله، یک تحلیل تاریخی - اجتماعی است و یک مسئله مهمی است - بلکه از قبل از آن، دوران قاجاریه و پهلوی مظهر این عقبماندگی علمی است. ما حالا داریم تلاش می‌کنیم که بتوانیم این درّه وسیع را پرکنیم. وظیفه دانشگاه در این کشور، این‌هاست که این درّه علمی را پر کند. هرچه می‌توانید، علم بیاموزید»^{۲۰}.

«من جوانان عزیز را به یک مجاهدت حقیقی دعوت می‌کنم. مجاهدت فقط جنگیدن و به میدان رفتن نیست. کوشش در میدان علم، اخلاق، همکاری‌های سیاسی و تحقیق نیز برای مردم جهاد محسوب می‌شود. ایجاد فرهنگ و اندیشه صحیح در جامعه نیز جهاد است. این‌ها، همه جهاد در راه خدا و جهاد فی سبیل‌الله است. طرف این جهاد، مستکبران، دشمنان و کسانی هستند که با اسلام، ایران، هویت، ملیت، اسلامیت و صفتهای اسلامی عناد و دشمنی دارند»^{۲۱}.

«علم مقوله بسیار مهمی است. امروز انسان وقتی به راه‌های مختلف برای پیشرفت کشور نگاه می‌کند، می‌بیند همه منتهی می‌شود به علم. لعنت خدا بر کسانی که در طول ده‌ها سال کشور را از پیشرفت علمی بازداشتند. وقتی پیشرفت علمی وجود داشته باشد، پیشرفت فناوری را هم با خودش می‌آورد و پیشرفت فناوری هم کشور را رونق می‌دهد و در جامعه نشاط به‌وجود می‌آورد. اگر علم نباشد، هیچ‌چیز نیست؛ و اگر فناوری هم باشد، فناوری عاریه‌ای و دروغی و وام‌گرفته از دیگران

^{۲۰} دیدار با جوانان استان سیستان و بلوچستان، ۸۱/۱۲/۶

^{۲۱} همان منبع

است: مثل صنعت‌های مونتاژی که وجود دارد. در واقع علم را باید رویانید»^{۲۲}.

«قدرت پیدا کنید. اگر ایران اسلامی بتواند در زمینه علمی سخن خودش را در حد سخنان اول دنیا در بیاورد، کار شدنی است. چون علم، ثروت هم ایجاد می‌کند، قدرت نظامی هم ایجاد می‌کند، اعتماد به نفس هم ایجاد می‌کند. من بارها گفته‌ام، باز هم می‌گویم و باز هم بارها تأکید خواهم کرد که پایه و زیربنای اقتدار آینده شما ملت عزیز در قدرت علمی است»^{۲۳}.

«خود علم ارزش است. این ارزش را کسانی می‌توانند به ضد ارزش تبدیل کنند که از آن علیه منافع بشریت استفاده کنند؛ اما خود دانش یک ارزش است. به برکت دانش، معرفت خدا هم آسان می‌شود. کسانی که دارای علم‌اند، بیشتر می‌توانند حقانیت پیام پیغمبران و حقانیت پیام راستین اسلام را بفهمند. علم را با شهوات، با غرض‌ها و با چیزهایی که در عالم مادی و گرایش‌های مادی وجود دارد، نباید مخلوط کرد»^{۲۴}.

«آن روزی که ما بتوانیم درآمد کشور را از راه دانشمان به دست آوریم و در چاه‌های نفت را پلمپ کنیم، آن روز برای ما روز خوبی است. امروز ما داریم از ذخایرمان می‌خوریم. بیشتر بودجه کشور از نفت است. نفت ذخیره ماست. گنجینه‌مان را از روی ناچاری داریم تخلیه می‌کنیم. باید روزی برسد که بتوانیم از دانش خود نان بخوریم و این ملت بتواند از دانش خود ثروت تولید کند. آن وقت خود آن ثروت به پیشرفت دانش کمک خواهد کرد. یک هم‌افزایی پی‌درپی دارند: علم به ثروت کمک می‌کند، ثروت به علم کمک می‌کند. دائماً هم‌افزایی به وجود می‌آید. ما

^{۲۲} دیدار با رئیس و مدیران سازمان صدا و سیما، ۸۳/۹/۱۱

^{۲۳} دیدار جمعی از دانشجویان برگزیده و نمایندگان تشکل‌های دانشجویی، ۸۴/۷/۲۴

^{۲۴} دیدار نخبگان جوان دانشگاهی، ۸۷/۶/۵

باید دنبال این روز باشیم. البته جهت‌گیری‌ها، باید جهت‌گیری‌های درست و معنوی و الهی باشد»^{۲۵}.

«اسلام عزیز بزرگ‌ترین مشوق علم است و چنین بود که در طی قرن‌های پی‌درپی، مسلمانان پرچم دانش و معرفت و پیشرفت علمی را در همه جهان در دست داشتند و امروز که پس از دوران تلخ تسلط سیاست‌های بیگانه بر کشورمان، بار دیگر ملت ایران آزادی از نفوذ استکبار جهانی را می‌آزماید، جهاد علمی یکی از بزرگ‌ترین فرایض ماست»^{۲۶}.

«دین، طرفدار و مشوق علم است. آن کسانی که علمای بزرگ هستند همه جزء علمای بالله‌اند. مثلاً ابن‌سینای پزشکی که کتاب «قانون» اش تا اندکی پیش در اروپا به‌عنوان یک منبع در دانشگاه‌ها مورد مراجعه بوده، یک عالم دینی است. آدمی است که در عرفان می‌نویسد، در فلسفه هم می‌نویسد. فارابی و دیگران هم همین‌طور بودند. البته، موارد بسیار معدودی هم وجود دارند که از این قبیل نبودند، یعنی عالم علوم طبیعی، عالم دین به حساب نمی‌آمده است. از این قبیل هم داریم اما کم؛ بنابراین علم و دین باهم پیش رفتند و دین به علم کمک کرده است. این یک حقیقت بسیار مهم است که امروز خوشبختانه در کشور ما وجود دارد. بچه‌های ما مذهبی و دینی‌اند»^{۲۷}.

«اگر زنجیره تولید دانش، تبدیل دانش به فناوری، تولید محصول و درنهایت تجاری‌سازی علم تکمیل شود، مسیر تولید علم به تولید ثروت ملی کشور و پاسخگویی به نیازهای ملت منتهی خواهد شد»^{۲۸}.

^{۲۵} . همان منبع

^{۲۶} . پیام به مناسبت بازگشایی دانشگاه‌ها، ۷۸/۷/۶

^{۲۷} . دیدار با نخبگان علمی سراسر کشور ۷۸/۷/۱۹

^{۲۸} . نوروز ۱۳۹۰، مشهد مقدس

«علم را باید با دین همراه دانست. علم را برای خدا و در راه خدا باید تحصیل کرد و به کار گرفت. این، جزء تعالیم اولیه ما باید باشد؛ در همه جا؛ و توفیقات این علم هم بیشتر است، این را به شما عرض بکنم. نگویند اگر علم را مقدس کردیم و با دین همراه کردیم و مؤمن کاری درآوردیم، دیگر پیشرفت نمی‌کند، نخیر؛ الآن همین خود جهاد دانشگاهی شما، همین مجموعه کارهای شما - که به وسیله عناصر مؤمن این همه کار بزرگ انجام گرفته - نشان‌دهنده این است که علم وقتی با ایمان همراه باشد توفیقاتش هم بیشتر خواهد بود»^{۲۹}.

«تمدن واقعی برای مردم ما تمدن ایرانی است، تمدنی است که متعلق به خود ماست، از استعدادهای ما جوشیده و با شرایط زندگی ما درهم آمیخته و چفت شده است. راه حل حقیقی، راه حل بومی است. باید بذر سالم خودمان را بپاشیم و مراقبت کنیم تا سبز شود، دنبال تقلید از این و آن نباشیم؛ دنبال سخن گفتن با زبان و لغت بیگانه و عاریه گرفتن از تجربه‌های دست‌چندم آن‌ها نباشیم، نه اینکه از فرآورده‌های علمی دیگران بهره نبریم، چرا، صد درصد معتقدم که باید از همه تجربه‌های علمی بشری بهره برد. پنجره‌ها را نمی‌بندیم؛ هر کس که در دنیا کار خوبی کرده آن را انتخاب می‌کنیم»^{۳۰}.

«باید کشورهای اسلامی از لحاظ علم و فناوری پیشرفت کنند. گفتم غرب و آمریکا به برکت علم توانستند بر کشورهای دنیا مسلط شوند؛ یکی از ابزارهایشان علم بود؛ ثروت را هم با علم به دست آوردند. البته مقداری از ثروت را هم با فریبکاری و خباثت و سیاست به دست آوردند، اما علم هم مؤثر بود. باید علم پیدا کرد. روایتی است که فرمود: «العلم سلطان من وجده صال و من لم یجده صیل علیه»^{۳۱}.

^{۲۹}. در بازدید از پژوهشکده رویان، ۸۶/۴/۲۵

^{۳۰}. در جمع جوانان و فرهنگیان در مصالای رشت، ۸۰/۲/۱۲

^{۳۱}. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۲۰، ص ۳۱۹

«باید علم پیدا کنید. علم که پیدا کردید، پنجه قوی پیدا خواهید کرد. اگر علم نداشته باشید، کسانی که دارای پنجه قوی هستند، دست شما را می‌پیچانند. جوان‌هایتان را به علم تشویق کنید؛ این کار ممکن است؛ ما در ایران این کار را کردیم. ما قبل از انقلاب در ردیف‌های آخرِ آخرِ علمی دنیا قرار داشتیم که هیچ‌نگاهی به‌طرف ما جلب نمی‌شد. امروز به برکت انقلاب، به برکت اسلام، به برکت شریعت، کسانی که در دنیا ارزیابی می‌کنند، گفتند و در دنیا منتشر شد که ایران امروز از لحاظ علمی در رتبه شانزدهم دنیاست»^{۳۲}.

«نقطهٔ قوتِ دیگر، پیشرفت علمی است. عزیزان من! این پیشرفت علمی را دست‌کم نگیرید. این پیشرفت‌ها خیلی مهم است. علم، پایه پیشرفت همه‌جانبه یک کشور است. این حدیث را من یک وقتی خواندم: «العلم سلطان...» علم، اقتدار است. هر کس این اقتدار را داشته باشد، می‌تواند به همه مقاصد خود دست پیدا کند. این مستکبران جهانی به برکت علمی که به آن دست پیدا کردند، توانستند به همه دنیا زور بگویند. البته ما هرگز زور نخواهیم گفت، اما علم برای ما به‌عنوان یک پیشرفت حتماً لازم است»^{۳۳}.

«من می‌خواهم این را به مسئولین دولتی بگویم که سرمایه‌گذاری در تولید علم و نوآوری علمی، برای کشور ما و ملت ما سود مضاعف داشته؛ این راه را رها نکنید. سرمایه‌گذاری برای تولید علم و برای نوآوری‌های علمی و برای پیشرفت علمی بایستی روزبه‌روز بیشتر شود؛ نباید کم شود»^{۳۴}.

«نکته‌ای که من می‌توانم به شما عرض بکنم این است که بدانید: سیاست «پیشرفت علمی با شتاب بالا» یک سیاست بنیادی برای نظام

^{۳۲} . ۱۳۹۱/۰۹/۲۱

^{۳۳} . ۱۳۹۰/۱۱/۱۴

^{۳۴} . دیدار با جمعی از نخبگان و برگزیدگان علمی

است؛ مجموعه مغز متفکر دستگاه کشور به این نتیجه رسیده است که گذر از دشواری‌ها، عبور از خطرگاه‌ها و لغزشگاه‌ها در ایران اسلامی، اگر به دو سه رکن و مقدمه نیاز داشته باشد، یکی، پیشرفت علمی است؛ این، یک سیاست بنیادی است، از حدود ده دوازده سال پیش این سیاست دارد دنبال می‌شود»^{۳۵}.

فناوری، تعاریف و مفاهیم

فناوری (تکنولوژی) شیوه و شگرد ساخت و کاربرد ابزار، دستگاه‌ها، ماده‌ها و فرایندهایی است که گره‌گشای دشواری‌های انسان است. فناوری یک فعالیت انسانی است و از همین رو، هم از دانش و هم از مهندسی دیرینه‌تر است. فناوری همان تسلط و تبحر انجام کار است، فناوری توانایی انجام کار در تمامی سطوح و زمینه‌ها است؛ یعنی طراحی، ساخت، استفاده، تعمیر و نگهداری و تحقیق و توسعه و غیره است.

امروزه بسیاری از فناوری‌ها در نتیجه پژوهش به دست می‌آیند و پژوهشگاه‌های فناوری زیادی در سراسر جهان برپا شده است. تکنولوژی به معنای اصلی، حداکثر استفاده از کمترین امکانات موجود است. در کتاب مبانی و مدیریت فناوری اطلاعات، تعاریف زیر برای فناوری آمده است:

فناوری یا تکنولوژی از دو لغت یونانی *Logia* و *Techne* تشکیل شده است که اولی به معنی هنر و دومی به معنی علم و دانش است. یونیدو فناوری را کاربرد علوم در صنایع با استفاده از رویه‌ها و مطالعات منظم می‌داند. فرهنگ لاروس، فناوری را مطالعه ابزارها، شیوه‌ها و روش‌های مورد انتظار و مورد استفاده در حوزه‌ها گوناگون صنعت می‌داند. فناوری مجموعه‌ای از فرآیندها، روش‌ها، فنون، ابزار،

^{۳۵}. دیدار با شرکت‌کنندگان در هفتمین همایش ملی نخبگان جوان، ۱۳۹۲/۰۷/۱۷

تجهیزات، ماشین‌آلات و مهارت‌هایی است که توسط آن‌ها کالایی ساخته شده و یا خدمتی ارائه می‌گردد.

فناوری عامل تبدیل منابع طبیعی، سرمایه و نیروی انسانی به کالا و خدمات است که عناصر متشکله و یا ارکان آن عبارت است از: سخت‌افزار، انسان‌افزار یا نیروی انسانی متخصص، فناوری متبلور در اسناد و مدارک یا اطلاعات یا سازمان‌ها. تکنولوژی یا فناوری به معنای کاربرد منظم معلومات علمی و دیگر آگاهی‌های نظام‌یافته برای انجام وظایف عملی است و تأثیر به‌سزایی بر توسعه جوامع بشری دارد.

محصول فناورانه

محصول فناورانه، محصولی است که بر پایه دانش روز دنیا تولید می‌شود و در داخل کشور تولیدکننده مشابهی ندارد؛ مانند تولید یک داروی جدید. تولید محصول فناورانه در کنار ایجاد بستری مناسب در جهت تولید کالاهای جدید و فناور، باعث ایجاد زیرساخت‌های جدیدی در کشور شده و در برخی موارد وابستگی کشور را به کشورهای دیگر به‌طور کامل رفع می‌کند.

مزایای تولید محصول فناورانه

۱. محصول فناورانه کاربردی کردن دانش است.
۲. تولید محصول فناورانه کمک به توسعه کشور است.
۳. عدم نیاز به واردات محصولات و جلوگیری از خروج ارز از کشور.
۴. کمک به افزایش شاخص‌های اقتصادی کشور

هشت شاخصه طرح‌های فناورانه

۱- تولید ثروت ملی: فناوری موردنظر از لحاظ تولید ثروت در کشور در چه جایگاهی قرار دارد و اینکه چه سهمی را در GDP کشور دارا است؟ با توجه به کم شدن قیمت نفت و کم شدن درآمد کشور، می‌توان پژوهش و طرح‌های فناورانه را یکی از منابع تولید ثروت در کشور دانست که می‌تواند در آینده نزدیک جایگزین نفت خام برای ارائه به جهان و تولید سرمایه ملی باشد.

۲- سرریز فناوری: این شاخص به ارتباط فناوری مدنظر با دیگر فناوری‌ها توجه دارد و همچنین ارتباط فناوری مذکور با بخش‌ها و سازمان‌های ذی‌نفع مشخص می‌شود، در این شاخص نقش مهم معاونت به‌عنوان یک بخش فراسازمانی مطرح می‌شود و اینکه چه ارتباطاتی را باید در اجرایی شدن فناوری مدنظر قرار دهد.

جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یکی از کشورهای منطقه خاورمیانه به دنبال دستیابی به جایگاه اول منطقه در ۱۴۰۴ است. لذا با توجه به نقش تعیین‌کننده فناوری در تحقق اهداف سند چشم‌انداز بیست‌ساله (به‌ویژه رشد اقتصادی مستمر و با ثبات هشت‌درصدی) و به‌منظور ارائه توصیه‌های سیاستی مناسب به سیاست‌گذاران اقتصادی ضروری است عوامل توسعه و پیشرفت فناوری در نظر گرفته شود.

علاوه بر این بحث که تحقیق و توسعه نقش تعیین‌کننده‌ای بر فعالیت‌های فناورانه دارد، باید خاطرنشان کرد که از یک‌طرف به دلیل شتاب روند همبستگی اقتصاد جهانی و از طرف دیگر به دلیل رشد روزافزون انتشار و توزیع دانش و فناوری، ضروری است کشورهای درحال توسعه به‌منظور پر کردن شکاف فناوری و درآمد سرانه با کشورهای توسعه‌یافته علاوه بر نوآوری داخلی، به انتشار و سرریزهای

فناوری بین‌المللی توجه داشته باشند؛ زیرا از جمله عوامل مهم و تأثیرگذار بر فعالیت‌های فناورانه، انتشار و سرریزهای فناوری، واردات و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی است.

۳- اشتغال آفرینی: فناوری مطرح شده تا چه میزان می‌تواند به اشتغال‌زایی در کشور کمک کند؟ نکته دیگر اینکه منابع انسانی موردنیاز فناوری را نیز موردتوجه قرار دهیم تا در صورت نیاز نیروی متخصص برای فناوری مذکور را در کشور تربیت کنیم که این کار می‌تواند با ایجاد رشته دانشگاهی یا برگزاری دوره‌های تخصصی انجام شود.

۴- بازار هدف فناوری: باید در به‌کارگیری یک فناوری در کشور به این نکته نیز توجه کنیم که فناوری ایجاد شده در کشور چه سهمی از بازار داخلی را می‌تواند به خود اختصاص دهد و در صورت رفع نیاز بازار داخل، از واردات چه محصولاتی به کشور جلوگیری می‌کند.

۵- تجارت خارجی یا صادرات: بررسی کنیم فناوری موردنظر تا چه میزان توانایی صادرات به دیگر کشورها را دارد و چقدر می‌توانیم به صادرات آن تکیه کنیم.

۶- وضعیت دانشی و تولید علم: در این بخش تولید مقالات ISI موردبررسی قرار می‌گیرد. یکی از منابعی که می‌توان فناور بودن یک طرح را تشخیص داد، علمی و به‌روز بودن پروژه است.

۷- زیرساخت‌های پتانسیل تحقیق و فناوری: برای اینکه توسعه فناوری شکل گیرد باید زیرساخت‌های مربوط به تحقیق و توسعه فناوری‌ها شکل گیرد به همین دلیل باید در اجرایی شدن فناوری در کشور به این نکته توجه کنیم که چه زیرساخت‌های فناوری در کشور وجود دارد و یا برای ایجاد آن باید چه اقداماتی انجام دهیم، بدون ایجاد زیرساخت‌های تحقیق و پژوهش که در ابتدای زنجیره فناوری قرار دارند دستیابی به توسعه فناوری و تجاری‌سازی امکان‌پذیر نیست.

۸- اهمیت اجتماعی فناوری: برای ایجاد یک فناوری در کشور باید به اهمیت آن در حوزه‌های مختلف اجتماعی، زیست‌محیطی، ایمنی و اقتدار ملی و تأثیر آن بر روی رفاه مردم توجه کنیم و فقط بخش تولید علم مدنظر نیست.

تجاری‌سازی فناوری، تعاریف و مفاهیم

تجاری‌سازی به معنای تبدیل نتایج پژوهش به فرآورده‌ها، خدمات و فرایندهایی است که می‌خواهند موضوع معاملات تجاری باشند و بر کاربردی نمودن نتایج پژوهش و ارزش‌آفرینی اقتصادی آن‌ها تأکید دارد. به عبارت ساده، تجاری‌سازی فرایند تبدیل فناوری‌های جدید به محصولات موفق تجاری است (محمودپور، رحیمیان، عباسپور و دلاور، ۱۳۹۱).

درواقع، تجاری‌سازی شامل مجموعه‌ای از فعالیت‌ها است که قادر به کسب و تملک ایده‌های تجاری‌سازی فناوری به مرحله رشد رساندن آن‌ها با دانش مکمل، توسعه فناوری تحقق‌یافته تحقیقاتی،

ساخت نمونه اولیه با استفاده از فناوری‌های جدید، توسعه فرایند ساخت و تولید کالاهای قابل فروش جدید، عرضه محصول به بازار، ایجاد موقعیت فروش و زیرساخت‌های جدید است (یداللهی فارسی و کلات‌هایی، ۱۳۹۱ و متین و محمدی زاده، ۱۳۹۲).

تجاری‌سازی فناوری، خلق محصول، خدمت یا فرآیند جدیدی مبتنی بر رفع تقاضای جدید است و رفع آن مستلزم تلاش مستمر در راه تبدیل نتایج به محصولات و خدمات جدید و بازاریابی موفق آن‌ها است.

تجاری‌سازی به انتقال فناوری بسیار نزدیک است. به عبارت دیگر فرآیند تجاری‌سازی، همان فرآیند انتقال دانش و فناوری از مراکز تحقیقاتی مانند مراکز رشد و پارک‌های علم و فناوری به صنایع موجود یا کسب‌وکارهای جدید است. در واقع تجاری کردن فرآیندی است که از طرح کردن و پروردن یک ایده آغاز می‌شود و به سمت تولید (کالا و خدمات) و در نهایت فروش آن به مشتری (صنعت یا استفاده‌کننده نهایی) می‌انجامد.

اهمیت تجاری‌سازی فناوری

ایجاد بسترهایی برای دانش، علاوه بر فراهم آوردن ارزش‌های اقتصادی برای سازمان‌ها، منجر به رشد اقتصادی و فنی جامعه می‌شود. از آنجاکه به بازار رسانیدن یک محصول می‌تواند تضمین‌کننده موفقیت و بقای سازمان‌ها باشد، تجاری‌سازی به عنوان یک عامل حیاتی مطرح شده است. در سازمان‌های تحقیقاتی نیز تحقیقات، بدون تجاری‌سازی یک محصول معنایی ندارد. در همین راستا نیز تا فناوری منتقل شده، توسعه نیابد، نمی‌تواند گفت فرآیند انتقال فناوری تکمیل شده است. اهمیت تجاری‌سازی فناوری و R&D به حدی است که در حال حاضر بسیاری از مؤسسات تحقیقاتی

با بهره‌گیری از خدمات مشاوره‌ای و انجام پروژه‌های تحقیقاتی به‌صورت همکاری مشترک به تجاری‌سازی فناوری خود رسمیت داده‌اند و تعداد این‌گونه مراکز خدمات مشاوره‌ای در کشورهای پیشرفته صنعتی در حال افزایش است. در خصوص ایران نیز، طی سال‌های اخیر، مراکز عرضه‌کننده خدمات فناوری تحت نظر مراکز رشد و پارک‌های علم و فناوری به ارائه خدمات مشاوره‌ای به فعالان حوزه فناوری و شرکت‌های دانش‌بنیان می‌پردازند که البته، نیاز به تقویت هرچه بیشتر این مراکز امری حیاتی در انجام وظایفشان است.

شایان‌ذکر است که رشد اقتصادی یک کشور به میزان زیادی به توان رقابتی بنگاه‌های آن کشور متکی است و توان رقابتی بنگاه‌ها نیز به تلاش‌های زیادی از جمله توانمندی‌های فناوری آن‌ها وابسته است. از سال ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۱ سهم ایالات‌متحده از تجارت جهانی فناوری‌های پیشرفته از ۳۱ درصد به ۱۷ درصد کاهش یافته است. در همین زمان سهم کشورهای چین، کره جنوبی و بقیه کشورهای آسیایی از ۷ درصد به ۲۵ درصد افزایش یافته است که دلیل آن، صادرات این کشورها مبتنی بر فناوری‌های پیشرفته بوده است.

تجاری‌سازی نتایج تحقیقات و یا تولید صنعتی نمونه‌های تحقیقاتی علاوه بر صرفه‌جویی ارزی و ایجاد انگیزه تحقیق، دست‌آوردهای تازه‌ای به همراه دارد که از جمله می‌تواند به موارد زیر اشاره نمود:

- توسعه اقتصادی
- ارتقای سطح تکنولوژیکی کشور و تولید مواد نو با استفاده از فناوری‌های پیشرفته
- بالا بردن سطح طراحی و ساخت داخل

- اشتغال‌زایی و ایجاد زمینه‌های جدید فعالیت برای نیروی کارا و متخصص
- حمایت از صنعت و بالا بردن توان مهندسی برای صدور خدمات به خارج
- زمینه‌سازی گسترش صنایع وابسته، بالادستی و پایین‌دستی
- بالا بردن قدرت رقابتی در جهت صدور کالای ساخت داخل و به دست آوردن سهم بالاتر در تجارت جهانی
- ایجاد اعتماد نسبت به تحقیقات کاربردی و مربوط به توسعه

جایگاه و نقش علم و فناوری در تمدن‌سازی ایرانی-اسلامی

در دوران کنونی، ترس دشمنان از تولید علم، باهدف تبدیل آن به فناوری و تجاری‌سازی، از آن‌رو است که تمدن اسلامی در سایه شکوفایی اقتصادی فراگیر در عصر کنونی ایجاد شود و به‌عنوان الگو به جهان و جهانیان معرفی شود، لذا تمام همت خویش را مبذول این معنا کرده‌اند تا از این تحول و دگرگونی مثبت جلوگیری کنند. آنچه موجب هراس دشمنان امت اسلام و ایران اسلامی است، تبدیل ایران به یک نظام و جامعه برتر در جامعه جهانی است؛ زیرا می‌تواند به‌عنوان الگوی رهایی و عدالت‌خواهی و روحیه خودباوری در جهان مطرح شود و بساط دشمنان بشریت را برچیند.

اگر پیامبر اکرم (ص) پیروانش را به فراگیری علم و دانش تشویق می‌کرد، کودکان اصحابش را وادار می‌کرد که سواد بیاموزند، برخی از یارانش را فرمان داد زبان سریانی بیاموزند، این تأکید و تشویق‌ها درباره علم سبب شد که مسلمانان باهمت و سرعت بی‌نظیری به جست‌وجوی علم در همه جهان پرداختند؛ آثار علمی را هرکجا یافتند به‌دست آوردند و ترجمه کردند و خود به تحقیق پرداخته و از این راه علاوه بر این که حلقه ارتباطی شدند میان تمدن‌های قدیم یونانی و

رومی و ایرانی و مصری و هندی و غیره و تمدن جدید اروپایی، خود یکی از شکوهمندترین تمدن‌ها و فرهنگ‌های تاریخ بشریت را آفریدند که به‌نام تمدن و فرهنگ اسلامی شناخته شده و می‌شود.^{۳۶}

اگر نظام جمهوری اسلامی بتواند موفقیت خود را در دیگر عرصه‌ها به نمایش بگذارد و نمونه‌ای کامل از تمدن اسلامی مبتنی بر عدالت را به جهانیان ارائه دهد و به‌نوعی بهشت زمینی را شکل بخشد، آنگاه است که دشمنان بشریت به فغان خواهند افتاد؛ زیرا ارائه چنین اسوه و نمونه‌ای از جامعه برتر می‌تواند تمامی بساط ستمگران و مستکبران را گرد آورد و از تخت فروکشد.^{۳۷}

نقش علم و فناوری در کشورهای درحال توسعه

طبق آمارهای سازمان ملل، هفتاد درصد از جمعیت دنیا به‌عنوان کشورهای درحال توسعه در نظر گرفته می‌شوند. مبنای این تقسیم‌بندی مقیاس توسعه انسانی است که علاوه بر درآمد سرانه، توسعه اجتماعی از نظر سواد، آموزش، سلامت و امید به زندگی را می‌سنجد. با این مقیاس بسیاری از کشورها علی‌رغم داشتن منابع غنی، در زمره کشورهای درحال توسعه قرار می‌گیرند. در واقع به‌جز غرب اروپا، ایالات متحده، روسیه، استرالیا، نیوزیلند، ژاپن و رژیم صهیونیستی، بقیه کشورها جزو کشورهای درحال توسعه طبقه‌بندی می‌شوند.

کشورهای درحال توسعه در گذشته به رشد علم و فناوری کمک زیادی کردند و حتی از برخی از این کشورها به‌عنوان مهد تمدن انسانی یاد می‌شود. بسیاری از تفاوت‌های موجود میان کشورهای درحال توسعه و توسعه‌یافته ریشه در تاریخ توسعه این کشورها دارد و شامل عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و حتی جغرافیایی می‌شود؛ اما این همه واقعیت نیست.

^{۳۶} پایگاه اینترنتی حوزه

^{۳۷} روزنامه‌ی کیهان، اردیبهشت ۹۰

مهم‌ترین علل تفاوت‌های اجتماعی و اقتصادی در این دو گروه کشورها تفاوت در زیرساخت‌های علم و فناوری و توسعه این دو مقوله در این کشورها است. شرط لازم برای رشد علمی یک کشور، شناخت اهمیت وجود یک سیستم آموزشی صحیح است و این یکی از مهم‌ترین عواملی بود که به پیشرفت اقتصادی ژاپن کمک شایانی کرد.

امروزه در کشورهای توسعه‌یافته پژوهش یک سرمایه‌گذاری بلندمدت محسوب می‌شود و در دانشگاه‌ها بالاترین اولویت‌ها به پرورش استعدادها و تربیت دانشجویان اختصاص داده می‌شود و آنچه در این اولویت‌بندی قابل توجه است ارتباط نزدیک آموزش در رشد اقتصادی است. چراکه افزایش نرخ رشد اقتصادی با حمایت و پشتیبانی آموزش و علم در دانشگاه‌ها به دست می‌آید. طبق آمارهای UNESCO در سال ۱۹۹۷ کشورهای توسعه‌یافته ۸۴ درصد سرمایه‌گذاری جهانی در R&D و ۷۲ درصد پژوهشگران دنیا را داشته‌اند و ۸۸ درصد تولیدات علمی ثبت‌شده در Science Citation Index را به خود اختصاص داده‌اند.

علم در کشورهای درحال توسعه به‌عنوان یک مقوله حاشیه‌ای و یا حتی تزیینی در نظر گرفته می‌شود! واقعیت آن است که بیشتر کشورهای درحال توسعه نمی‌دانند که با ارتقای علم و فناوری می‌خواهند موقعیتشان را بهبود بخشند. اگرچه بعضی از این کشورها به اهمیت علم و فناوری آگاه‌اند، اما ناکافی بودن زیرساخت‌های علمی، موانع زیادی را در راه توسعه علمی این جوامع ایجاد می‌کند. کمبود منابع انسانی و زیرساخت‌های توسعه علمی در این جوامع و میزان سرمایه‌گذاری در این مقوله‌ها نشانگر آن است که چگونه علم و فناوری در این کشورها مورد بی‌توجهی واقع شده است. نسبت تعداد پژوهشگران به کل جمعیت در کشورهای توسعه‌یافته بسیار بیشتر از این نسبت در کشورهای درحال توسعه است.

برای بهره‌مندی از یک اثربخشی طولانی‌مدت، علم و فناوری باید پایه‌پای هم حرکت کنند و ورود فناوری پیشرفته باید همراه با پیشرفت علم صورت پذیرد، چراکه از ساده‌ترین تا پیچیده‌ترین تولیدات صنعتی بر پایه پیشرفت سریع علم در حیطه‌های گوناگون است؛ اما متأسفانه بیشتر کشورهای درحال توسعه به این علوم اهمیت نمی‌دهند و حتی دانشمندان در این کشورها نمی‌توانند نقش خود را به‌طور کامل ایفا کنند

علم مدرن در تمام جنبه‌های زندگی اجتماعی و اقتصادی رسوخ می‌کند؛ بنابراین علم، پژوهش و فناوری که به‌منزله ابزارهایی برای تسریع توسعه هستند باید موردتوجه ویژه در برنامه‌ریزی‌های ملی کشورهای درحال توسعه قرار گیرند. کمبود برنامه‌ریزی و مدیریت درست یکی از دلایل اصلی عدم پیشرفت در این کشورها است.

دانشگاه‌ها، مراکز تحقیقاتی، اساتید، آزمایشگاه‌های مجهز و کتابخانه‌های مدرن از حداقل زیرساخت‌هایی است که کشورهای درحال توسعه باید برای خود مهیا کنند.

سیاست‌گذاری‌های علم باید در تعامل با دولت، دانشگاه‌ها و صنعت انجام گیرد و در این تعامل توجه به نیازها و منابع، ضروری است. در حقیقت دولت باید میان دانشگاه‌ها و صنایع، تعاملی به وجود آورد تا علم و فناوری به تولید محصول منجر شود. کشورهای درحال توسعه باید برای دانشمندان و افراد مستعد خود امکانات لازم را فراهم آورند تا بتوانند استعدادها و سرمایه‌های خود را حفظ کنند.

افزایش نرخ رشد اقتصادی در کشورهای درحال توسعه با بهره‌گیری از علم و فناوری، قابل حصول است؛ اما این امر تنها زمانی حاصل می‌شود که تمام سازمان‌ها دست‌به‌دست هم دهند و در رسیدن به این مهم تلاش نمایند. کشورهای درحال توسعه باید بدانند که

سرمایه‌گذاری علمی طولانی‌مدت در این کشورها تا چه اندازه می‌تواند وضعیت آن‌ها را بهبود بخشد.

جایگاه ایران در تولید علم جهان

اصولاً ایرانیان با داشتن سوابق پیوسته در تمدن و فرهنگ، شایستگی آن را داشته‌اند که ملت‌های دیگر را تحت تأثیر قرار داده و آن‌ها را پیرو خویش قرار دهند. حتی پیامبر اسلام (ص) با بیان رسا، عشق و علاقه ایرانیان را به فرهنگ و علوم اعلام فرمود و امیرالمؤمنین علی (ع) ایرانیان را حکما و بزرگواران معرفی فرمود^{۳۸}.

هنگامی که از جایگاه توسعه علمی صحبت می‌شود، دو مسئله مدنظر است: یکی بحث رتبه‌بندی تولید علم و جایگاه کشور در آن است و این مسئله که چه اندازه می‌تواند جایگاه واقعی تولید علم را مشخص کند؛ و دیگری، بحث بررسی سایر شاخص‌ها است که مثلاً این تولید علم تا چه میزان در عرصه جامعه تأثیر داشته یا نمود خارجی این تولید علم در کجا مشخص است؟ (چقدر میان مراکز علمی و کاربردی رابطه وجود دارد). همچنین آیا علم تولید شده در کشور ایران مورد استفاده قرار گرفته یا با توجه به سیل مهاجرت نخبگان ایرانی به کشورهای غربی نمود خارجی این مهم در کشورهای خارجی محقق شده است. بر این اساس، در این مختصر در دو بخش زیر این موضوع بررسی می‌شود:

الف) جایگاه ایران در تولید علم جهان بر اساس آمار منابع استنادی
زمانی که سخن از رتبه‌بندی علمی کشورها و نقش آن‌ها در تولید علم به میان می‌آید، معیارهای متنوع و شاخص‌های متفاوتی برای ارزیابی این مهم مطرح می‌شود؛ بر این اساس، منابع استنادی گوناگونی

^{۳۸}. پایگاه خبری تحلیلی سخن آنلاین

عرض‌اندام می‌کنند و صف‌بندی کشورهای رقیب بر اساس شاخص‌های آنان پدیدار می‌شود. با این وجود، سه منبع مهم برای ارزیابی نقش کشورها و رتبه آن‌ها در تولید علم بیشتر مورد پذیرش قرار گرفته است: پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC) در ایران، اسکوپوس^{۳۹} در هلند و ISI در ایالات متحده آمریکا. این پایگاه‌ها دانشگاه‌های جهان را رصد می‌کنند و به رتبه‌بندی دقیق‌تری مشهورند.

بر اساس آخرین آمار پایگاه تامسون رویترز (ISI)، جمهوری اسلامی ایران از ابتدای سال ۲۰۱۳ میلادی تا دهم مارس (بیستم اسفندماه) همان سال با تولید ۲۹۲۵ مقاله، معادل ۱/۶۶۶ درصد از کل تولید علم جهان، رتبه هفدهم دنیا را به خود اختصاص داده است. بر اساس این منبع استنادی، کشور ترکیه که در منطقه به‌عنوان رقیب ایران مطرح می‌شود، پس از کشور ما با تولید ۲۶۲۷ مقاله، معادل ۱/۴۹۶ درصد از کل تولید علم جهان، در منطقه دوم و در دنیا نوزدهم است. سرپرست پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC) با بیان اینکه از ابتدای سال ۲۰۱۳ میلادی تاکنون ایالات متحده آمریکا با تولید ۵۱۷۲۱ مقاله و کسب سهم ۲۹/۴۵۱ درصدی از کل تولید علم جهان جایگاه نخست را به‌دست آورده است، تصریح کرد: «رتبه‌های دوم تا پنجم به کشورهای جمهوری خلق چین با تولید ۲۲۷۱۶ مقاله، انگلستان، آلمان و ژاپن تعلق دارد. بر این اساس، کشورهای فرانسه، کانادا، ایتالیا، اسپانیا و استرالیا پنج کشور دیگر هستند که رتبه‌های ششم تا دهم تولید علم جهان را به خود اختصاص داده‌اند».

همچنین طبق داده‌های موجود در پایگاه استنادی اسکوپوس، جمهوری اسلامی ایران تا ششم مهرماه سال جاری با تولید ۲۷۳۰۶ مقاله رتبه اول منطقه و مقام شانزدهم تولید علم جهان را در اختیار دارد. طبق

^{۳۹}. Scopus

مستندات این پایگاه، دانشمندان و پژوهشگران ایران به تازگی ۱/۵۸ درصد از کل تولید علم دنیا را به خود اختصاص داده‌اند.

بر اساس آمار این پایگاه، ترکیه با یک رتبه تنزل از رتبه هجدهم به رتبه نوزدهم تولید علم جهان بعد از ایران مقام دوم منطقه را در اختیار دارد. بدین ترتیب از مجموع کشورهای اسلامی تنها جمهوری اسلامی ایران و ترکیه موفق به حضور پربار در بین بیست کشور برتر تولیدکننده علم جهان شده‌اند، ولی بحث جایگاه واقعی علم در کشورها موضوعی دیگر است.

شاخص‌های دیگری هم برای سنجش تولید علم مطرح است که هیچ‌گاه به آن اشاره نمی‌شود؛ از جمله ده‌ها شاخص علمی مغفول مانده می‌توان به تعداد اختراعات، تجاری‌سازی اختراعات، تعداد دانشگاه‌ها، بودجه پژوهشی کشورها و نسبت آن با تولید ناخالص داخلی، سرانه تحقیقات، اعضای هیئت‌علمی و جوایز نوبل اشاره کرد. در این زمینه‌ها متأسفانه کشورمان در جایگاه واقعی خود قرار نگرفته است.

ب) بررسی نمود عینی علم تولید شده و بحث کاربردی شدن آن

در این زمینه دو مسئله مطرح است: یکی بحث کاربردی و تجاری شدن علم است و دیگر بحث تمدن‌سازی علم تولیدشده که به‌طور مختصر به آن‌ها اشاره می‌گردد.

وقتی به رقم خیره‌کننده تولید علم توسط آمریکا که در بالا به آن اشاره شد نگاهی دقیق‌تری می‌اندازیم، فاصله بسیار زیاد این کشور را در این جایگاه مشاهده می‌کنیم اما نکته‌ای که در این نگاه اجمالی از آن غفلت می‌شود این است که این آمار حاصل کار مهاجرت‌کنندگان به کشور ایالات متحده آمریکا است. بنا به اعلام مراکز آمار ایالات متحده، مهاجران آلمانی تبار بیشترین نقش را در این خیز علمی و فاصله شگفت‌آور کشور آمریکا با دیگر کشورهای جهان ایجاد کرده‌اند. بررسی آمارهای دیگری مانند میزان تحصیلات شهروندان آمریکایی

نیز این نکته را ثابت می‌کند که شهروندان آلمانی تبار با رتبه اول و شهروندان ایرانی تبار با رتبه دوم بیشترین میزان تحصیلات را نسبت به دیگر مهاجران و شهروندان بومی آمریکایی به خود اختصاص داده‌اند. این افراد کسانی بودند که به علت شکاف واقعی در کاربردی کردن علم به صنعت یا علم و مراکز فنی، کاریابی یا عرصه‌های تصمیم‌گیری (برای برخی رشته‌های علوم انسانی) به کشورهایمانند ایالات متحده آمریکا مهاجرت کرده و موجب شکوفایی علمی، فنی، اقتصادی و در نهایت تمدن‌سازی شده‌اند؛ درحالی‌که صاحبان امر در کشورهای مبدأ از استعداد و تلاش‌های آن‌ها غافل و محروم مانده‌اند.

میزان تأثیرگذاری علم در جهان غرب به اندازه‌ای است که اگر کسی در رشته یا زمینه‌ای که در آن مطالعه علمی ندارد صحبتی می‌کند، نه تنها جدی گرفته نمی‌شود بلکه به شدت مطرود می‌گردد؛ زیرا بافت علمی و تجاری به هم پیوسته است و اظهارنظرهای غیر تخصصی می‌تواند زیان‌های مالی مشخصی را به بار آورد که مطمئناً با توجه به رابطه نزدیک بخش خصوصی با دانشگاه‌ها لطمه و خسارت این تفکر غیر حرفه‌ای به بخش خصوصی وارد می‌آید؛ بنابراین از آن اجتناب می‌شود. این مسئله به تخصصی‌تر شدن علم در امر تمدن‌سازی کمک شایانی کرده است.^{۴۰}

تولید علم تنها تولید مقاله نیست و اگر علم تأثیری در وضعیت معیشت و زندگی اجتماعی مردم یک جامعه نداشته باشد، قابل استفاده نیست. علم یا باید منجر به افزایش ثروت ملی شود یا مشکلاتی که مردم با آن دست‌به‌گریبان هستند را برطرف کند. به همین شکل است که در فلسفه مدرن غرب و فلسفه علم در قرون جدید بحث افزایش قدرت و ثروت ملی با تجربی و تجاری بودن آن رابطه نزدیکی پیدا می‌کند.^{۴۱}

^{۴۰} دانش ایران در سطح بین‌المللی، ۱۳۸۰

^{۴۱} همان منبع

طبق آمارهایی که در بخش قبل ذکر شد، کشور ما از لحاظ تولید دانش در جهان در وضعیت نسبتاً خوبی قرار دارد. سرمایه‌گذاری‌های مطلوبی طی چند دهه گذشته روی تربیت مهندسين و دانشمندان در کشور صورت گرفته و در حال حاضر طبق آمارهای موجود ایران از لحاظ تربیت دانشمندان و مهندسين کشور در جایگاه دوم جهان و از لحاظ تولید محصولات با فن‌آوری بالا و متوسط در جایگاه ۱۲ جهان قرار دارد (گزارش جهانی نوآوری ۲۰۱۳). با این وجود ایران در اقتصاد دانش‌بنیان در بین ۱۴۲ کشور جهان رتبه ۹۴ و از لحاظ رقابت‌پذیری جهانی رتبه کشوری از میان ۱۴۲ کشور جهان رتبه ۸۱ جهان است (گزارش شاخص اقتصاد دانش‌بنیان، ۲۰۱۲). در صورتی که کشور از لحاظ رتبه اقتصاد در جهان در رتبه ۱۷ قرار دارد (بانک جهانی، ۲۰۱۲). لذا، عمده‌ترین نگرانی موجود در مسیر حرکت به سمت اقتصاد مقاومتی و دانش‌بنیان، طراحی مدلی متناسب با محیط کارآفرینی کشور جهت هدایت منابع مالی موجود به سمت تقویت و توسعه کارآفرینی و رفع شکاف سرمایه و شایستگی‌های مدیریتی در این حوزه است.

نتایج حاصل از آخرین گزارش رقابت‌پذیری مجمع جهانی اقتصاد نشان می‌دهد که از نگاه فعالان اقتصادی در ایران، معضل دسترسی به منابع مالی پس از عدم ثبات در سیاست‌های دولت و نوسانات نرخ ارز، سومین مانع فراروی کسب‌وکار است. این در حالی است که ایران از لحاظ نوآوری و حجم بازار به ترتیب در رده‌های ۷۲ و ۱۹ از بین ۱۴۴ کشور جهان قرار دارد.

کسب‌وکارهای نوپا که از آن‌ها به‌عنوان نیروی محرکه رشد اقتصادی یاد می‌شود، از جمله مهم‌ترین عوامل کاهش فقر و افزایش انعطاف‌پذیری اقتصاد یک کشور هستند (فان، ۲۰۰۳). با توجه به گزارش مجمع جهانی اقتصاد از جایگاه ایران در نوآوری و حجم بازار و همچنین مشکل تأمین مالی برای شروع کسب‌وکارهای نوپا، ضرورت

به‌کارگیری روشی نوین برای تأمین مالی پروژه‌های کارآفرینانه و دانش‌بنیان به‌خصوص پروژه‌های مبتنی بر فناوری و برطرف کردن مشکلات موجود در این زمینه احساس می‌شود.

بنابراین، آمارها در ارتباط با ایران، نشان از استعداد فراوان نخبگان کشور دارد. همچنین این آمارها به رشد و گسترش زمینه‌هایی که می‌تواند به برجسته کردن سهم ایران در تمدن‌سازی، نه‌تنها در سطح منطقه و کشورهای اسلامی بلکه در سطح جهان، منجر شود اذعان دارند؛ اما نمی‌توان با احداث سازمانی به نام بنیاد نخبگان و ملاک قرار دادن تعداد مقاله چاپ شده علمی که بتواند رتبه ما را در جهان بالا ببرد، تمدن‌سازی واقعی را شکل داد. امروز نخبگان جوان کشور آماده بر عهده گرفتن نقش بیشتر و جدی‌تری در این زمینه هستند و لازمه این مهم تخصیص منابع مالی و پشتیبانی واقعی از سوی مراکز علمی مستقل است و نمی‌توان تنها با تکیه بر دولت کاری اساسی و جدی انجام داد.

قابل ذکر است تنها در محدوده همین توجه اندک به مقوله علم و فناوری، در حال حاضر صدها پژوهشگاه، پژوهشکده، پارک‌های علم و فناوری، شرکت‌های دانش‌بنیان به‌وجود آمده است که هرکدام از این نهادها به‌طور مستقیم به امر تولید علم می‌پردازند. شاید پژوهشگاه رویان برجسته‌ترین نمونه از این نهادها باشد. این پژوهشگاه در طول حیات علمی خود موفقیت‌های بزرگی در حوزه‌های علوم تولیدمثل سلول‌های بنیادی و زیست‌فناوری کسب کرده است.^{۴۲}

جایگاه نخبگان در توسعه علمی کشور

پرفسور فردریک هابینسون از دانشگاه پرینستون معتقد است که نیروهای انسانی و به‌ویژه نخبگان آن‌ها اساس ثروت ملت‌ها را تشکیل

^{۴۲}. پایگاه اینترنتی پژوهشگاه رویان

می‌دهند و سرمایه و منابع طبیعی عوامل تبعی و حاشیه‌ای هستند. وی معتقد است دولتی که نتواند مهارت و دانش مردمانش را توسعه دهد و از آن بهره‌برداری کند، توانایی توسعه را نخواهد داشت. انسان‌ها هم هدف و هم وسیله توسعه‌اند و به‌جای آنکه در حاشیه باشند باید مصدر فعل و عمل قرار گیرند.^{۴۳}

در جهان امروزی نیروی انسانی ماهر و خلاق در فرآیند توسعه پایدار نقش اساسی دارد. به‌طوری‌که در جوامع صنعتی حدود هفتاد درصد سرمایه‌های ملی را نیروی انسانی کارآفرین تشکیل می‌دهد و ابزارهای دیگر توسعه نظیر انرژی و سرمایه در اولویت‌های بعدی قرار دارند. در این میان، نقش نخبگان علمی، اجرایی و فنی به‌منزله مغز متفکر و موتور محرکه توسعه، مضاعف است زیرا نخبگان دارای برجستگی‌ها و توانایی‌های بالقوه هستند که نگاه موشکافانه به مسائل دارند و می‌توانند منشأ تحولات بنیادین در فرآیند توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور باشند.^{۴۴}

نقش نخبگان و صاحب‌نظران از جمله مسائل بدیهی است که در کشورهای توسعه‌نیافته یا در حال توسعه در فرآیند توسعه مورد غفلت واقع می‌شود. نخبگان علمی و دانشگاهی به انجام تحقیقات و مطالعات خویش مشغول هستند و عموماً داده‌های علمی آن‌ها، به‌ویژه در حوزه علوم انسانی و بالأخص در عرصه کشورداری ساگر اجازه چاپ و انتشار یابند. در لابه‌لای کتب و مجلات معتبر علمی در کتابخانه‌ها بایگانی می‌شود. این در حالی است که مهم‌ترین سرمایه در فرآیند توسعه

^{۴۳} . خبرگزاری مهر، مرداد ۱۳۹۱

^{۴۴} . روزنامه اعتماد، شهریور ۱۳۹۲

پایدار، نقش و جایگاه نخبگان و به‌طور کلی نیروهای انسانی کارآمد و فرهیخته است.^{۴۵}

توسعه، به نخبگان و مجریانی نیاز دارد که علاوه بر توانایی فکری، از نظر شخصیت و اخلاق نیز با دیگران متفاوت باشند. شخصیت، اخلاق و فرهنگ سیاسی حاکم بر نخبگان، به مراتب مهم‌تر از افکار و تخصص آن‌هاست؛ زیرا در حیطة علم، می‌توان از فکر کسی استفاده کرده و نتیجه تحقیقات، تخصص و علم او را در روند توسعه به کار بست.

برخی از دیدگاه‌های مقام معظم رهبری در رابطه با نخبگان علمی عبارت است از:

«از حمایت و کمک به نخبگان باید دفاع شود. حمایت از نخبگان باید یک فرهنگ شده و به یک مسئله جدی تبدیل شود».

«بخشی از نخبه‌پروری مربوط به دستگاه‌های تصمیم‌گیرنده و دولتی است ولی بخش اصلی آن به‌عهده خود نخبگان، اساتید و آموزگاران است.»

«هدف در مورد نخبگان باید این باشد که در کشور احساس بن‌بست نکنند و احساس کنند می‌توانند از استعداد خود استفاده نمایند».

«دلگرمی محقق و پژوهشگر و اهل علم، اساس کار است».

«وجود تبعیض بین نخبگان و غیرنخبگان نه تنها با عدالت تناقض ندارد بلکه عین عدالت است».

«باید نگاه به علم را در جامعه به‌عنوان یک ثروت معنوی تقویت کنیم. نخبگان، این فرهنگ را بیش از دیگران می‌توانند در جامعه گسترش دهند.»

«وظیفه نخبگان فکری و فرهنگی در کشورهای اسلامی، تفهیم قدرت مسلمانان به آن‌ها در مقابل استعمار است».

^{۴۵} . روزنامه شرق، مرداد ۱۳۸۶

فصل دوم

وقف

مقدمه

وقف، نهادی است که از طریق آن می‌توان بخش قابل‌توجهی از مشکلات و تنگناهای جامعه را که در زمینه‌های مختلف گریبانگیر مردم جوامع بوده و تنها به وسیله دولت و دستگاه‌های اجرایی قابل‌حل نیست، با کمک خود مردم و با استفاده از اموال و دارایی‌های افراد نیکوکار رفع نمود. وقف از پیشینه تاریخی بس طولانی برخوردار بوده و کشور ایران اسلامی نیز از ثمرات وقف در طول تاریخ بی‌بهره نبوده است. وقف در سیره نبی مکرم اسلام (ص) و همچنین ائمه معصومین (ع) از جایگاه والایی برخوردار است و توسط این بزرگان و نیز در کتاب آسمانی قرآن به تناوب به آن توصیه شده است. وقف دارای اثرات و کارکردهای مختلفی از جمله کارکرد اجتماعی، کارکرد اقتصادی و کارکرد فرهنگی است که اگر به این سه مقوله خوب پرداخته شود و نیازهای موجود در هر حیطه به‌خوبی پاسخ داده شود، جوامع توسعه چشمگیری خواهند داشت. وقف در رسیدن به تعادل اجتماعی، اقتصادی و پیشرفت فرهنگی کمک شایانی به جوامع می‌کند، پس پرداختن به بحث و موضوع وقف از اهمیت والایی برخوردار است.

در این فصل، ابتدا، تعریف و انواع وقف، نقش نهاد وقف در اسلام و وقف در سیره معصومین (ص) مرور می‌گردد. در ادامه، تاریخچه وقف در ایران و دیگر کشورها مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بخش آخر نیز، آثار و کارکردهای وقف، از جنبه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بررسی شده می‌گردد.

تعریف وقف

وقف به معنی حبس و منع است و در اصطلاح عقدی است که نتیجه آن، ایستایی اصل و رهایی منافع آن است.^{۴۶} این تعریف شامل دو بخش است:

۱. ایستایی اصل؛ معادل واژه تحبیس در عربی که از ریشه «حبس» به معنی زندانی کردن و در قید درآوردن و جلوی آزادی چیزی را گرفتن است؛ زیرا با وقف شدن ملک، آزادی نقل و انتقال (خریدوفروش، هبه و ...) از آن گرفته می‌شود.

۲. رهایی منافع؛ معادل واژه تسبیل در عربی، یعنی در راه خدا آزاد گذاردن است؛ زیرا منافع وقف برای موقوف‌علیهم مباح و آزاد است؛ تا از آن، انتفاع ببرند. به مال و زمین وقف‌شده، موقوفه و به کسانی که برای آن‌ها وقف می‌شود، موقوف‌علیهم می‌گویند.

انواع وقف

الف) وقف به اعتبار موقوف‌علیهم؛ به دو نوع تقسیم می‌شود^{۴۷}:

^{۴۶} . محقق حلی؛ شرایع الاسلام، چاپ نجف، ۱۳۸۹ هـ، ج ۲، ص ۲۱۱ و نجفی، محمدحسن؛

جواهرالکلام، چاپ بیروت، ج ۲۸، ص ۹۴.

^{۴۷} . سلیمی‌فر، مصطفی؛ نگاهی به وقف و آثار اقتصادی-اجتماعی آن، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۰، چاپ اول، ص ۱۵.

۱- وقف خاص؛ مخصوص گروه معین و خاصی است، مانند وقف بر اولاد.

۲- وقف عام؛ امور خیریه به صورت عام که مخصوص گروه یا طبقه معینی نیست، مانند وقف کردن چیزی برای مصلحت عام، مانند فقرا، یتام، مدارس، مساجد^{۴۸} و ...

(ب) وقف به اعتبار نوع استفاده؛ به دو نوع تقسیم می شود:

۱- وقف انتفاع؛ در صورتی که نظر واقف از وقف، تحصیل درآمد مادی نباشد، مانند احداث مسجد در زمین ملکی خود.

۲- وقف منفعت؛ در صورتی که نظر واقف از وقف، تحصیل درآمد باشد تا در مورد معینی هزینه شود، مانند وقف ملک برای اداره مسجد و مدرسه^{۴۹}.

جایگاه وقف در اسلام^{۵۰}

خداوند در قرآن کریم می فرماید:

«الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ تَوَابًا وَخَيْرٌ أَمْلًا»^{۵۱}؛ «مال و فرزند زینت دنیا است و نیکی های ماندگار از نظر پاداش نزد پروردگارت بهتر و امیدوارکننده تر است».

تأسیس و ترویج نهاد وقف در اسلام، باهدف برطرف کردن نیازهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در جامعه اسلامی صورت می گیرد. وقف از افتخارات دین اسلام است و به طور غیرمستقیم در قرآن و به طور مستقیم در سیره پیامبر (ص) و ائمه (ع) به آن توجه فراوان شده است. از دیدگاه اسلام، وقف، راهگشایی برای رفع محرومیت های مادی و معنوی جامعه و یادگار جاودانه ای از کرامت انسان به پیشگاه بشریت و

^{۴۸} . حائری، محمدحسن؛ پیشین، ص ۱۵۳.

^{۴۹} . سلیمی فر، مصطفی؛ پیشین.

^{۵۰} . شهبابی، علی اکبر، تاریخچه وقف در اسلام، ص ۱۱۲.

^{۵۱} . کهف، آیه ۴۶.

پیوند با آفریدگار متعال است. هرچند در هیچ یک از آیات قرآن به طور صریح به وقف اشاره نشده است اما علمای اسلام از کلیت برخی مفاهیم اخلاقی که در قرآن ذکر شده است چنین نتیجه می‌گیرند که وقف مورد تأیید قرآن است. قرآن در توسعه فرهنگ وقف در جامعه اسلامی تأثیر محتوی و موضوعی داشته است. ذکر آیه: «فمن بدلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»^{۵۲} در وقف‌نامه‌ها، نشانه تأثیر قرآن در گسترش فرهنگ در جامعه اسلامی است. همچنان، رفتار و شیوه پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع) به صورت قول یا فعل در رواج و گسترش وقف از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است.

اوقاف که احباس هم نامیده می‌شود، در دوره بعد از ظهور اسلام با توجه به تعالیم نوع‌دوستانه‌ای که در این دین الهی آمده است با شکلی گسترده و فراگیر شیوع یافته و اختصاص آن به معابد و پرستشگاه‌ها نبوده بلکه در راه تعلیمات و زدودن فقر نیز به کار گرفته شده و نقش اجتماعی و فرهنگی گسترش یافته‌ای را در حیات مسلمانان ایفا نموده است.

وقف در سیره معصومین (ص)

پیامبر صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

«إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ: إِلَّا مِنْ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ أَوْ وَالدِّ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ»^{۵۳} «با مرگ انسان، رشته عملش قطع می‌شود مگر از سه چیز: صدقه جاری (و ماندگار)، دانشی که مردم از آن بهره‌مند شوند و فرزند نیکوکاری که برایش دعا کند».

^{۵۲}. آیه ۱۸۱ سوره بقره

^{۵۳} میزان الحکمه، ح ۱۴۲۸۷

رفتار و شیوه پیامبر اکرم (ص) به صورت قول یا فعل در رواج و گسترش وقف در جامعه اسلامی دارای اهمیت فراوانی است. به موجب تأکیدی که آن حضرت به مسئله وقف و نتایج مثبت آن در جامعه داشتند، بسیاری از مؤمنین سعی می‌کردند بخشی از امکانات مالی خود را وقف امور خیریه کنند.

طبق مدارک تاریخی، نخستین وقف در اسلام توسط پیامبر اسلام (ص) انجام شد؛ آن حضرت در سال سوم هجرت پس از جنگ احد، هفت بوستان و مزرعه آباد را به نام «بساتین السبعه» که به ایشان هدیه شده وقف نمودند و تولیت آن را پس از رحلت خود به حضرت فاطمه (س) واگذار کردند.

پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «ان مما يلحق المؤمن من عمله و حسناته بعد موته عنماً نشره و ولدأ صالحاً ترکه و مصحفاً ورثه او مسجداً بناه اوبیتاً لابن السبیل بناه او نهراً اجراه و صدقه اخرجهما من ماله فی صحه و حياته و نلحقه من بعد موته»؛ «چند چیز است که بعد از مرگ مؤمن پاداش آن‌ها به او می‌رسد: علمی که از خود به یادگار گذاشته است، فرزند صالحی که جانشین خوبی برای او باشد، قرآنی که به ارث گذاشته باشد، مسجدی که ساخته است، نهری که آن را جاری ساخته یا صدقه‌ای که در حال حیات خود انجام داده است». از این حدیث می‌توان سه مسئله را بیان کرد: ۱- وقف اموال، ارزش علم و فرزند صالح در یک ردیف ذکر شده است؛ ۲- در طول تاریخ اسلام ارتباطی جدایی‌ناپذیر بین وقف اموال، دانش و فرزند صالح وجود داشته است؛ و ۳- وقف اموال باعث دستیابی انسان به دانش و فرزند صالح می‌شود.

همچنین، پیامبر اکرم (ص) فرموده‌اند: «الْجَنَّةُ لِكُلِّ تَائِبٍ وَ الرَّحْمَةُ لِكُلِّ وَاقِفٍ»^{۵۴}: «بهشت متعلق به توبه‌کاران و رحمت متعلق به وقف‌گذاران است».

بعد از پیامبر اکرم (ص)، ائمه معصومین (ع) الگوها و نمونه‌های عینی تحقق اسلام هستند و رفتار و گفتار آنان تعیین‌کننده رفتار و فرهنگ مسلمانان است. اهمیت وقف در نظر ائمه (ع) تا آنجا است که حضرت علی (ع) در یکی از وقفنامه‌هایش، هدف خود را از وقف چنین بیان می‌کند: «ابتغاء وجه الله لیولجنی الله به الجنة و یصرفنی عن النار و یصرف النار عن وجهی یوم تبيض وجوه و تسود وجوه»^{۵۵}: «به منظور جلب رضایت الهی تا به سبب آن مرا داخل بهشت برین فرماید و از آتش دورم دارد و آتش را از صورتم دور فرماید، در روزی که صورت‌هایی سفیدند و صورت‌هایی سیاه».

در میان ائمه (ع) حضرت علی (ع) بیشترین وقف را داشته است، علی (ع) در مدت بیست و پنج سال امامت خود به کارهای کشاورزی و باغداری مشغول بودند و از این طریق املاک و مزارع فراوانی را به دست آوردند. آن حضرت، غلات باغ‌ها را در راه رضای خدا به صورت زکات و صدقه واجب یا مستحب انفاق می‌کردند و در آخر عمرشان همه باغ‌ها و مزارع را وقف کردند.

این باغ‌ها برای حجاج خانه خدا و برای فقرا خانه شد. از جمله موقوفات حضرت علی (ع)، صد چشمه آب بود که برای حاجیان خانه خدا وقف کرد. از آن حضرت روایت شده است که فرمودند: «الصَّدَقَةُ وَ الْحَبْسُ»

^{۵۴}. نهج الفصاحه، ح ۱۳۳۲

^{۵۵}. بحار الانوار، ۱۸۴ / ۱۰۳

ذَخِيرَتَانِ فَدَعُوهُمَا لِيَوْمِهِمَا^{۵۶}؛ «صدقه و وقف دو ذخیره‌اند، آن‌ها را برای روز خودشان (قیامت) وانهد».

حضرت فاطمه (س) نیز بسیاری از باغ‌های خود را در مدینه وقف نمود. امام حسن (ع) و امام حسین (ع) هم باغ‌های خود را که هم‌اکنون در محله نخاوله مدینه به نام باغ صبا و باغ مرجان معروف است وقف کرده‌اند. سایر ائمه (ع)، املاک و اموال خود را در راه خدا و برای رفع نیاز فقرا وقف کرده‌اند. امام محمد باقر (ع) و امام صادق (ع) نیز موقوفاتی در مدینه داشتند.

پیشینه وقف

در این بخش پیشینه وقف در اسلام، سایر مذاهب، ایران و دیگر کشورها مرور می‌گردد.

وقف در اسلام

در خصوص پیشینه وقف باید گفت که رسول خدا نظام وقف را در شهر مدینه برقرار کرد. پس‌ازاین واقعه، به پیروی از سنتی که از رسول اکرم (ص) باقی مانده بود، وقف، نقش به‌سزایی در عمران و آبادی شهرهای اسلامی ایفا کرد^{۵۷}. بدین ترتیب، وقف در جهان اسلام و همزمان با رسالت پیامبر گرامی اسلام تحقق پیدا نمود و متعاقب آن حضرت علی (ع) با عمران و آبادانی اراضی بایر و حفر چاه و ایجاد نخلستان، تمامی ثمرات و منافع این اراضی را تحت عنوان وقف در جهت استفاده افراد مستمند قرار دادند و این روش و سیره پسندیده از طرف ائمه اطهار (ع)، علما، صالحین، افراد خیر و نیکوکار ادامه یافت. در ادیان الهی، مسئله وقف و صدقه جاریه جایگاه خاصی داشته و در طول تاریخ ایران روند ویژه‌ای را طی کرده است. در دوران حکومت‌های ایران در قبل از

^{۵۶}. دعائم الإسلام، ج ۲، ص ۳۴۰

^{۵۷}. فرشی، سیدعلی اکبر (بی‌تا)، قاموس قرآن، ج ۷، بی‌جا: بی‌نا.

ظهور اسلام هم به مسئله وقف و نذر توجه می‌شد و به معابد و آتشکده‌ها از جمله آذرگشسب به‌عنوان نیاز و به‌صورت اموال و اشیاء هدیه می‌شده است.^{۵۸}

وقف در ایران

آریایی‌های ساکن ایران از دوره باستان، به تبعیت از آیین خود، به انجام دادن کارهای نیک و به‌ویژه رسیدگی به وضع بینوایان جامعه، توجه کرده و برای نگهداری آتشکده‌های خود نذورات و موقوفاتی داشته‌اند.^{۵۹} شواهدی متقن در دست است که نشان می‌دهند موقوفات در ایران باستان فقط متعلق به معابد و پرستشگاه‌ها بوده و مصارف دینی و مذهبی داشته است. همچنین، از منابع قدیمی چنین استنباط می‌شود که وقف اموال به‌صورت ساختمان از دوران آل‌بویه و سلجوقیان بیشتر متداول شده است.

اوقاف در ایران از زمان تصرف سرزمین ایران به‌دست مسلمانان عرب و در قرن اول هجری رو به گسترش و تحول نهاد. مرحله اول توسعه وقف در ایران با تصرف زمین‌های «مفتوح العنوه»، (اراضی که مسلمانان از کفار از طریق جنگ به تصرف درآوردند) آغاز می‌شود زیرا این‌گونه اراضی در حکم وقف است. در دوره خلفای عباسی که به عصر طلایی تمدن اسلامی شهرت دارد، رقبات موقوفه و درآمد آن‌ها در تمام ممالک اسلامی رو به فزونی نهاد و مردم خیراندیش و امرا و وزرا و بزرگان و تجار موقوفات زیادی را برای امور عام‌المنفعه از خود به یادگار گذاشتند.

^{۵۸} . فضل‌الله همدانی، رشیدالدین (۱۳۵۸)، سوانح الافکار رشیدی، به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه، تهران: کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.

^{۵۹} . کلینی (بی‌تا)، فروع کافی، ج ۷، کتاب الوصایا، باب الصدقات، حدیث ۵، بی‌جا: بی‌نا.

در دوره سامانیان، در نیمه دوم قرن چهارم، تشکیلات اداری به نام دیوان اوقاف به وجود آمده که به کار مساجد و اراضی موقوفه رسیدگی می کرده است. قبل از آن، وظیفه اداره اوقاف بر عهده قضات بوده است. از به وجود آمدن دیوان اوقاف معلوم می شود که در این دوره موقوفات به نسبت فراوان بوده است. از طرف دیگر، چون مهم ترین منبع درآمد در این دوره زمین کشاورزی بوده و رقبات موقوفه را اراضی کشاورزی تشکیل می دادند لذا، موقوفات از اهمیت ویژه و حیاتی برخوردار بود. در عصر سلاجقه (۷۱۱ - ۴۲۹) به ویژه در دوران حکومت ملکشاه (۴۸۵ - ۴۶۵ ه ق) که اصفهان به عنوان مقرر حکومت انتخاب شده بود، شهر اصفهان توسعه یافت و وزیر دانشمند او، یعنی خواجه نظام الملک، بناهای زیادی را احداث و وقف امور خیریه نمود. از بناهای مهم آن عصر، مسجد جامع فعلی شهر و مدرسه نظامیه است.

با حمله مغولان به ایران وضع موقوفات آشفته گردید و اشراف، برخی از آن ها را تصرف کردند. تلاش های خواجه نصیر طوسی در دوره هولاکو برای سروسامان دادن به وضع موقوفات، با وجود اینکه نظارت بر آن ها را خود به عهده گرفت، نتیجه خوبی نداشت و مشکلات همچنان تا زمان اسلام آوردن ایلخانان مغول ادامه یافت. در ادوار بعدی تاریخ ایران مانند دوره تیمور هم به مسئله وقف توجه می شد و به ویژه از موقوفات تیموری در خراسان بزرگ باید نام برد. غازان خان در شهرها و نقاط گوناگون تحت سلطه خود در ایران، اماکن مذهبی و عمومی فراوانی ساخت و برای همه آن ها و حتی برای بیت المقدس و مشهد وقف کرد. غازان خان محله ای در نزدیکی تبریز، موسوم به «شنب غازان» احداث کرد و موقوفاتی برای آن قرار داد.^{۶۰}

^{۶۰} معین، محمد (۱۳۸۱)، فرهنگ فارسی، تکجلدی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات سرایش.

تلاش‌های رشیدالدین فضل‌الله همدانی در این زمینه بسیار حائز اهمیت است. احداث «ربع رشیدی» مهم‌ترین اقدامی بود که او در زمینه عمران شهرها انجام داد.

پس از این دوران، ماهیت مذهبی سلسله صفویه سبب تحول نوع و مصارف موقوفات گشت. در این دوره تشکیلات مستقلی برای اداره موقوفات زیر نظر صدراعظم به وجود آمد که نمایندگان در همه شهرهای بزرگ به نام وزیر اوقاف داشت و نظارت بر اوقاف بر عهده آن‌ها بود. این توجه موجب گسترش کاروانسراها، رباط‌ها، تکیه‌ها، امامزاده‌ها و آب‌انبارهای وقفی در این دوره گردید. در دوره صفویه موقوفات رشد و پیشرفت قابل توجهی داشته است.

رشد و بالندگی شهرها در قلمرو عثمانی و صفوی از قرن شانزدهم تا قرن هجدهم میلادی تقریباً بدون نهاد وقف غیرقابل تصور است. در دوره عثمانی، ساختن مجموعه‌های شهری منطبق با سنت وقف رایج می‌شود.^{۶۱} این مجموعه‌های عام‌المنفعه شهری به دور هسته مسجد یا مدرسه و حمام و سرا و میدان و خان، مراکز فعال شهری را در مفصل‌های مهم بازارها تشکیل می‌دادند. موقوفاتی که برای این مجموعه‌ها در نظر گرفته می‌شد، هم‌زمان با فعالیت اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی خود مجموعه عامل مهم در تضمین تحرک و پویایی و شکوفایی شهرها بودند. نمونه این مجموعه‌های شهری از دوران صفویه و قاجار در ایران هنوز پابرجا و قابل توجه هستند.^{۶۲} در عصر صفوی، شاهان به‌ویژه، خود امور موقوفه را تقویت می‌کردند و املاک و اموال زیادی را به اماکن مورد احترام مانند آستانه مبارکه مشهد، قم و نیز اردبیل - آرامگاه شیخ صفی‌الدین اردبیلی - وقف

^{۶۱}. گذری کوتاه به تاریخچه وقف و بررسی کارکرد سه گانه آن، فتح‌آبادی، محمود

^{۶۲}. جناتی، محمد ابراهیم، «وقف ازدیدگاه مبانی اسلامی»، فصلنامه وقف میراث جاویدان، ش ۵، ص ۴۹.

کردند. دو بنای موقوفه در اصفهان وجود دارد که در زمان شاه‌عباس در کنار بازار شهر وقف شد. این دو عمارت یکی دارالشفاء و دیگری کاروانسرای مسگران است.^{۶۳}

از دوران صفویه به بعد، یعنی پس از نفوذ فرهنگ بیگانه و رواج شیوه‌های تفکر غربی در نظام اداری و فرهنگی کشور، بینش وقف، سازندگی، کارایی، تحرک و مدیریت قبلی خود را در حد وسیعی از دست داده است، اما به سبب جهان‌بینی و اعتقاد مردم به دین مبین اسلام، ریشه این اندیشه خیر به کلی خشک نشده و افراد نیکوکار و خیر و معتقد به وقف دارایی‌های خود، قدم‌های مؤثری در عمران و آبادانی شهرها و شهر اصفهان به‌ویژه مکان‌های مذهبی و عام‌المنفعه برداشته‌اند. میزان موقوفات حکایت از اعتقادات مذهبی و شرایط اقتصادی مردم دارد.

با سقوط صفویان وضع موقوفات آشفته شد. با روی کار آمدن افشاریه و توجه نادرشاه به امور نظامی، وی برای تأمین مخارج نظامی، بخشی از موقوفات را ضبط کرد. در دوره زندیه، کریم‌خان زند قصد داشت مانند صفویان به موقوفات توجه نشان دهد، اما موفق نشد.

در دوره قاجاریه موقوفات روبه فزونی گذاشت. اروپاییانی که در این دوره از ایران دیدن کرده‌اند، از املاک فراوان موقوفه سخن گفته‌اند، از جمله، هانری رنه آلمانی که در اواخر دوره سلطنت ناصرالدین‌شاه از ایران دیدن کرده است، می‌نویسد: «املاک بسیاری وقف مساجد و مدارس و بقاع متبرکه شده است. عایدات املاک وقفی بسیار زیاد است، به‌خصوص عایدات موقوفات امام رضا (ع) که مقبره او در شهر مشهد واقع است بسیار مهم هستند». وی درآمد موقوفات امام رضا (ع) را در سراسر کشور شصت هزار تومان نقد و ده هزار خروار غله ذکر

^{۶۳} سعیدنیا، احمد، «پژوهشی در موقوفات عصر صفوی»، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۲، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی، صص ۲۷-۶۷.

می‌کند. با وجود اینکه املاک موقوفه از دادن مالیات معاف بودند، شاه به‌عنوان حق‌التولیه سالی هزار تومان از مشهد دریافت می‌کرد.^{۶۴} آنچه در تاریخ معاصر ایران اهمیت ویژه دارد تصویب قانون موقوفات است که اداره موقوفات، که با وضع این قانون تا حدودی سروسامان می‌گیرد.^{۶۴}

یکی از علل کاهش اشتیاق به وقف را، به‌خصوص در محله‌های جدید و اعیان‌نشین، می‌توان اعتقادات مذهبی گروه‌های از مردم دانست. البته در این میان مسئله امنیت را نیز نباید فراموش کرد. اگر صاحب ملکی از سیاست دولت پروا داشت، برای حفظ ملک خود آن را وقف می‌کرد، ولی در تصرف خود ننگه می‌داشت؛ بنابراین به‌مرور مردم کمتر به عملکرد مستبدانه دولت توجه می‌کردند و یا شاید مالکیت آنان در محله‌های جدیدتر بر پایه و اساسی محکم‌تر قرار می‌گرفت که نیازی به وقف کردن املاک خود نمی‌دیدند. بی‌تردید وقف در دوره قاجاریه که دوران تشکیل هسته اولیه تهران کنونی به‌شمار می‌آید، نقش اساسی و غیرقابل‌انکار داشته است؛ «در نظام سنتی قاجار اغلب نهادهای مدنی، حتی اگر دست‌اندرکاران حکومت بانیان آن بوده‌اند، در قالب وقف و متکی به نظام استوار وقف عمل می‌کرده است. نظامی که از یک‌سو به‌صورت غیردولتی و از سوی دیگر پس از اجرای صیغه وقف به‌صورت غیرخصوصی عهده‌دار فعالیت‌هایی بوده است که اکنون در حیطه کار وزارتخانه‌ها و سازمان‌هایی چون آموزش و پرورش و آموزش عالی (مکاتب و مدارس)، بهداشت و درمان (دارالشفاه، بیمارستان‌ها و درمانگاه‌ها)، بهزیستی و تأمین اجتماعی (ایتام و مستمندان عجزه و ارامل)، راه و ترابری (پل‌ها و جاده‌ها)، نیرو (قنوات

^{۶۴}. شاه حسینی، پروانه (۱۳۷۷)، «رديابی وقف در ساختار فرهنگی شهر تهران از دوره قاجاریه تا جمهوری اسلامی»، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۴۸، صص ۱۱۰-۱۲۰.

و آبانبارها و یخچال‌ها)، اقتصاد (بازارها و دکاکین)، جهاد سازندگی و کشاورزی (زمین‌های زراعی و باغات)، وزارت ارشاد و تبلیغات اسلامی (نشر کتب و تبلیغ دین)، حج و زیارت و حتی سازمان میراث فرهنگی (حفظ و احیای آثار و بناهای مذهبی و عام‌المنفعه) است.^{۶۵}

در دوره پهلوی ثروتمندان کمتر از طریق وقف به کمک نیازمندان می‌شناختند. در دوره پهلوی واقفان برای اجرای نیات خود رقباتی را که بتواند دارای بیشترین درآمد باشد وقف می‌کردند و نوع رقبات هر دوره متناسب با شرایط اقتصادی حاکم بر آن دوره بوده است. در دوره پهلوی چشم‌اندازها و نقاط فرهنگی ناشی از وقف که در قالب مکان‌های مذهبی، آموزشی، درمانی، تجاری، مسکونی و غیره تجلی می‌کند، بیشتر در سراسر شهر توزیع شده‌اند و در دوره قاجار، رقبات بیشتر در محدوده بازار و اطراف آن متمرکز بوده‌اند.

در دوره پهلوی شکل دیگری از وقف که تشکیل نهادها و بنیادهای خیریه است، به وجود می‌آید. به شهادت تاریخ، موقوفات پیوسته متناسب با نیازهای اجتماعی به وجود آمده‌اند؛ در مناطق خشک و نیمه‌خشک، احداث آبانبارها و تأمین آب آشامیدنی مردم؛ در مسیر کاروان‌ها، ساخت کاروانسراها؛ در محیط‌های مناسب علمی احداث مدارس؛ و در مناطق نیازمند و بیماری‌زا تأسیس درمانگاه‌ها و بیمارستان‌های موقوفه، از جمله اقدامات واقفان مسلمان است. بدین ترتیب واقف با توجه به مقتضیات هر زمان عمل به وقف کرده است؛ مثلاً در دوره قاجار پیش از تأسیس مدرسه دارالفنون، برای حفظ و نشر مذهب از طریق ایجاد مدارس علمیه عمل به وقف می‌شد. اهمیتی که واقفان این دوره به این مدارس می‌دادند را می‌توان در سبک‌های معماری و تزئینات این مدارس و حجم موقوفاتی که برای آن‌ها قرار

^{۶۵}. شاه حسینی، پروانه، «وقف‌شناسی جغرافیایی شهرتهران در دوره قاجار و پهلوی»، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ش ۴۲، صص ۱۱۷-۱۳۴.

می‌دادند، دید. پس از تأسیس مدرسه دارالفنون و آشنایی با دانش جدید، مدارسی به سبک جدید احداث و وقف می‌شد.^{۶۶} این روند در حکومت پهلوی و به‌دنبال آن در جمهوری اسلامی با ایجاد مؤسسه‌ها و بنیادهای خیریه وقفی ابعاد وسیع‌تری یافت و بر تعداد نقاط فرهنگی ناشی از وقف در کشور افزود؛ مانند مؤسسه فرهنگی لیستر یا بنیاد فرهنگی البرز.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی و با فتوای حضرت امام خمینی (ره) تغییراتی در جهت بازگشت اوقاف سابق به مالکیت وقفی صورت گرفت. فتوای امام (ره) در مورد وقف مبنی بر اینکه موقوفات باید در حال وقفیت باقی مانده و بدان عمل شود، تأثیر زیادی بین روستایی‌هایی که در نتیجه اصلاحات ارضی زمین‌های موقوفه را تصرف کرده بودند گذاشته است. عواملی از قبیل تغییر ساختار تشکیلاتی سازمان اوقاف و اداره آن تحت نظارت مقام ولایت فقیه، تصویب قوانین لازم در جهت احیای موقوفات و رعایت احکام وقف و مسائل شرعی سبب گردید تا افراد خیر در این امر مهم اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بیشتر مشارکت کنند.

وقف در سایر مذاهب

سنت وقف ویژه کشورهای اسلامی و شرقی نیست، در کشورهای غربی و حتی نقاط دورافتاده جزایر استرالیا و آفریقا و در میان سرخپوستان آمریکای جنوبی نیز این سنت وجود داشته است و این اقوام برای معابد، پرستشگاه‌ها، کلیساها، صومعه‌ها و دیرهای خود نیز موقوفه‌هایی را اختصاص داده بودند؛ به‌ویژه در مصر باستان، یونان، چین و ژاپن، روم و بابل و فلسطین قبل از اسلام نیز موقوفاتی وجود

^{۶۶} فتح‌آبادی، محمود، «گذری کوتاه به تاریخچه وقف و بررسی کارکرد سه گانه آن».

داشته که برای جریان کار معابد و صومعه‌ها و بازسازی آن‌ها و گذران زندگی اسقف‌ها، برهمن‌ها و کاهنان از درآمد آن بهره می‌گرفته‌اند و خود نیز آن را سرپرستی می‌کردند و به دانش‌آموزان مدارس وابسته به معابد خدمات لازم را می‌دادند.^{۶۷}

هنگامی که مسیحیت به‌عنوان دین رسمی مطرح شد، وقف نیز در این آیین موجودیت یافت. در انجیل مقدس و رساله حواریون عیسی مسیح (ع)، همچون رساله «پولس حواری»، نیز مطالبی در مورد وقف وجود دارد. مبدأ و منشأ انگیزه اصلی امور خیریه در اروپای فعلی، جنگ دوم جهانی بوده است، در اروپای بعد از جنگ این عمل را روحانیان انجام داده‌اند. مغرب زمین که دنیای متمدن عصر امروز است، تقریباً از سی سال قبل، توجهی به مسائل اجتماعی مانند نگهداری از پیران و سالمندان نموده است، به‌جز کشور آلمان که از سال ۱۸۴۵ مالیاتی برای کلیسا از مردم اخذ می‌کند و دولت با کمک کلیساها و روحانیون محل‌هایی به این منظور تهیه کرده‌اند.^{۶۸}

تأثیر مستقیم شرق و آیین اسلام بر جوامع اروپایی در پیدایش تفکرات و نهادهای خیرخواهانه را نمی‌توان دست‌کم گرفت و نادیده انگاشت؛ تا جایی‌که بسیاری از متفکران غربی از اعتراف و اذعان به این تأثیر شگرف ناگزیر بوده‌اند؛ ویل دورانت در کتاب «تاریخ تمدن» خود می‌نویسد: «شاید بتوانیم به شرق کمک کنیم تا به فقر و خرافات فائق آید و شرق بتواند ما را به فروتنی در فلسفه و به ظرافت در هنر برساند، شرق، غرب و غرب است و این دو با یکدیگر تلاقی خواهند کرد».^{۶۹}

^{۶۷} . همان منبع

^{۶۸} . همان منبع

^{۶۹} . همان منبع

وقف در دیگر کشورها

وقف در کشورهای غربی جایگاهی بس ویژه و مهم دارد؛ بسیاری از کارشناسان اقتصادی یکی از دلایل رشد و توسعه اقتصادی در کشورهای غربی را توجه ویژه آن‌ها به وقف می‌دانند؛ زیرا در وقف اختیار و انگیزه‌های شخصی برای هدر رفتن سرمایه وجود ندارد و مسئولان و متولیان امور وقف در این مراکز ضمن آنکه موظف به حفظ سرمایه اولیه هستند، بر اساس قانون وظیفه دارند جهت کسب درآمد از موقوفات برای تأمین هزینه‌هایی که موقوفات برای گردش کار آن‌ها پدید آمده است تلاش مضاعف نمایند.

از سوی دیگر، بسیاری از مؤسسات تحقیقاتی کشورهای صنعتی وقفی هستند؛ درآمد حاصل از موقوفات این مراکز صرف هزینه‌های مربوط به کشف علت بیماری‌ها و درمان آن‌ها؛ آزمایش یا پژوهش یا اعطای جوایز به دانشمندان و محققان می‌گردد.

در کشورهای غربی وقف و اهداف خیریه از دیرباز وجود داشته و مانند بنیاد نوبل در سوئیس و فورد و راکفلر در آمریکا، موقوفات و بنیادهای وقفی کشورهای غربی با موقوفات اسلامی تفاوت بسیار دارند اما در مواردی که مقصود آن‌ها حل مشکل عمومی، پشتیبانی، تشویق و ترغیب دانش و فن است، دارای وجوه مشترک هستند.

موقوفات خصوصی و بنیادهای وقفی کشورهای اروپائی و به‌ویژه آمریکای شمالی از ابزار رشد، توسعه و تحول فرهنگی جوامع این کشورها هستند. میزان و تنوع امکانات مالی که از طریق بنیادهای وقفی شخصی و خانوادگی و... در اختیار مؤسسات و مراکز پژوهشی و فرهنگی قرار می‌گیرد، حیرت‌آور است.

در اینجا لازم است به برخی اصطلاحات غربی مشابه با وقف اسلامی اشاره شود:

۱. «Endowment»: که معنای لغوی آن وقف - هبه - بخشش است و اصطلاحاً یعنی کمک خیرخواهانه فرد یا نهاد در قالب پول یا دارائی یا هرگونه منبع درآمد دائمی به بنیاد خیریه یا دانشکده یا بیمارستان و یا هر نهاد دیگر.

۲. «Trust»: که معنای لغوی آن وقف اعتماد - صندوق سرمایه‌گذاری مال امانت - اتحاد و شرکت دارای فعالیت یکسان برای در دست گرفتن بازار است. تراست، به اعتبار استفاده‌کنندگان آن خاص است یا خیریه و عمومی.

۳. «Foundation»: که در لغت به معنای مؤسسه - بنیاد - نهاد است. سه اصطلاح فوق نیز شباهت‌هایی با وقف اسلامی دارند از این حیث که همگی بر پایه یک مال دائم فعال مبتنی هستند و درآمدش صرف اعمال خیریه می‌شود.

در ایالات متحده آمریکا هزاران موقوفه کوچک و بزرگ وجود دارد که بیش از ۲۴۰۰ موقوفه، جهت امور علمی و مراکز پژوهشی وقف گردیده‌اند و برخی از آن‌ها با قدمتی بیش از یک قرن هنوز به فعالیت خود ادامه می‌دهند.^{۷۰}

در حال حاضر بنیادهای خیریه در بیشتر کشورها، به‌ویژه آمریکا سهم بزرگی در امور اجتماعی، سیاسی و اقتصادی به‌عهده دارند. ارزش دارایی‌های ثبت‌شده از ۳۲۰۰۰ موقوفه در ایالات متحده آمریکا بر اساس آمار منتشره در سال ۱۹۸۹ (۲۰ سال پیش) حدود ۱۳۷ میلیارد دلار بوده است که اگر این رقم را در زمان حاضر به بررسی بنشینیم بیش از ده‌ها برابر رقم بیست سال قبل به دست خواهد آمد. طی چند

^{۷۰} مروری بر وقف و موقوفات دانشگاهی در جهان، ضرورت وقف در امور پژوهشی، پژوهشگاه مهندسی بحران‌های طبیعی، شاخص پژوه

سال گذشته صدها موقوفه و بنیاد وقفی با ارزش‌های چند میلیارد دلاری به آن‌ها اضافه شده که موقوفات چند ده میلیارد دلاری بیل گیتس و وارن بافت تنها نمونه‌ای از آن‌ها است.

کشور آلمان نیز در بین کشورهای غربی جایگاه بالایی را در ثبت موقوفاتی که در امور آموزشی و پژوهشی فعالیت دارند به خود اختصاص داده است. در این کشور از مجموعه ۵۹۳۳ مورد موقوفه در سال ۱۹۹۱، درآمدهای تعداد ۹۹۶ موقوفه در امر دانش و پژوهش، ۱۸۵۶ موقوفه در امر آموزش و تعلیم و تربیت و حدود ۱۸۰ موقوفه (حدود سه درصد) آن نیز در امور دینی صرف شده است.

آثار و کارکردهای وقف

وقف در جامعه دارای سه دسته کارکرد فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است.^{۷۱} همان‌گونه که در بالا به آن اشاره شد، اوقاف، اگر طبق احکام اسلامی در جامعه عمل شود می‌تواند تأثیر به‌سزایی در حل مشکلات اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی داشته باشد. اولین و مهم‌ترین کارکرد وقف از گذشته‌های دور تاکنون کارکرد فرهنگی است و در بعد اجتماعی همچون چتری بزرگ سایه خود را بر سر نیازمندان می‌گستراند. به لحاظ اقتصادی، اوقاف به‌عنوان پشتوانه قوی مالی برای دولت اسلامی مطرح است. اسلام عمل به وقف را در ردیف ایمان به خدا، رسول خدا و روز قیامت قرار داده است.

آثار فرهنگی وقف

مهم‌ترین کارکرد وقف در جامعه اسلامی از گذشته‌های دور تاکنون کارکرد آموزشی و فرهنگی است. ابعاد آموزشی و فرهنگی وقف در جوامع اسلامی بسیار گسترده است. وقف به‌عنوان یک منبع مستمر

^{۷۱} آثار اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی وقف، راحله یگانه

مالی مراکز علمی، پشتوانه مردمی داشته است و چه بسیار مدارس و مراکز علمی در جهان اسلام از طریق وقف ایجاد و گسترش یافته‌اند و بسیاری از عالمان بزرگ با استفاده از درآمدهای اوقاف توانسته‌اند به مدارج عالی علمی برسند. از طریق تقویت مالی مدارس اسلامی توسط وقف، این مدارس توانستند در فرهنگ نظام تعلیم و تربیت اروپا تأثیر بگذارند. وقف، پاسدار نشر معارف اسلامی است. استفاده از درآمدهای وقف برای ساخت مساجد، دانشگاه‌ها، خوابگاه‌های دانشجویی، تأسیس کتابخانه‌های عمومی، برگزاری کنگره جهانی حج، مجالس عزاداری ائمه (ع)، مسابقات قرائت قرآن کریم در سطح بین‌المللی و... از کارکردهای فرهنگی و آموزشی وقف است. از طریق وقف، مسلمانان توانسته‌اند به واسطه مدارس دینی موقوفه بهترین شاهکارهای خود را به جهانیان معرفی نمایند و علم و دانش آن‌ها از طریق اوقاف گسترش و رواج یافته است.

امروزه نیز در جمهوری اسلامی ایران عواملی از قبیل تغییر سازمان تشکیلاتی سازمان اوقاف و اداره آن تحت نظر ولی فقیه، نه تنها بر بُعد فرهنگی آن تأکید دارد بلکه آن را به ابعاد مختلف اقتصادی و اجتماعی هم تسری بخشیده است. همچنین، تصویب قوانین لازم در جهت احیای موقوفات، رعایت احکام وقف و مسائل شرعی آن و عمل دقیق به مفاد وقفنامه‌ها که اساسنامه چگونگی تحصیل درآمدها و صرف آن‌ها موافق نظر واقف است؛ موجب شده تا افراد خیر با اطمینان زیادتری در این امر مهم به‌طور گسترده مشارکت نمایند و بخشی از دارایی خود را به‌عنوان باقیات‌صالحات وقف مصالح جامعه اسلامی کنند.

آمار نشان می‌دهد که شمار موقوفات پس از پیروزی انقلاب اسلامی افزایش چشمگیری داشته است که از لحاظ نوع اهداف و نیات واقفان نیز حائز اهمیت و قابل تأمل است چرا که مصارف این موقوفات در اکثر

موارد در جهت رفع نیازهای ضروری جامعه اعم از نیازهای فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی بوده و مشکلی از مشکلات اساسی جامعه را حل کرده است.

به همین دلیل از رسالت‌های مهم رسانه‌های جمعی ترویج این حرکت خدایپسندانه و مردم‌گرایانه است. موضوع وقف می‌تواند دستمایه آثار هنری فراوانی از قبیل داستان‌ها، مجموعه‌های تلویزیونی و فیلم‌های سینمایی قرار بگیرد تا رفته‌رفته این فرهنگ رواج یابد، تفکر فردگرایانه محدود و محصور شود و تفکر در سرنوشت و زندگی دیگران گسترش یابد.

آثار اجتماعی وقف

در بُعد اجتماعی، وقف همچون چتری بزرگ سایه خود را بر سر تمام نیازمندان و محرومان می‌گستراند و جامعه را از فقر که عامل بسیاری از مفاسد اجتماعی، اخلاقی و سستی در ارکان دینی است، نجات می‌دهد و امکان همزیستی مسالمت‌آمیز را در محیطی مملو از اخوت و حسن‌ظن که زمینه‌ساز پیشرفت و تعالی جامعه خواهد شد فراهم می‌کند.^{۷۲} بسیاری از خدمات اجتماعی در گذشته از طریق موقوفات ارائه می‌شده است؛ کاروانسراها، رباط‌ها، دارالایتام و... اماکنی بودند که به‌شدت موردنیاز جامعه سنتی بوده و واقفان با عنایت به این دسته از نیازهای اجتماعی اقدام به عمل وقف می‌کرده‌اند، حمایت از گروه‌های اجتماعی مانند مسافران، فقرا، کمک به ازدواج افراد بی‌بضاعت، ایجاد مراکز بهداشتی و درمانی، تأسیس پرورشگاه‌های کودکان بی‌سرپرست، ایجاد مجتمع تربیتی در مناطق محروم کشور و... از مهم‌ترین کارکردهای اجتماعی وقف در جامعه است. سنت حسنه وقف یکی از

^{۷۲}. همان منبع

مصادیق بارز احسان و غیرخواهی است که انسان با بهره‌گیری از تعالیم انبیا آن را از دیرباز بنیان نهاده و در صحنه حیات اجتماعی به ودیعت گذارده است. روحیه تعاون اجتماعی و سبقت در خیرات، در نهاد وقف عینیت می‌یابد و به عمل واقف، مهر ابدیت می‌زند. در وقف دو بُعد خوددوستی (حب النفس) و نوع‌دوستی انسان به منصف ظهور می‌رسد. یکی از هنرهای اسلام به‌منظور نفوذ بیشتر کلامش در انسان، استفاده از خوددوستی انسان است که در آیات مختلف خطاب به انسان عنوان شده است. در وقف نیز از بُعد خوددوستی انسان استفاده کرده و عضویت در این نهاد را راهی می‌داند که در آن نام انسان و مالکیت اموال و دارایی‌های او تا ابد تضمین می‌شود و در مواردی که مدنظر دارد عایدات آن به مصرف می‌رسد.

برجسته‌ترین جلوه‌های وقف در توسعه اجتماعی عبارت‌اند از:
 ۱- حمایت لازم از تحقیقات و مطالعات مربوط به جنبه‌های اجتماعی در اندیشه اسلام؛

۲- توجه به برخی طبقات اجتماعی، مثل خانواده، زنان، جوانان، اطفال و افراد با نیازهای خاص؛

۳- ایفای نقشی مهم در کنترل و حل برخی مشکلات در زمینه ارزش‌های غیراسلامی؛

۴- ارائه چارچوب سازمانی و مالی مناسب برای توسعه جامعه محلی؛

۵- تجربه گران‌سنگی در زمینه یکپارچگی و استحکام اجتماعی، تجربه‌ای که باید نوسازی شده و متناسب با زمان گردد؛

۶- مؤثر در عادی‌سازی نقش مهم اقلیت‌های غیرمسلمان که در جوامع اسلامی زندگی می‌کنند.

آثار اقتصادی وقف

در اقتصاد امروز، معمولاً دولت‌ها متکفل پوشش‌های اجتماعی مانند بیمه، خدمات درمانی و ... هستند؛ اما وقف نهادی است که به صورت غیردولتی این پوشش‌ها را انجام می‌دهد^{۷۳}؛ بنابراین یکی از ابعاد وقف، بُعد تکافل و تأمین اجتماعی و تأمین نیازمندی‌های مردم و اقشاری است که کمتر از مواهب اقتصادی و درآمدی برخوردار هستند؛ اما بُعد دیگر آن که اقتصاد وقف است، تاکنون مطالعه چندانی روی آن صورت نگرفته است، بدین معنی که روی اموال و دارایی‌های وقفی و سرمایه‌هایی که وقف شده‌اند، چگونه تحلیل هزینه-فایده انجام شود و مدیریت اقتصادی این اموال به چه صورت انجام می‌شود. انگیزه فعالیت‌های اقتصادی در اموال یا دارایی‌های وقفی، با انگیزه فعالیت‌های اقتصادی در خارج از وقف متفاوت است. در خارج از وقف معمولاً کسب سود و درآمد انگیزه افراد برای فعالیت اقتصادی است؛ در حالی که در بخش وقف، انگیزه نمی‌تواند کسب سود یا درآمد باشد. مثلاً آستان قدس رضوی یا هر سازمانی که با استفاده از اموال وقفی فعالیت اقتصادی می‌کند، انگیزه‌اش نمی‌تواند کسب سود باشد بلکه باید انگیزه‌اش استفاده بهینه از دارایی‌ها و سرمایه‌های وقفی در جهت تأمین اهداف واقفان باشد؛ بنابراین وقتی انگیزه متفاوت شد، مدیریت‌ها تغییر می‌کند. از طرف دیگر توزیع منابع حاصل از وقف بسیار متفاوت از توزیع درآمدهای اقتصادی است که از سایر فعالیت‌ها به دست می‌آید. در اقتصاد وقف، توزیع درآمد به سمت منافع اجتماعی می‌رود یعنی به کاهش اختلاف طبقاتی در بین مردم جامعه کمک می‌کند.

اسلام ارزش‌های اخلاقی و فعالیت‌های اقتصادی را به یکدیگر مرتبط می‌کند، بنابراین انتظار می‌رود که وقف نقش اساسی، هم در توسعه

^{۷۳}. همان منبع

اندیشه اقتصادی و هم در توسعه اقتصادی داشته باشد. چنین نقشی را می‌توان در این محورها تبیین کرد:

- ۱- حمایت لازم برای ترسیم نظریه اقتصادی اسلامی جدید؛
- ۲- شرکت در ایجاد فرهنگ مناسب برای توسعه نظام مالی کلی اسلامی؛
- ۳- تشویق به کارگیری ابزارهای مالی اسلامی و ابزارهای توسعه آن؛
- ۴- توسعه نقش اندوخته‌های وقف به‌منظور بهره‌گیری از آن در اقتصاد ملی.

امروزه اقتصاد مقاومتی یکی از اولویت‌های مهم جامعه است. اقتصاد مقاومتی، مختصات خاص خود را دارد که از سرآمدترین این شاخصه‌ها می‌توان به بحث «تمرکز در برنامه‌ریزی و تکثیر در عمل» اشاره کرد که امروزه نیز در مدل‌های موفق اقتصادی دیده می‌شود.

آنچه امروزه می‌تواند مدلی مطلوب در شکل‌گیری اقتصاد مقاومتی در دوران فشارهای اقتصادی باشد وقف است. وقف در فرهنگ اسلامی به یکی از مدل‌های رایج توزیع ثروت اطلاق می‌شود که قابلیت‌های بسیار زیادی را در خود نهفته دارد که از جمله آن می‌توان به توسعه و ایجاد اشتغال پایدار و رشد و باروری استعدادهای خرد اقتصادی در سطح جامعه اشاره کرد.

وقف در هندسه اقتصادی اسلام، به سرچشمه جوشان توسعه شهرت دارد و این، بدین معنی است که توسعه مبتنی بر آموزه‌های اسلام نه تنها امری متمرکز نیست بلکه توصیه‌ای همگانی است و بر دوش همه مردم جامعه قرار دارد. وقف در واقع تشکیل یک سیستم خون‌رسانی فراگیر است که نه تنها سرتاسر کالبد جامعه را در بر می‌گیرد بلکه چون از یک منبع متمرکز برای رشد و توسعه جامعه تغذیه نمی‌شود، این خود از مؤلفه‌های مهم در کاهش خسارت اقتصادی در زمان جهاد اقتصادی به‌شمار می‌آید.

درواقع، یکی از ابعاد جهاد اقتصادی ایجاد مانع در برابر نفوذ دشمن است و یکی از بهترین موانع اقتصادی طراحی نظام‌های اقتصادی امن است. وقف یک مدل اقتصادی مبتنی بر حضور و مدیریت مردم است که یک روح واحد و یکپارچه داشته و در عمل، تکثیری به عدد همه ملت خواهد داشت. اگر روح و کالبد اقتصادی یک کشور متأثر از فرهنگ وقف باشد با توجه به توزیع مراکز تولید ثروت و تقسیم مدیریت اقتصاد بین مردم، این امکان فراهم می‌آید که میزان آسیب‌های اقتصادی در زمان جنگ اقتصادی و حاکم شدن شرایط تحریم به حداقل برسد.

نگاه کلی به وضعیت موقوفات کشور

بر اساس گزارش به‌دست‌آمده از سازمان اوقاف و امور خیریه وضعیت فعلی موقوفات و رقبات موجود در کشور به‌صورت زیر است:

مجموع موقوفات حدود یک‌صد و هفتاد هزار است که به ترتیب ۴۸٪ عرصه مسکونی، ۴۶٪ کشاورزی، ۵٪ تجاری و یک درصد باقیمانده نیز متفرقه و در اجاره مستاجرین هستند و مستاجرین برابر نظر کارشناس سالیانه اجاره‌به‌های مربوط را پرداخت می‌نماید.

همچنین بر اساس گزارش‌های مالی تنظیم‌شده به‌وسیله سازمان، مجموع درآمد موقوفات در سال ۱۳۶۳ حدود ۲ میلیارد تومان بوده است و در سال ۱۳۸۳ مبلغ ۳۶۱ میلیارد ریال گزارش شده است... متوسط رشد درآمد در دو دهه حدود ۱۸۰۰۰٪ بوده است.

بر مبنای گزارش دیگر، درآمد بقاع متبرکه (اعم از املاک، نذورات و هدایا و ...) در سال ۱۳۶۰ از امامزاده‌هایی که با اوقاف مرتبط بودند حدود یک میلیارد ریال بوده است و در سال ۱۳۸۲ مجموع درآمد امامزاده‌ها حدود ۲۲۲ میلیارد ریال بوده است که بیشترین مقدار از جهت نذورات و هدایا جمع‌آوری شده است که از این مقدار بیشترین

مقدار صرف عمران و آبادانی امامزاده‌ها و دردی نیز صرف امور فرهنگی و پرسنلی گردیده است. بر اساس گزارش به‌دست‌آمده از سازمان اوقاف و امور خیریه وضعیت فعلی موقوفات و رقبات موجود در کشور به‌صورت زیر است:

تعداد کل موقوفات کشور	۱۷۴ هزار موقوفه
از ابتدای انقلاب تا سال ۸۹	۶۳۰۰ وقف جدید
از سال ۸۹ تاکنون	بیش از ۹۶۹۰ وقف جدید
۹۴ هزار موقوفه انتفاعی است	۸۰ هزار موقوفه منفعتی است
از ۸۰ هزار موقوفه منفعتی	۱۲ هزار موقوفه دارای متولی است
از ابتدای انقلاب تا سال ۸۹	به‌طور میانگین ۱۵۰ تا ۲۰۰ وقف جدید در هر سال
از سال ۸۹ تاکنون	۲۸۰۰ وقف جدید در هر سال
مجموع درآمد موقوفات در سال ۱۳۶۳	۲ میلیارد ریال
مجموع درآمد موقوفات در سال ۱۳۸۴	۳۶۱ میلیارد ریال

فصل سوم

نمونه موقوفات علم و فناوری

مقدمه

احیای مجدد فرهنگ و تمدن اسلامی و عناصر تشکیل دهنده آن و تبادل نظر پیرامون این مهم جایگاه ویژه‌ای را در وضعیت فعلی مسلمانان و جهان معاصر به خود اختصاص داده است. بدون شک یکی از عوامل مهم شکوفایی فرهنگ و تمدن اسلامی تجلی روحیه انفاق، ایثار، فداکاری و نیکوکاری در قالب سنت وقف بوده است. سنت حسنه «وقف»، به‌عنوان رهنمودی انسان‌ساز و فرهنگ متری در مجموعه احکام و تعالیم اسلامی به‌شمار می‌رود که آثار اخلاقی، فرهنگی، علمی و اقتصادی بی‌شماری را در توسعه اجتماعی داشته است و امروز هم می‌تواند به‌عنوان یکی از عناصر فعال و زمینه‌ساز برای مشارکت آحاد جامعه در توسعه علمی کشور مورد توجه قرار گیرد. حمایت از دانشمندان و جویندگان علم، توسعه مراکز بزرگ علمی همچون مدارس، دانشگاه‌ها و بیمارستان‌ها، در پوشش نهادهای بزرگ وقف، اسباب این مهم را فراهم کرد تا علاقه‌مندان به تحقیق و پژوهش، نگارش و ترجمه همت گماشته و با سفر به دورترین نقاط عالم به دادوستد علمی با فرزندان روزگار بپردازند. مدارس، کتابخانه‌ها، بیمارستان‌ها و

درمانگاه‌ها و رصدخانه‌های بسیاری نظیر مجتمع عظیم علمی آموزشی ربیع رشیدی تبریز، رصدخانه مراغه، نظامیه‌ها و ... را در دنیای اسلام می‌توان برشمرد که هزینه‌های آن‌ها از راه وقف تأمین می‌شده است. وقف، پشتوانهٔ پایان‌ناپذیری بود که می‌توانست در هر شرایطی این مراکز را پابرجا نگاه دارد تا کار تعلیم و تربیت بر زمین نماند. اکثر مورخین و محققین، به نقش موقوفات اسلام در توسعه علم و دانش اشاره نموده‌اند، به‌عنوان نمونه نظر دانشمند مورخ، ابن خلدون (۷۳۲ - ۸۰۸ هـ ق) در این‌باره چنین است: «نمی‌دانم خداوند چه عنایتی به مشرق مبذول فرموده است، ولی گمان می‌کند رواج بازار دانش و پیوستگی سند تعلیم در دانش‌ها و دیگر صنایع ضروری و کمالی در آن سرزمین، به‌سبب فراوانی عمران و ترقی حضارت (تمدن و شهرنشینی) و کمک کردن به طالبان دانش از راه وظایف و مقرری‌هایی که از اوقاف برای آنان معین می‌شود و در نتیجه توسعه یافتن اوقاف موجبات رفاه طالبان علم فراهم می‌آید»^{۷۴}. امروزه زمینه‌های فراوان برای وقف اموال وجود دارد که از آن جمله وقف بر تأسیس مراکز پژوهشی و علمی، تشویق دانش‌پژوهان برتر، تأمین فضاهای آموزشی، تجهیز کتابخانه‌ها و آزمایشگاه‌ها و کمک به سایر امور عام‌المنفعه، به‌طوری‌که اگر افراد خیر و نیکوکار در این موارد پیش‌قدم شوند، در زمان کوتاه و به نحو مطلوبی بسیاری از نیازهای جامعه مرتفع خواهد شد. در این فصل با ذکر پاره‌ای از موقوفات جهان اسلام که زمینه‌ساز توسعه علم و دانش و تربیت دانشمندان مسلمان در شاخه‌های مختلف علوم بشری بوده‌اند، به کاربردهای عملی این سنت حسنه در توسعه علمی امروز جامعه پرداخته می‌شود.

^{۷۴}. مقدمه ابن خلدون، ترجمه محمدپروین گنابادی، تهران، ترجمه و نشر کتاب،

نمونه موقوفات علم و فناوری در ایران معاصر

بزرگترین موقوفه علمی، آموزشی کشور

بزرگ‌ترین موقوفات علمی و آموزشی کشور پس از پیروزی انقلاب اسلامی در شیراز وقف شده است. این موقوفه توسط حاج محمدحسن کاظمی شیرازی و دخترش دکتر هلن کاظمی شیرازی به ثبت رسیده است که شامل: ۲۰ هکتار زمین مزروعی در شهرستان بیضاء، ۳۰ هزار متر مربع زمین مسکونی، چند باب باغ در شهر خفر و ۲۰ هکتار زمین در شهرکت انجیره است.

حمایت از نخبگان علمی، دانشجویان، طلاب و پژوهشگران، توسعه علم و دانش، ارتقاء سلامت اداری، ساخت آسایشگاه و سرای سالمندان و ساخت استراحتگاه همراهان بیمار از نیات مطرح شده واقفان در این وقفنامه است.

ارزش ریالی این موقوفه بیش از یک هزار میلیارد ریال برآورد شده است (سال ۱۳۹۵ هجری شمسی) و این موقوفه از لحاظ ارزش ریالی، یکی از ارزشمندترین موقوفات وقف شده در دو دهه اخیر در سطح کشور و از نظر نوع نیات نیز جدید و به‌روز است. موقوفه حاج محمدحسن کاظمی شیرازی و دخترش دکتر هلن کاظمی شیرازی بزرگ‌ترین موقوفات علمی و آموزشی کشور پس از پیروزی انقلاب اسلامی است.

انستیتو پاستور

محل فعلی «انستیتو پاستور» در تهران در سال ۱۲۹۹ به دست مرحوم میرزا عبدالحسین فرمانفرمایان وقف و ساخته شد که در نود سال

گذشته منشأ خیرات بسیار و خدمات عظیم پزشکی به‌ویژه در ریشه‌کنی برخی از امراض شده است

بنیاد فرهنگی موقوفه البرز

یکی از مجتمع‌های فرهنگی موقوفه دوران معاصر ایران «بنیاد فرهنگی البرز» است. بنیاد فرهنگی البرز در ۲۷ اسفندماه ۱۳۴۲ با سرمایه شخصی مرحوم حسینعلی البرز در تهران تأسیس شد. هدف این بنیاد خیریه اشاعه فرهنگ اسلامی است که عناوین این خدمات فرهنگی عبارت‌اند از: اعطای جوایز به دانش‌آموختگان سراسر کشور؛ اعطای جوایز به صاحبان ابتکار و ابداع، چاپ و نشر کتاب و مقالات علمی و تحقیقی در ابعاد گوناگون فرهنگ اسلامی؛ اعطای وام درازمدت و بدون بهره به دانش‌پژوهان؛ احداث یا خرید ساختمان‌های مناسب برای ایجاد مدارس با حق تقدم مناطق محروم و مستضعف؛ و تشکیل مجالس و محافل مختلف علمی و تحقیقی.

بنیاد فرهنگی البرز از درآمدهای حاصل از واحدهای تجاری خود، به دانشجویان دانشگاه‌ها نیز وام تحصیلی پرداخت می‌کند. بنیاد، هر ساله طی مراسم ویژه‌ای جوایزی را به دانش‌آموزان و دانشجویان ممتاز در مقاطع مختلف تحصیلی که از دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی معرفی می‌شوند، اهدا می‌کند.

بنیاد علمی و آموزشی قلم‌چی

«مجتمع فرهنگی - آموزشی قلم‌چی» در نیمه اول شهریورماه ۱۳۸۴، شامل همه اموال، حقوق، درآمدها و نیز ساختمان آن (شماره ۱۰۱۵ خیابان انقلاب) وقف عام شد و به نام بنیاد علمی و آموزشی قلم‌چی شخصیت حقوقی یافت. وقف عام بر مصالح عامه است و موضوع این وقف گسترش دانش و آموزش است. اولین مورد از اهداف وقف،

بورسیه کردن دست کم یک هزار دانش‌آموز مستعد دبیرستانی از نقاط و مناطق محروم است.

درآمد مجتمع فرهنگی آموزشی قلم‌چی و ساختمان کانون با رعایت اولویت‌ها تنها به مصارف زیر می‌رسد:

۱- تأمین هزینه‌های تحصیلی و حمایت از دانش‌آموزان مستعد در مناطق محروم؛

۲- ساخت مدرسه و کتابخانه؛

۳- هر نوع اقدام فرهنگی دیگر که به گسترش دانش و آموزش یاری رساند.

موقوفات سیدحسین فلاح نوشیروانی

عارف بزرگ و رادمرد وارسته مرحوم سیدحسین فلاح نوشیروانی، موقوفات بسیار زیادی در حوزه‌های مختلف از قبیل احداث درمانگاه، کمک به ایتم و... از خود برجای گذاشته که موقوفات ایشان در حوزه علم و پژوهش عبارت‌اند از:

۱. احداث دبستان شش کلاسه در زمینی به مساحت ۷۰۰۰ متر مربع در روستای نوشیروانکلا (سال ۱۳۲۳)
۲. احداث دبستان شش کلاسه در روستای آردکلا
۳. احداث دبستان شش کلاسه دخترانه در روستای نوشیروانکلا
۴. تأسیس آموزشگاه حرفه‌ای در بابل (سال‌های ۱۳۴۴ و ۱۳۴۵)
۵. تأسیس انستیتو تکنولوژی در بابل (سال‌های ۱۳۴۶ و ۱۳۴۷)
۶. تأسیس هنرستان صنعتی نوشیروانی در بابل (سال‌های ۱۳۴۵ و ۱۳۴۶)
۷. اهدای زمین برای ساخت مدرسه به آموزش و پرورش بابل
۸. اهدای بورس تحصیلی به عده‌ای از دانشجویان دوره آموزش تکنیسین در بابل

۹. اهدای بورس تحصیلی به هشتادوشش نفر از دانشجویان دانشگاه‌های سراسر کشور
۱۰. تأسیس مدرسه شش کلاسه در مجاورت پرورشگاه
۱۱. احداث چهار دبستان به نام چهار تن از دانشمندان ایرانی در چهار شهر کشور
۱۲. کمک‌ی به مبلغ ۱۰۰۰۰۰۰ ریال برای ساخت دبیرستان اسلامی بابل
۱۳. احداث مدرسه راهنمایی در روستای اجوارکلا توسط فرزندان
۱۴. راه‌اندازی شبکه مدرسه بابل توسط فرزندان وی

موقوفات مرحوم حاج حسین آقاملک

بی‌شک بزرگ‌ترین موقوفات تاریخ ایران مربوط به حضرت امام رضا (ع) است که در سراسر ایران، آثار و تأثیرات شگرف فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی آن بر احدی پوشیده نیست. بخش زیادی از این موقوفات مربوط است به کتابخانه‌ها، کتب نفیس خطی و مدارس علمیه می‌باشد. موقوفات مرحوم حاج حسین آقا ملک یکی از آن‌ها است که گویا بزرگ‌ترین موقوفه شخصی در تاریخ ایران باشد که کتابخانه، موزه و اموال و املاک بسیاری را وقف امام رضا (ع) کرده است.

نمونه موقوفات علم و فناوری در جهان اسلام

نظامیه‌ها و موقوفات آن‌ها

خواجه نظام‌الملک، از مشهورترین شخصیت‌های سیاسی و علمی ایران، در خلال کارهای مهم کشوری، مدارس بزرگی هم در بغداد و نیشابور و دیگر شهرهای معروف ایران چون اصفهان، بلخ، هرات، مرو، آمل و طبرستان و در بصره و موصل بنا نهاد که بنامش «نظامیه» نامیده شده است. نظامیه بغداد، در شمار بزرگ‌ترین مدارس عهد اسلامی است که در سال ۴۵۹ ه ق پایان یافت و موقوفات بسیاری برای مدرسه تعیین

کرد که هم به مدرسان و استادان و کارکنان آن حقوق کافی پرداخت می‌شده و هم مبلغی به طلاب در راه فراگرفتن علم مصرف می‌شده است.^{۷۵} خانه‌هایی هم برای طالبان علم ساخته بود و کتابخانه معظمی نیز برای این دانشگاه بزرگ زمان ایجاد کرده بود. ابن جبیر آندلسی که در سال ۵۸۰ ه ق بغداد را دیده می‌نویسد: «این مدارس را اوقاف عظیم و اموال زیاد است و به فقهای که آنجا تدریس می‌کنند مراتبه داده می‌شود و از همین درآمدهای اوقافی، طلابی را که در آن ساکن‌اند ماهیانه می‌دهند». ابن بطوطه هم از این مدرسه توصیف کرده است.

مدرسه موقوفه بنی‌سعد بخارا و پژوهش‌ها و تحصیلات پزشکی

ابن‌سینا در آن

موضوع پزشکی از این جهت در شرح‌حال ابن‌سینا اهمیت دارد که دنیا در درجه اول او را پزشک می‌داند.^{۷۶} ابن‌سینا دانشمند ریاضی، نجوم، فلسفه، تاریخ و ادب بود. روزی که ابن‌سینا شروع به تحصیل علم پزشکی کرد، منظورش تحصیل یک علم جدید بود و لاغیر، ولی اگر ابومنصور حسن ابن نوح القمیری در بخارا نبود شاید ابن‌سینا به‌سوی علم پزشکی نمی‌رفت. ابن‌سینا از سکونت ابومنصور حسن ابن نوح القمیری در بخارا استفاده کرد و فرصت را مغتنم شمرد تا یک علم جدید (علم پزشکی) را بر توشه‌ای که از علوم دیگر داشت بیفزاید.

شهرت ابومنصور حسن بن نوح القمیری به‌قدری زیاد بود که از کشورهای دیگر برای استفاده از محضر درس او به بخارا می‌رفتند و ابومنصور فقط علم طب تدریس می‌کرد و جلسات درس او در مدرسه (موقوفه) بنی‌سعد منعقد می‌گردید.

^{۷۵} نقش فرهنگ وقف در شکوفایی علم و دانش در تمدن اسلامی، سید حسین

امیددانی

^{۷۶} همان منبع

مدرسه بنی‌سعد دویست دانشجو (طلبه) داشت که مانند دانشجویان (طلاب) دائمی سایر مدارس بخارا شب در مدرسه می‌خوابیدند و جیره و مستمری از محل موقوفات مربوطه داشتند و اتاق‌های مدرسه و به‌اصطلاح گذشتگان حجره‌های آن دوفری و سه‌نفری بود. ابن‌سینا بیش از ۱۸۰ کتاب و رساله در فنون مختلف نوشته که پانزده کتاب معروفش در طب است و مهم‌ترین آن‌ها قانون است که به قول جرجی زیدان یک فرهنگ جامع طب و داروسازی است.

بیمارستان بزرگ منصوری قاهره و موقوفات آن

این بیمارستان که دارالشفاء خوانده می‌شود در شهر قاهره و در راه بین‌القصرین (غاسین کنونی) قرار گرفته است.^{۷۷} این بیمارستان را ملک منصور سیف‌الدین قلاوون از شاهان سلسله مملوکی بحری بنیاد کرده است. مقریزی در ذکر رویدادهای سال ۶۸۳ ه ق می‌گوید:

در این سال ساختمان بزرگ منصوری و مدرسه گنبد به پایان رسید (عبدالرحیم غنیمه، ترجمه، ۱۳۷۲) و چون بنا تکمیل شد سلطان بازارها، زمین‌های کشاورزی، دکان‌ها، گرمابه‌ها، مهمانخانه‌ها و انبارهای علوفه و غیره و نیز دهات شام را که درآمد ماهانه محصولات غلات آن زیاد بود، همه را از دارایی شخصی وقف کرد و سهم بیشتر را به بیمارستان و مابقی را به گنبد اختصاص داد. این بیمارستان از بزرگ‌ترین مراکز درمانی و دانشکده‌های پزشکی تاریخ مصر در قرون وسطی بود و شگفت‌آور است که در روزگاران دور تاریخ چنین پایگاه‌های خیریه نادری وجود داشته است که با تازه‌ترین بیمارستان‌های خیریه در پیشرفته‌ترین شهرهای نوین اروپایی تفاوت چندانی ندارد. در سال ۱۱۷۵ ه ق امیر عبدالرحمن که از سوی قضات

^{۷۷} همان منبع

عالی شرع قاهره مأمور نظارت بر موقوفات منصور قلاوون شده بود بیمارستان و مدرسه منصوری را بازسازی کرد.

مدرسه نجف اشرف

مدرسه نجف اشرف از مهم‌ترین مراکز آموزشی و مدارس شیعی است که در نزدیکی حرم مطهر حضرت علی (ع) در نجف اشرف در عراق بنیاد گردید و موقوفات فراوانی برای آن در نظر گرفته شد.^{۷۸} این مرکز علمی قرن‌های طولانی است که به فعالیت خود ادامه می‌دهد و هنوز هم دایر است و علما، فقها، مفسران و دانشمندان بزرگی به جامعه اسلامی و بشری تحویل داده است. ابن بطوطه که در قرن هشتم هجری این بارگاه و مدرسه را زیارت کرده، در رحله خود در وصف آن گفته است: «از باب الحضرة به مدرسه بزرگی راه دارد که دانشجویان و صوفیان شیعه در آن سکنی دارند و از هر مسافر تازه‌وارد به این مدرسه تا سه روز و روزانه دو بار با خوراکی از نان و گوشت و خرما پذیرایی می‌شود. ورود به باب‌القبه از اندرون این مدرسه صورت می‌گیرد».

جامع الازهر مصر و موقوفات آن

بنای مسجد الازهر که در رمضان سال ۳۶۱ ه ق به پایان رسید، تنها از سال ۳۷۸ ه ق و در زمان خلیفه فاطمی العزیز (۳۶۵-۳۸۶ ه ق) به صورت یک دانشگاه موقوفه واقعی درآمد. در این سال و به فرمان همین خلیفه بود که برنامه آموزشی جامعه تنظیم گردید.^{۷۹}

جانشین عزیز پسر او حاکم نیز مسجد جدیدی بنا کرد که به جامع‌الحاکم معروف شد. بنا بر روایت تاریخ مقریزی، حاکم از مدرسان الازهر خواست تا کلاس‌هایی در مسجد جدید او برپا کنند، ولی

^{۷۸}. همان منبع

^{۷۹}. همان منبع

در عین حال از الازهر نیز غافل نشد و آنجا را تعمیر کرد و موقوفاتی برای آن مسجد و چند نهاد دیگر مقرر داشت. این موقوفات به صورت بناها و مغازه‌هایی در قاهره قدیم یا دیگر نقاط شهر بودند.

بغداد و موقوفات آن و فعالیت‌های علمی و پژوهشی خوارزمی در

آنجا

در نهاد آموزش بیت‌الحکمه که مأمون بی‌دریغ از پشتیبانی از آن برخاست و هزینه‌ها برایش پرداخت، زبان تازی با ترجمه کتاب‌های پارسی و یونانی سرشاری توانمندی گرفت^{۸۰}. بیت‌العلم (بیت‌الحکمه) از نخستین نهادهای آموزشی بود که موقوفه‌هایی سرشار و گشاده‌دست به‌عنوان پشتوانه داشت. مأمون که نمی‌خواست پیشرفت علم و دانش به دست و دل‌بازی اتفاقی شخصی و خصوصی خلفا یا بزرگان و سران دولت وابسته باشد و با ارجی راستین که به شخصیت ادیبان می‌گذارد، آن را با پدید آوردن موقوفه‌های همیشگی برای پیشبرد و پشتیبانی، جدا و رها از پیشکش‌های اتفاقی قرار داد.

ابن ندیم در الفهرست نوشته است که خوارزمی (ریاضیدان، منجم، مورخ و جغرافیدان ایرانی نیمهٔ دوم سده دوم و اول سده سوم ه. ق) پیوسته در خزانه‌الحکمه که مأمون تأسیس کرده بود کار می‌کرد. زیج‌های اول و دوم او که معروف به «سند هند» است مورد اعتماد و اتکای مردم بود. خوارزمی در ریاضیات و مخصوصاً نجوم ایران پیش از اسلام و تعالیم مکتب جندی‌شاپور که در زمان وی هنوز از خاطره‌ها محو نشده بود، دست داشت و آن‌ها را با ریاضیات هندی درآمیخت و نخستین کتاب‌های حساب و جبر و نجوم (زیج) را به زبان عربی نوشت و آثار او در بسط و پیشرفت ریاضیات، چه در کشورهای اسلامی و چه بعداز آن در کشورهای اروپایی تأثیر فراوان داشت.

^{۸۰} همان منبع

دانشگاه موقوفه مسلمین در قرطبه و پژوهش و تدریس پزشکی

در قرن چهارم هجری در قرطبه مسجد و مدرسه‌ای (دانشگاهی) بزرگ وجود داشت که مسلمان‌ها ساخته بودند و ابوالقاسم زهرآوی در آن مدرسه علم پزشکی را تحصیل می‌کرد و جراح شد^{۸۱}. مدرسه اسلامی قرطبه از مؤسسات موقوفه فرهنگی برجسته مسلمین در کشورهای مغرب محسوب می‌شد. در این دوره، قرطبه پایتخت اسپانیای مسلمان، بزرگ‌ترین مرکز فرهنگی اروپا بود و با قسطنطنیه و بغداد، سه مرکز معتبر فرهنگی جهان به‌شمار می‌رفتند. قرطبه ۱۱۳۰۰۰ خانه، بیست‌ویک محله بدون شهر، هفتاد کتابخانه و عده زیادی کتاب‌فروشی و مسجد و قصر داشت و شهرت جهانی یافته بود که حیرت و شگفت جهانگردان را برمی‌انگیخت. در شهر مایل‌ها راه سنگ‌فرش بود که از خانه‌های دو طرف روشنی می‌گرفت. در صورتی که لندن و پاریس حتی هفت قرن پس‌از آن تاریخ چنین وضعی نداشت.

در دوران حکومت حکم در اسپانیا (اندلس) با توجه به اینکه او شخصاً مردی دانشور بود، دانش آموختن را تشویق می‌کرد و به دانشوران جایزه‌های خوب می‌داد و هم او در پایتخت بیست‌وهفت مدرسه بنیاد کرد که در آنجا تعلیم رایگان بود. در دوران وی دانشگاه قرطبه که عبدالرحمن سوم در مسجد بزرگ پایتخت به پا کرده بود و بنیاد آن از هر قاره و نظامیه بغداد جلوتر بود، به‌صفت مؤسسات تعلیماتی جهان مقامی بلند یافت و دانش‌طلبان مسیحی و مسلمان نه‌تنها از اسپانیا بلکه از نواحی مختلف اروپا و آسیا و آفریقا به آنجا می‌رفتند. حکم، مسجدی را که دانشگاه آنجا بود، وسعت افزود و به‌وسیله لوله‌های

^{۸۱}. همان متن

سربی آب به آنجا می‌برد. برای تدریس دانشگاه از شرق و غرب استادان فراخواند و موقوفاتی برای پرداخت مقرری ایشان معین کرد.

قرطبه به‌جز دانشگاه یک کتابخانه داشت که از لحاظ اهمیت درجه اول بود. حکم از دل‌بستگان کتاب بود و کسان وی در کتاب‌فروشی‌های اسکندریه و دمشق و بغداد هر جا دست‌نویس تازه‌ای می‌یافتند می‌خریدند یا از آن نسخه برمی‌داشتند. بدین‌سان، ۴۰۰۰۰۰ جلد کتاب فراهم آورد که فهرست آن چهل‌وچهار جلد شده بود. در آن هنگام، سطح فرهنگ مردم (مسلمان) اندلس چنان بالا بود که به گفتهٔ دوزی، خاورشناس معروف هلندی و دیگر دانشوران پس از او، همه‌کس خواندن و نوشتن می‌دانستند. در اندلس چنین بود در صورتی که اروپایی مسیحی فقط بعضی مسائل عادی را می‌دانست و آن‌هم خاص طبقه بسیار کمی بود که بیشترشان کشیش بودند. با توجه به وضعیت مدارس علمی و دانشگاه‌های اندلس و موقوفات و امکاناتی که مسلمانان برای آن‌ها مقرر کرده بودند، طبیعی بود که دانشمندان مختلفی در تمامی رشته‌ها از آن‌ها فارغ‌التحصیل شوند. از جمله دانشمندانی که در آنجا تحصیل کرده بود و تدریس می‌کرد بزرگ‌ترین جراح تمدن اسلامی ابوالقاسم زهراوی یا ابوالقاسم اندلسی معروف به ابوالقسیس است که در قرن سیزدهم میلادی می‌زیست و بسیاری از ابزار جراحی را شخصاً اختراع نمود.

دانشمند انگلیسی «سیدنی فیشر» در مقاله خود تحت عنوان «رشد آموزش و تفکر علمی در تمدن اسلامی» اذعان می‌کند که: اولین دانشگاه اسلامی که در جهان اسلام تأسیس گردید، دانشگاه قرطبه بود که توسط عبدالرحمن سوم در اواسط قرن دهم میلادی (سوم هجری) گشایش یافت. در سال ۱۹۹۸ دکتر گارسیا رئیس وقت کالج پزشکان «کوردوبا یا قرطبه» اعلام کرد:

ده قرن پیش، مسلمانان در شهر «کوردوبا» (قرطبه) که مهد تمدن و هنر و علوم اسلامی در جهان بود، اولین کالج پزشکی اسلامی اروپا را بنا نهادند درحالی که در آن زمان در اروپا هیچ مکتب پزشکی رسمی نبود.

مجتمع آموزشی موقوفات ربع رشیدی

از جمله بنیادهای آموزشی که در نیمه اول قرن هشتم وقف و اداره امور آن از محل درآمد موقوفات بوده، مجتمع آموزشی و پژوهشی ربع رشیدی است.^{۸۲} بنا بر مطالب و مندرجات مکاتبات رشیدی، ربع رشیدی که محله‌ای در تبریز بود، دارای سی هزار خانه، هزار و پانصد دکان، بیست و چهار کاروانسرا، تعدادی مسجد، مدرسه، حمام، باغ و چند کارخانه شعربافی، کاغذسازی، رنگرزان و دارالضرب و غیره بود.^{۸۳} ربع رشیدی ممتازترین مؤسسه موقوفه و بزرگ‌ترین مرکز علمی و فرهنگی و مدنی عصر ایلخانیان است که به دست رشیدالدین فضل‌الله وزیر فرزانه ایلخانیان (مغول)، غازان خان الجایتو یا سلطان محمد خدابنده احداث شد و پس از قتل او توسط آخرین پادشاه ایلخانی (ابوسعید بهادر) و سپس در دوره‌های بعدی با خاک یکسان گردید. امروز جز مخروبه آن در نزدیک شهر تبریز که توسط محله‌های جدید اشغال گردیده، چیزی از آن باقی نمانده است.^{۸۴} اهمیت این مجتمع بزرگ دانشگاهی را می‌توان در نحوه مدیریت، سازمان‌دهی و نیز رشته‌های تحصیلی آن دانست. در وقفنامه‌ای که در سال ۷۰۴ یا ۷۰۹ ه ق به خط خود خواجه رشیدالدین نوشته شده و هم‌اکنون در کتابخانه ملی

^{۸۲} همان منبع

^{۸۳} مغنیه، محمدجواد (۱۴۰۲ ه ق)، الفقه علی المذاهب الخمسه، بیروت: چاپ بیروت.

^{۸۴} مفضل بن سعد بن حسین مافروخی (۱۳۳۸)، محاسن اصفهان، ترجمه حسین بن محمد بن ابی‌الرضاء.

تبریز نگهداری می‌شود، هدف از تأسیس رشیدیه یا ربع رشیدی را بیان داشته که:

درک معانی و حقایق اشیاء و حدیث علما و مشایخ و اصحاب قلوب و اربابان عرفان بوده است؛ یعنی گسترش علم و فرهنگ از اهداف اصلی تأسیس این مرکز بوده به طوری که برای تحقق این خواسته، خود نظارت ساختمان و تولید را تا آخر عمل بر عهده داشته است. این خدمت او به حدی مورد توجه بوده که علمای هم‌عصر او یعنی حمداله مستوفی و خوان میر بر این کار آفرین گفته‌اند. آموزش در این مجتمع علمی به چند مقطع تقسیم می‌گردید:

اول: بیت‌التعلیم که مخصوص کودکان و یتیمان بوده که حالت دوره ابتدایی امروز را داشته است؛

دوم: آموزش حرفه‌ای که با توصیه رشید، کودکان باید برحسب نوع و میزان استعداد و نیاز جامعه درجه‌بندی شده و آموزش ببینند. توجه و دقت و تأکید بر آموزش علمی و تجربی از طرف رشید، میزان آینده‌نگری و دید وسیع او را در مسائل آموزش و پرورش عصر خود می‌نمایاند.

در ربع رشیدی پزشکان تمام‌وقت و پاره‌وقت با میزان حقوقی که در وقفنامه برایشان معین شده به خدمت مشغول بودند و گروه‌بندی دانشجویان در امر بالینی و تجربی جالب بوده است. مضاف به اینکه رشته‌های تخصصی جراحی، چشم‌پزشکی و داروسازی نیز دایر بوده است. کادر پزشکی ربع رشیدی صبح‌ها به تدریس و عصرها به مداوای بیماران می‌پرداختند، البته این دانشکده دارای دارالشفاء و داروخانه نیز بوده است.

موقوفات رصدخانه مراغه و خواجه‌نصیرالدین طوسی

خواجه‌نصیرالدین طوسی بعد از فتح بغداد در سال ۶۵۷ ه ق از جانب هلاکوخان مأموریت یافت تا رصدخانه مراغه را ترتیب دهد و جماعتی از ریاضی‌دانان بزرگ زمان را گرد آورد^{۸۵}. وی رصدخانه مراغه را در همان سال آغاز کرد و به امر هلاکو جمیع اوقاف ایلخانی در اختیار او قرار گرفت. از عواید همین اوقاف بود که خواجه توانست در مراغه یک مرکز بزرگ علمی تشکیل دهد و عالمان بزرگ زمان را که از حوادث بد روزگار به این‌سو و آن‌سو افتاده بودند، در آنجا در پناه ایلخانان گردآورد و محیطی ایجاد کند که محل اجتماع حکما و علمای عهد گردد و کتابخانه‌ای عظیم در آن ترتیب دهد که شماره کتاب‌های آن از چهارصد هزار مجلد تجاوز کند.

نصیرالدین برای این مراکز علمی و مؤسسات آن یعنی رصدخانه و کتابخانه عظیم، گروهی از دانشمندان و حکیمان روزگار را به خدمت گرفت و اوقافی برای حسن اداره آن‌ها احداث کرد. نتیجه کار خواجه و همکاران او در این رصدخانه و کتابخانه عظیم، تنظیم زیج ایلخانی گردید که از جمله زیج‌های معروف است.

^{۸۵} نقش فرهنگ وقف در شکوفایی علم و دانش در تمدن اسلامی، سید حسین

نمونه موقوفات علم و فناوری در دیگر کشورها

وقف در کشورهای غربی جایگاهی بس ویژه و مهم دارد؛ بسیاری از کارشناسان اقتصادی یکی از دلایل رشد و توسعه اقتصادی در کشورهای غربی را توجه ویژه آن‌ها به وقف می‌دانند؛ زیرا در وقف اختیار و انگیزه‌های شخصی برای هدر رفتن سرمایه وجود ندارد و مسئولان و متولیان امور وقف در این مراکز ضمن آنکه موظف به حفظ سرمایه اولیه هستند بر اساس قانون وظیفه‌دارند جهت کسب درآمد از موقوفات برای تأمین هزینه‌هایی که موقوفات برای گردش کار آن‌ها پدید آمده است تلاش مضاعف نمایند.

جایزه نوبل

جایزه نوبل یکی از مشهورترین و مهم‌ترین جوایز علمی جهان است و کسب عنوان برنده این جایزه بزرگ علمی از سوی هر دانشمند و پژوهشگری یک افتخار شخصی برای خود او و افتخاری ملی برای کشورش محسوب می‌شود. نام این جایزه نوبل برگرفته از بنیان‌گذار این جایزه علمی است. آلفرد نوبل دانشمند شیمی‌دان سوئدی بود که تصمیم گرفت همه ثروت خود را وقف این جایزه علمی کند و باهدف حمایت از علم و دانشی که در خدمت صلح و انسانیت باشد این جایزه علمی را بنیان‌گذاری کرد.

آلفرد نوبل مخترع ماده منفجره دینامیت است. وی این ماده را برای فعالیت‌های استخراج معدن و زمین‌شناسی اختراع کرده بود اما در کمال ناباوری مشاهده کرد از این اختراع در مسیر جنگ و نابودی انسان‌ها در سراسر دنیا بهره گرفته می‌شود. بر این اساس با موج منفی افکار عمومی و روزنامه‌ها روبه‌رو شد که او را برای این اختراع سرزنش می‌کردند. به همین دلیل آلفرد نوبل در تاریخ ۲۷ نوامبر سال ۱۸۹۵ میلادی یعنی یک سال پیش از مرگش در وصیت‌نامه

رسمی‌اش، همه ثروت و دارایی خود را (که بخش قابل توجهی از آن را به دلیل اختراع دینامیت به دست آورده بود) به جایزه‌ای علمی در خدمت صلح اختصاص داد که بعدها به مهم‌ترین جایزه علمی جهان تبدیل شد. وی در متن وصیت‌نامه خود نوشته است: این سرمایه باید توسط مجریان وصیت‌نامه من، برای خرید اوراق بهادار مطمئن سرمایه‌گذاری شود تا از سود آن هر ساله به افرادی که در سال‌های آینده برای رفاه حال بشر بهترین بهره‌ها را به ارمغان می‌آورند جوایزی اعطا شود. سود حاصل از سرمایه مذکور باید به پنج قسمت مساوی تقسیم‌شده و به پنج مورد زیر اختصاص داده شود: «یک قسمت به شخصی که به مهم‌ترین کشف یا اختراع در زمینه فیزیک دست‌زده باشد؛ یک قسمت به شخصی که به مهم‌ترین کشف یا پیشرفت در زمینه شیمی دست‌زده باشد؛ یک قسمت به شخصی که به مهم‌ترین کشف در زمینه فیزیولوژی یا پزشکی دست‌زده باشد؛ یک قسمت به شخصی که در عرصه ادبیات با ارزش‌ترین اثر را با گرایش آرمان‌گرایانه خلق کرده باشد؛ و یک قسمت به شخصی که برای ایجاد برادری در میان ملت‌ها و انحلال یا کاهش نیروهای نظامی یا برگزاری یا حمایت از همایش‌های صلح‌طلبانه بزرگ‌ترین و بهترین کار را انجام می‌دهد»^{۸۶}. جایزه صلح نوبل یکی از پنج جایزه نوبل است که توسط آلفرد نوبل صنعت‌گر و مخترع سوئدی وقف شده است. این جایزه برای اولین بار در سال ۱۹۰۱ اعطا شد.

البته لازم به توضیح است که در این وصیت‌نامه در کمال شگفتی سهمی برای ریاضیات تعیین نشده و به همین دلیل جایزه نوبل در رشته ریاضیات وجود ندارد. پس از مرگ آلفرد نوبل بنیادی جهت تحقق این دانشمند با نام بنیاد نوبل تشکیل شد و به این ترتیب نخستین

^{۸۶}. فرهنگ وقف و شبه‌وقف و بخشش در بین ادیان و ملت‌ها

جایزه علمی نوبل در ابتدای قرن بیستم میلادی یعنی سال ۱۹۰۱ به برندگان اهدا شد. بعدها در سال ۱۹۶۸ میلادی و به ابتکار بانک مرکزی سوئد، رشته اقتصاد نیز به عنوان پنج گانه فوق افزوده شد. جایزه صلح نوبل تنها جایزه نوبل است که در استکهلم داده نمی‌شود. این جایزه هر ساله در اسلو پایتخت نروژ اهدا می‌شود.

آنچه باید به آن توجه داشت این است که این جایزه بزرگ علمی در وقف علم و فناوری ریشه دارد و بر این اساس همه‌ساله از خدمات ارزشمند دانشمندان و محققان در حوزه‌های مختلف قدردانی می‌شود.

موقوفات علمی در آمریکا

در آمریکا هزاران موقوفه کوچک و بزرگ وجود دارد که بیش از ۲۴۰۰ موقوفه، جهت امور علمی و مراکز پژوهشی وقف گردیده‌اند و برخی از آن‌ها با قدمتی بیش از یک قرن هنوز به فعالیت خود ادامه می‌دهند. بنیادهای وقفی بزرگ آمریکایی مدیون قوانین سنگین مالیاتی و تغییر نگرش ثروتمندان آن به کارهای عام‌المنفعه است بنیادهای فورد، راکفلر و کارنگی سه نمونه مهم و تأثیرگذار این بنیادها هستند که وابسته به سه خانواده مشهور ثروتمند آمریکا هستند. بیشترین مراکز مهم تحقیقاتی و علمی آمریکا موقوفه‌هایی هستند که سال‌ها پیش توسط متمولین این کشور پایه‌ریزی شده بودند. فرهنگ وقف به آموزش عالی در آمریکا سابقه درخشانی دارد. دانشگاه‌های بسیار معتبری همچون دانشگاه هاروارد، ندریلت، هوستون، کلتک، تگزاس و کلمبیا موفقیت و موقعیت امروزی خود را مدیون وقف هستند.

یکی از دانشگاه‌های مشهور آمریکا که از طریق وقف اداره می‌شود دانشگاه پرینستون^{۸۷} است. این دانشگاه که همانند بسیاری دیگر از مراکز آموزش عالی ایالات متحده آمریکا از طریق وقف اداره می‌شود، یکی از ثروتمندترین دانشگاه‌های این کشور است که این جایگاه را

^{۸۷}. princeton

در نتیجه حجم گسترده موقوفات خود و درآمد حاصل از آن‌ها به دست آورده است.

دارایی‌های حاصل از موقوفات و کمک‌های مالی به دانشگاه پرینستون تا سال ۲۰۰۸ میلادی بالغ بر ۱۶/۳ میلیارد دلار بوده است. کمک‌های جمع‌آوری شده از دانشجویان و خانواده‌های آنان طی سال جاری حدود ۹۵ میلیون دلار بوده است که پیش‌بینی می‌شود تا سال آینده ۲۰۱۰ میلادی به ۱۰۴ میلیون دلار افزایش یابد.

هرچند بحران اقتصادی جهانی و به‌ویژه بحران مالی آمریکا، این دانشگاه را هم بی‌تأثیر نگذاشته است و از میزان درآمدهای حاصل از موقوفات این دانشگاه کاسته شده است؛ با این وجود، هنوز هم از نظر مؤسسات مالی که با درآمدهای موقوفات اداره می‌شوند رتبه چهارم را در کل ایالات متحده آمریکا به دست آورده است.

دیگر دانشگاه موقوفی در ایالات متحده آمریکا، دانشگاه هاروارد^{۸۸} است که دارایی‌های آن از موقوفات حدود ۳۶/۹ میلیارد دلار است.

دانشگاه هاروارد:

مشهورترین دانشگاه جهان وقفی است. دانشگاه هاروارد یک دانشگاه خصوصی در شهر کمبریج و بوستون ایالت ماساچوست ایالات متحده است. هاروارد در سال ۱۶۳۶ میلادی (۱۰۱۵ خورشیدی) توسط هیئت قانون‌گذاران «مهاجرنشین خلیج ماساچوست» ساخته شد. این دانشگاه اولین مؤسسه آموزش عالی در کشور آمریکا و همچنین اولین بنیاد در آمریکای شمالی به شمار می‌رود. نام آن در ابتدا «دانشکد نو» بود که در ۱۳ مارس ۱۶۳۹ کشیشی به نام جان هاروارد ۴۰۰ جلد کتاب به کتابخانه این دانشگاه و همچنین مبلغ ۷۷۹ پوند به این دانشگاه کمک نمود. قدیمی‌ترین مؤسسه آموزش عالی در

^{۸۸}. Harvard

آمریکا به تبع نام اولین فردی که زمین و کتاب‌های خود را وقف ساختن آن کرد، هاروارد نام گرفت. این دانشگاه همیشه بالاترین رتبه‌های دانشگاه‌ها را در سطح جهان داشته و هشت رئیس‌جمهور این کشور فارغ‌التحصیل آن بوده‌اند و یکی از قدرتمندترین مؤسسه‌های مالی غیرانتفاعی است. موقوفات بین ۱۴ تا ۷۳ درصد از هزینه‌های دانشکده‌های مختلف آن را تأمین می‌کند. شیوه اداره آن دقیقاً از وقف‌نامه‌های اسلامی گرفته شده است. رییس بزرگ‌ترین دانشگاه آمریکا (هاروارد) دارایی‌های هاروارد از موقوفات را حدود ۳۶/۹ میلیارد دلار اعلام نموده است.

دانشگاه استنفورد:

این دانشگاه در سال ۱۸۸۵ به دست لیل‌اند استنفورد و همسرش ساخته شد. این زوج دانشگاه را به یاد پسرش، آن‌که در ۱۶ سالگی بر اثر تیفوئید درگذشته بود، ساختند. لیل‌اند استنفورد زمین‌های کشاورزی خود را برای این کار اختصاص داد تا ایالت کالیفرنیا مرکز دانشگاهی بزرگی داشته باشد. دانشگاه استنفورد در منطقه دره سیلیکون در ایالت کالیفرنیا واقع است و بسیاری از شرکت‌های معتبر در زمینه فناوری اطلاعات توسط فارغ‌التحصیلان این دانشگاه تأسیس شده‌اند. از مشهورترین این شرکت‌ها می‌توان به سان مایکروسیتزمز، هیولت پاکارد، یاهو، گوگل، الکترونیک آرتز و سیسکو اشاره کرد.

هلند:

دانشگاه آمستردام، دارای بیشترین ثبت‌نام دانشجوی، در هلند است و دومین دانشگاه وقفی در کشور است. این دانشگاه در سال ۱۶۳۲ تأسیس شد و سومین دانشگاه قدیمی در هلند، با کمک‌هزینه ۶۱۳٫۵ میلیون یورو، ۳۲٫۷۳۹ دانشجوی، ۵٫۰۹۰ پرسنل و ۷٫۹۰۰ نفر جمعیت علمی است.

کانادا:

دانشگاه مک‌گیل در سال ۱۸۲۱ در شهر مونترال استان فرانسوی‌زبان کبک کانادا تأسیس شده است. دانشگاه مک‌گیل از مراکز تحقیقاتی پیشرو منطقه آمریکای شمالی و از قدیمی‌ترین دانشگاه‌های کانادا بوده که در دوره استعمار انگلیس، ۴۶ سال قبل از تأسیس کشور کانادا ساخته شده است.

تاجر بزرگ مونترالی، جیمز مک‌گیل دو سال پیش از مرگش در وصیت خود زمینی به مساحت ۴۶ هکتار با خانه‌های اطرافش را برای ساخت کالج مونترال اهدا کرد. مک‌گیل شهرت بسیار به جهت داشتن کتابخانه‌ای غنس از کتب و نشریات کمیاب، فضای رقابتی و سالم، شهریه پایین و نظم بسیار دقیق خود دارد. ۲۱ دانشکده و مؤسسه تکنولوژی و حدود ۳۰۰ ساختمان داشته و تنها دانشگاه کانادایی بود که به مدت ۴ سال پیاپی جز ۲۵ دانشگاه برتر جهان معرفی شده است.

ژاپن:

به دنبال اعتراضات و فشارهای مردمی تحولی بزرگ در مفهوم «مؤسسه خیریه یا بشردوستانه غیردولتی» پدید آمد؛ به طوری که در فاصله زمانی میان ۱۹۷۵ تا ۱۹۸۲ بیست مؤسسه وقفی جدید تأسیس گردید.

مؤسسه وقفی توپوتا که در سده بیستم برای حمایت از علوم اجتماعی و توسعه جامعه تأسیس شده است نمونه از موقوفات شرکت‌های بزرگ تولیدی در ژاپن به شمار می‌آید. شرکت‌های صنعتی بزرگی همانند شرکت هوندا موتور، ماتسوشیتا، میتسوبیشی الکترونیکی و سونی تغییرات کلانی در عرصه کارهای خیریه و وقفی انجام داده‌اند. از فعالیت‌های خیریه شرکت میتسوبیشی الکترونیک، تأسیس مدرسه‌ای برای آموزش کامپیوتر به معلولان بود.

فرانسه:

در فرانسه، بنیادهای خیریه رشد چندانی نیافت و یکی از مهم‌ترین دلایل آن دشمنی فردگرایان پس از انقلاب با وجود شخصیت‌های حقوقی است که می‌توانستند یک هدف سیاسی یا مذهبی را تعقیب کنند. قانون‌گذار فرانسه هنوز هم نتوانسته است خود را از پیش‌دآوری‌های زمان انقلاب ۱۷۸۹ درباره خطرهای وجود شخصیت‌های حقوقی برهاند و آن را در کنار دولت بشناسد. در قرن هجدهم، روح فردگرایی و اقتصاد آزاد با بنیادهای خیریه نامساعد می‌نمود. چراکه این سازمان‌ها از سرعت انتقال و گردش دارایی‌ها می‌کاست. به همین جهت، انقلاب همه بنیادها را از بین برد.

این دشمنی به تدوین کنندگان قانون مدنی فرانسه نیز به میراث رسید. به‌اضافه، آنان با این فکر که دارایی بتواند از شخص جدا شود و به دلیل اختصاص یافتن به هدف معین، اصالت یابد مخالف بودند. به پندار آنان، مؤسسان چنین بنیادهایی باید تنها از قالب‌های موجود حقوقی استفاده کنند؛ اموالی را که مایل‌اند به مصرف خاص برسد، به‌وسیله هبه یا وصیت به شخصیت‌های حقوقی موجود تملیک کنند و تحقق هدف خود را به‌صورت شرط بر متهدب یا موصی‌له تحمیل نمایند. تنها شورای دولتی است که خود را پایبند به سنت‌ها و رویه‌ها و متون مواد نمی‌بیند و در راه ایجاد این‌گونه مؤسسات تسهیلاتی فراهم می‌آورد.

در حقوق فرانسه، دارایی نمی‌تواند، بدون این که به شخص منسوب و به‌وسیله او اداره شود، زندگی حقوقی داشته باشد. پس هر که می‌خواهد دارایی جدید به وجود آورد، باید در اندیشه ایجاد شخص مدیر و سرپرست آن باشد. بدین منظور و برای تأسیس بنیاد حقوقی، باید از دولت اذنی گرفت که حاوی تصدیق فایده عمومی آن باشد. این فرمان که در واقع به بنیاد شخصیت حقوقی اعطا می‌کند، پس از اظهار

عقیده شورای دولتی صادر می‌شود. با این شرایط، واقف می‌تواند از راه هبه یا وصیت تملیکی به تأسیس بنیاد موردنظر بپردازد.

نخستین راه با مشکل مهمی روبه‌رو نیست؛ زیرا مالک می‌تواند آنچه را مایل است به مصرف موردنظر اختصاص دهد و به شخصیتی که از نظر اجتماعی مفید شناخته شده است ببخشد. از این پس بنیاد خیریه تحقق می‌یابد و اموال انتقال یافته به آن دارایی، شخص حقوقی محسوب می‌شود و زندگی حقوقی مستقل می‌یابد. ولی پیمودن این راه با مانع عملی روبه‌روست: نخست این که بنیادها به‌طور معمول به سرمایه فراوان نیاز دارند و مؤسس باید در زمان حیات از تمام یا بخش مهمی از دارایی خود محروم بماند؛ کاری که به‌طور متعارف اشخاص از آن پرهیز می‌کنند. دیگر این که احتمال دارد مؤسس پیش از تحصیل فرمان اعطای شخصیت به بنیاد فوت کند. این حادثه هبه را باطل می‌سازد و نقشه‌های طرح شده را درهم می‌ریزد. راه آسان‌تر این است که انتقال دارایی مؤسس به‌وسیله وصیت انجام پذیرد؛ چون محروم ساختن وارث، به‌مراتب، ساده‌تر از گذشتن از تمام یا بخش مهم دارایی در زمان حیات است. به همین جهت، بیشتر مردم وصیت را ترجیح می‌دهند؛ ولی رویه قضایی اشکال کرده است که چون شخص حقوقی در زمان مرگ موصی هنوز ایجاد نشده است، نمی‌تواند موصی‌له واقع شود.

باوجود این، اندیشه‌های حقوقی با آن به مخالفت برخاسته و بند ۲ از ماده ۹۰۲ را ناظر به شخصیت انسان می‌داند نه شخصیت حقوقی. بعضی نیز بر راه غیرمستقیم (وصیت به شخصیت‌های موجود) ایراد گرفته‌اند؛ این جمع که عقایدشان به دلیل تعارض با مصالح اجتماعی و مخالفت رویه قضایی، در فرانسه مهجور مانده است، خرده گرفته‌اند که واسطه انتقال موصی به شخص حقوقی، در واقع موصی‌له نیست؛ زیرا اموال موصی را از او می‌گیرد و به بنیاد می‌رساند. پس او را باید وصی

شمرد که مأمور اداره دارایی است نه مالک آن؛ و بدین گونه، از زمان فوت تا زمان تملیک به بنیاد، اموال موضوع آن بی مالک می ماند و چنین طرفه ای را حقوق نمی پذیرد. به اضافه، این جریان به منزله تملیک به عامل و نماینده شخصی است که خود اهلیت برای تملک ندارد. جهت موصی نیز نامشروع است؛ زیرا بدین وسیله می خواهد برخلاف نهی قانون (ماده ۹۱۱) به شخصی که اهلیت ندارد، مالی را ببخشد.

این ایرادها را موافقان رویه قضایی پاسخ گفته اند و سرانجام، مصلحت عمومی را بر منطق حقوقی ترجیح داده اند: ۱. این ایراد که واسطه انتقال دارایی به شخص حقوقی در واقع موصی له نیست و مالک اموال نمی شود، در صورتی مورد پیدا می کند که تعهد موصی له درست به اندازه تملیک باشد و او ناچار شود همه آنچه را به دست آورده است به شخص حقوقی انتقال دهد. در این فرض نیز، در مالکیت او نباید تردید کرد. شرایطی که بر موصی له تحمیل می شود، هر اندازه سنگین باشد، در زمره دیون او درمی آید و از حق عینی که بر اموال تملک شده پیدا کرده است نمی کاهد. به همین جهت، خطر اصلی در استفاده از این راه غیرمستقیم، وثیقه قرار گرفتن این اموال برای دیون اوست که احتمال دارد به وسیله طلبکاران ضبط شود و موصی له فرصت اجرای تعهد در برابر شخص حقوقی را نیابد. همچنین احتمال تفریط موصی به وسیله او یا ورثه اش (در صورت فوت پیش از تملیک) خطر دیگری است که تحقق آرمان موصی را تهدید می کند. ۲. در مورد وصیت همراه تعهد، برخلاف تملیک به عامل شخص بی اهلیت، هیچ گونه تصنع و صورت سازی ای به چشم نمی خورد و موصی از راهی مشروع و قانونی استفاده می کند. به ویژه آن که موصی به مقدمه چینی دست نمی زند که مالی را به شخص مجهول تملیک کند؛ بلکه سببی می سازد که شخص حقوقی بتواند، پس از احراز شخصیت و اهلیت، موصی به را به دست آورد.

درباره نامشروع بودن جهت وصیت نیز، به گونه‌ای که عنوان شده است، همین پاسخ کافی است. چراکه اجرای هدف موصی سرانجام به تملک شخص بی‌صلاحیت نمی‌انجامد. هدف موصی، از نظر گریز از رویه محاکم که وصیت به نفع شخص حقوقی آینده را باطل شمرده‌اند، نامشروع است؛ ولی دادگاه‌ها در این باره سخت‌گیری نمی‌کنند و بارها وصیت همراه با تعهد تملیک به بنیادهایی را که در آینده به وجود می‌آید نافذ شناخته‌اند. (۳۳) باید افزود که هرگاه هدف از ایجاد مؤسسه‌ای، نگاهداری و تیمار کودکان و بیماران و از کارافتادگان باشد و دست‌کم ده تن را بپذیرد، قانون ۱۴ ژانویه ۱۹۳۳ تسهیلاتی برای ایجاد آن قائل شده است: چنین مؤسسه یا انجمنی اهلیت قبول هبه و وصایایی را که به سود هدف خیر می‌شود، دارد.

آلمان:

یکی از کشورهای موقوفه خیز و بانی بنیادهای جهان غرب جمهوری فدرال آلمان است که به علت اهمیت دادن به موقوفات در گذشته و به خصوص پس از جنگ جهانی دوم، می‌توان از تجارب موفقیت‌آمیز آن استفاده برد. به طوری که از جدول شماره ۱ برمی‌آید، همه ایالت‌های آلمان به یک نسبت موقوفه ندارند، تقریباً کلیه موقوفات، در ایالات ده‌گانه آلمان غربی سابق به انضمام برلین غربی قرار دارند و در ۵ ایالت آلمان شرقی سابق که اکنون جزء جمهوری فدرال آلمان‌اند، فقط ۴۷ موقوفه باقی‌مانده است.

بنیادهای خیریه در کشور آلمان از معافیت‌های مالیاتی برخوردار هستند. اگر آن‌ها در فعالیت‌های تجاری شرکت کنند، تنها بخشی از فعالیت تجاری آن‌ها مشمول مالیات است.

در مقابل بسیاری از کشورهای دیگر، قانون آلمان اجازه می‌دهد تا مالیات بنیاد خیریه برای توزیع تا یک سوم از سود خود را به بنیان‌گذار و بعد از خود از خویشاوندان نزدیک، اگر آن‌ها نیازمند هستند پردازند که این مزایا مشمول مالیات است.

تا سال ۲۰۰۸، حدود ۱۵۰۰۰ بنیاد در آلمان ثبت‌شده است که حدود ۸۵٪ از آن‌ها بنیادهای خیریه هستند. بیش از ۲۵۰ بنیاد خیریه آلمانی دارای سابقه‌ای بیش از ۵۰۰ سال هستند که در این میان آن قدیمی‌ترین آن‌ها به سال ۱۵۰۹ برمی‌گردد.

نام ایالت	تعداد موقوفات
بادن وورتمبرگ	۸۰۲
بایرن (=باواریا)	۱۴۲۷
برلین	۲۳۰
برمن	۴۳
هامبورگ	۵۲۷
هسن	۵۳۷
نیدرزاکسن	۵۴۳
نردراین وستفالن	۹۸۹
راین لند فالتس	۱۵۲
سارلند	۴۳
شلسویک هولشتاین	۲۱۹
آلمان شرقی سابق	۴۷
محل موقوفه نامعلوم	۳۷۴
جمع	۵۹۳۳

مقاطع ایجاد یا سال تأسیس وقف بیانگر روند رو به افزایش موقوفات و بنیادهای وقفی، به خصوص پس از جنگ جهانی دوم است، به طوری که از سال ۱۹۵۱ تا سال ۱۹۹۱. م جمعاً ۲۴۹۵ موقوفه یا بنیاد ایجاد شده است.

مقاصد این موقوفات روشنگر اهمیت تشخیص هدف اجتماعی و تأمین آن توسط واقفان است. بیشترین تعداد موقوفات، به مقاصدی چون تکالیف اجتماعی (۳۳٫۸ درصد موقوفات)، آموزشی، تعلیم و تربیت (۲۱ درصد)، دانش، پژوهش و آموزش عالی (۱۱٫۱ درصد)، هنر و فرنگ (۹٫۵ درصد) اختصاص یافته است.

تعداد موقوفه	مقاطع سال ایجاد وقف
۱۸۴	۹۰۰-۱۵۰۰
۶۱	۱۵۰۰-۱۶۰۰
۷۹	۱۶۰۰-۱۷۰۰
۱۲۳	۱۷۰۰-۱۸۰۰
۶۰۵	۱۸۰۰-۱۹۰۰
۷۰۶	۱۹۰۰-۱۹۵۰
۲۴۸۷	۱۹۵۰-۱۹۹۱
۱۵۹۰	سال تأسیس نامعلوم

هرچند مبالغ مصرفی در فهرست روشن نیست، به نظر می‌رسد همین نسبت‌ها در مورد رقم مصارف، کمابیش صدق کند، اما در اواخر همین مقاله، ضمن معرفی برخی از بنیادهای وقفی جدید به ارقام نیز توجه خواهیم کرد. افزایش رقم جمع موقوفات به علت آن است که تعداد

فراوانی از موقوفات، چندمنظوره هستند، لذا تکرار نشده‌اند. بدیهی است نوع و سهم مقاصد در امور گوناگون در هر یک از ایالات آلمان با یکدیگر تفاوت می‌کند.

به‌طوری‌که اشاره شد، پس از جنگ جهانی دوم، بر اثر دگرگونی‌های عظیم علمی، فنی در جهان غرب و تأثیرات آمریکا پس از اشغال آلمان بر این کشور، در زمینه موقوفات و بنیادهای وقفی نیز تغییرات شگرفی پدید آمد.

در این مورد آلمان زبانزد است. پروفیسور دکتر هلموت بکر که سال‌ها رئیس مؤسسه ماکس پلانک برای پژوهش آموزشی در برلین بود، این روند را در مقاله‌ای تحت عنوان «آنجا آغاز کنیم، در آنجا که دولت رخنه‌ها و کمبودهایی را بر جای گذاشته است، برای موقوفات و بنیادهای وقفی نو و انعطاف‌پذیرتر در آلمان فدرال هنوز وظایف بسیار مهمی وجود دارد» به سال ۱۹۸۷. م به‌درستی بیان کرده است. در اینجا سعی می‌شود، حتی‌الامکان همه آن آورده شود.

مقاصد	تعداد موقوفات	درصد (%)
آموزش، تعلیم و تربیت	۱۸۵۶	۲۱
خانواده، شرکت	۳۳۵	۳٫۸
درمان	۵۴۵	۶٫۱
هنر و فرهنگ	۸۵۳	۹٫۵
سیاست	۵۴	۰٫۶
دین	۳۰۳	۳٫۳
تکالیف اجتماعی	۳۰۱۲	۳۳٫۸
محیط‌زیست، چشم‌انداز و طبیعت	۲۳۱	۲٫۵
تفاهم اقوام و ملل	۱۷۱	۱٫۹

۰,۵	۴۹	اقتصاد، مصرف‌کنندگان
۱۱,۱	۹۹۶	دانش، پژوهش، آموزش عالی
۵,۸	۵۱۸	سایر
۱۰۰	۸۹۲۳	جمع

نام برخی از بنیادهای سیاسی مانند بنیاد کنراد آدنauer یا بنیاد فریدریش ابرت که از درآمدهای عمومی اداره می‌شود و این درآمدها را برای مقاصد سیاسی معینی به مصرف می‌رسانند در افواه است و حال آنکه این بنیادهای سیاسی غیرمعمول‌اند و باید از آن‌ها گذشت. بنیادهای وقفی فراگیر که افراد حقیقی و حقوقی آن‌ها را به صورت موقوفات خصوصی، بنیان‌گذاری کرده‌اند، دقیقاً در فراهم آوردن موجبات و امکان‌پذیر ساختن تنوع فرهنگی و انجام دادن امور و موضوعات معین در مسائل گوناگون جامعه نهفته است. اهمیت این مسئله را کسی درک می‌کند که بعد از جنگ جهانی اول جهت مطالعه امور آموزشی آمریکا، به ایالات متحده آمریکا سفر کرده باشد. چنین فردی به خصوص در آن کشور از تنوع تخصیصی امکانات مالی توسط بنیادهای وقفی به نهادهای فرهنگی و دانشگاه‌ها در زمینه‌های آموزش عالی و پژوهش، مدارس و موزه‌ها تحت تأثیر قرار می‌گرفت. درحالی‌که آلمان‌ها در آن هنگام با بنیاد وقفی به‌مثابه ابزار ابتکار عمل فرهنگی و به‌منزله وسیله و امکان پیشرفت و تغییر، مأنوس نبودند. دیدگاه سنتی وقف در آلمان عبارت از این بود که سرمایه‌ای در اختیار قرار می‌گرفت که می‌باید سود یا عواید آن برای انجام دادن مقصود یا مقاصد واقف کفایت کند، مقصود وقف، چنان به‌دقت تدوین و در وقف‌نامه تصریح می‌شد که تا نسل‌ها و قرون متمادی پایدار و استمرار یابد.

شاید بتوان با قدری مبالغه گفت که وقف در سنت آلمانی ابزاری است که به کمک آن گرایش‌های کاملاً معین و تثبیت‌یافته فرهنگی در مقابل تحولات روز می‌توانند پشتیبانی شوند، یعنی به مقتضیات زمان توجهی نمی‌شد. برعکس در آمریکا، وقف یا بنیاد وقفی ابزاری است که به مدد و یاری آن گرایش‌های نو و مقتضیات زمان تحقق می‌یابد، از این رو تصادفی نیست که مدت‌های مدید قسمت اعظم موقوفات آلمان کلیسائی (دینی) بودند.

اما شرایط پس از جنگ جهانی دوم در آلمان نیز تغییر یافته است از نظر سیاسی در مورد بنیادهای وقفی جریان بسیار شگفت‌آوری ملاحظه می‌شود سوسیال‌دموکرات‌ها، به‌طور اعجاب‌انگیزی دوست دار بنیادهای وقفی شده‌اند، زیرا آن‌ها در بنیادهای وقفی شرکت‌ها و بنگاه‌های بزرگ صنعتی اثری از اجتماعی شدن (سوسیالیزاسیون) می‌دیدند و به نظر آنان کسی که وقف می‌کند چیزی از حق و اختیار تصرف شرکت یا بنگاه بر وسایل تولید را به نفع مقاصد عام‌المنفعه از دست می‌دهد و از این رو وقف، مطلوب است. به این ترتیب زیر نظر کارلو اشمید نخست‌وزیر و رتمبرگ جنوبی، بنیاد تسپیلین از کارخانه‌های مای باخ، تسپیلین و کارخانه چرخ‌دنده فریدریش هافن پدید آمد.

حزب دمکرات مسیحی نیز همواره خود را مدافع موقوفات و بنیادهای وقفی دانسته زیرا موقوفات در آلمان به‌خصوص به‌عنوان تأسیسات و نهادهای محافظه‌کارانه‌ای که سنت‌های ویژه‌ای را حفظ می‌کردند به شمار می‌رفتند و طبعاً دموکرات‌های مسیحی که خود را نگهبان همین‌گونه سنن می‌دانند پشتیبان موقوفات هستند؛ اما تنها در مهر و موم‌های اخیر است که اصطلاح و مفهوم «بنیادهای وقفی اجرایی» به تدریج جاافتاده است. در این میان می‌توان به‌طور کلی گفت که بنیادها در جریان «شدن» و پیدایش‌اند. با مطالعه خبرنامه «فروم» نشریه «اتحادیه بنیادهای وقفی جهت دانش آلمان» می‌توان تشخیص

داد و پی برد که به‌ندرت ماهی می‌گذرد که یک کارخانه‌دار، یا بیهوده او یا فرزندانش به تأسیس بنیاد وقفی غیرمستقلی مبادرت نورزیده باشند، به‌طوری‌که در ظرف مهروموم‌های ۱۹۷۲ تا ۱۹۸۷ م چنین بنیادهایی در نزد اتحادیه مذکور با مبلغی در حدود پانصد میلیون مارک تأسیس شده است.

تعداد و اهمیت موقوفات و بنیادهای وقفی آلمان در حال حاضر در مقایسه با ایالات متحده آمریکا هنوز هم بسیار اندک است، اما سخن به‌گزارف نرانده‌ایم اگر بگوییم آلمان کشوری است که قصد دارد سرزمین موقوفات و بنیادهای وقفی شود. وقف کردن کاری محبوب و مردم‌پسند است، مصرف سودهای اقتصادی برای انجام دادن مقاصد عام‌المنفعه، انتقاد از نظام سرمایه‌داری را کاهش می‌دهد، از سوی دیگر موقوفات به ترویج تنوع حیا فرهنگی می‌پردازند و این چیزی است که دستگاه یکنواخت ساز دولت از عهده آن به چنان وجهی برنمی‌آید.»

بنیاد فولکس‌واگن یکی از مهم‌ترین بنیادهای مستقل وقفی آلمان است که درآمد حاصل از آن در جهت اهداف معینی هزینه می‌شود. مقاصد این بنیاد ترویج دانش، فن پژوهش و آموزش عالی ذکر شده است. این بنیاد از یک‌سو در توسعه صنعت و از سوی دیگر در توسعه علم و پژوهش نقش به‌سزایی دارد.

اسپانیا:

دکتر گارسیا رئیس دانشگاه علوم پزشکی اسپانیا در مراسم هزارمین سال تأسیس این دانشگاه در سخنرانی خود گفت: «باید اذعان کنیم که این مرکز را هزار سال پیش مسلمانان در اروپا ایجاد کرده‌اند.

کویت:

صندوق‌های وقفی در کویت یکی از ابزارهای مهم ارائه خدمات فرهنگی و اجتماعی محسوب می‌شود. «هدف از ایجاد صندوق‌های وقف، جلب مشارکت مردم در تلاش‌هایی است که به‌منظور احیای سنت وقف از راه برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌های توسعه بر مبنای شیوه‌های اسلامی و در راستای پاسخگویی به نیازهای اجتماعی است.»

صندوق‌های وقف موجود و فعال به شرح ذیل است:

- * صندوق وقف معلولان و گروه‌های خاص
- * صندوق وقف فرهنگ و اندیشه
- * صندوق وقف قرآن کریم و علوم قرآنی
- * صندوق وقف توسعه علمی
- * صندوق وقف حمایت از خانواده
- * صندوق وقف حمایت محیط‌زیست
- * صندوق وقف توسعه بهداشتی
- * صندوق وقف مساجد
- * صندوق وقف دبیرخانه مرکزی اوقاف
- * صندوق وقف کویت برای همیاری اسلامی
- * صندوق ملی وقف برای توسعه اجتماعی

طرح وقفی کویت برای انجام مطالعات اسلامی در زمینه‌های توسعه، به نام طرح وقف نهوس، طرح حمایت از پیشه‌وران و اقدام کنندگان به گشایش طرح‌های کوچک به نام طرح تولیدکنندگان و کسبه، طرح مرکز کویت، ویژه مطالعات امنیت و ایمنی، طرح حمایت از کارهای داوطلبانه به نام وقف وقت، طرح بیت‌السعادة (طرحی است که حمایت از خانواده‌های جوان و پیشگیری از مواجه‌شدن آن‌ها با مشکلات را مدنظر دارد)، طرح حمایت از ایتام و بی‌سرپرستان طرح جویندگان

دانش، طرح ارتقاء و اعتلای معلمان، طرح شهر پیشاهنگان، طرح دانستنی‌ها برای همه.

شکل چهارم

وقف علم و فناوری

مقدمه

وقف علم و فناوری در تاریخ درخشان تمدن اسلامی موضوع جدیدی نیست. مصادیق زیادی از موقوفه‌هایی را می‌توان نام برد که در روزگاری که اروپا دوران تاریک قرون وسطی را می‌گذراند، در این سوی دنیا، بنا به سفرنامه‌های جهانگردان اروپایی، مراکز بزرگ علمی و پزشکی مانند نظامیه و بیمارستان بغداد وجود داشته که در نوع خود بی‌نظیر بوده است. امروز نیز در دورترین نقاط جهان از این گونه موقوفات و بنیادهای خیریه‌ای که در خدمت علم هستند زیاد به چشم می‌خورد؛ اما در کشور ما با این سابقه و پیشینه درخشان علمی، موقوفه‌های علمی سهم قابل قبولی را به خود اختصاص نداده‌اند. به‌ویژه در سال‌های اخیر که رشد علمی ایران به جایگاهی در صدر جدول رشد علمی کشورهای جهان رسیده و تنور این جهش بزرگ هر روز گرم‌تر می‌شود، جای دمیدن موقوفات علمی در این تنور خالی است.

در این فصل، ضمن اشاره به اهمیت وقف علم و فناوری از دریچه تمدن ساز بودن، به ضرورت جنبش نرم‌افزاری و طرح مشکلاتی در این راستا پرداخته می‌شود. در ادامه، نمونه‌هایی از ابتکارات صورت گرفته در مورد وقف‌های علمی - پژوهشی در سال‌های اخیر در کشور ارائه گردیده و در پایان، راهکارهای پیشنهادی در راستای اجرایی شدن موفقیت‌آمیز موضوع وقف علم و فناوری در مسیر حمایت از تحقیق و توسعه پایدار مطرح می‌گردد.

وقف علم و فناوری

وقف یک حرکت بنیادی است که به خیرات پسندیده در جامعه منجر شده و از منظر اعتقاد عمومی مردم، یک عمل بسیار ارزشمند محسوب می‌شود؛ بنابراین ضرورت دارد در دنیای امروز، از ظرفیت عظیم وقف در توسعه علم و فناوری، تربیت دانش‌پژوهان و رشد نخبگان نیز استفاده شود. رشد علمی و رسیدن به جایگاهی شایسته در حوزه علم و فناوری به عزم و یاری همگانی نیاز دارد. یکی از ساده‌ترین این همکاری‌ها، درخواست کمک برای ساخت مدرسه است که کشور ما در این زمینه سابقه درخشانی دارد، اما حمایت از توسعه علم و فناوری فقط به ساخت مدرسه محدود نمی‌شود. شاید وقتی از داروهای درمانی برای بیماری‌های صعب‌العلاج صحبت می‌شود هیچ تصویری از حمایت خیرین برای تحقیقاتی که در این زمینه انجام می‌شود، در ذهن شما نقش نبندد، اما حمایت از طرح‌های تحقیقاتی و ساخت و توسعه فضاهای خدماتی از دیگر برنامه‌هایی است که با حمایت‌های مردمی تسریع می‌شود.

در سال‌های اخیر شاهد پررنگ شدن حمایت‌های مردمی از فعالیت‌های علمی و آزمایشگاهی هستیم که شکل جدیدی از وقف علم و فناوری را فراتر از ساخت مدرسه به تصویر می‌کشد. پژوهشگاه رویان از جمله مراکزی است که از بدو تأسیس تا امروز که گام‌به‌گام به ساخت نخستین بیمارستان سلول درمانی در کشور نزدیک می‌شود به ارزش حمایت‌های مردمی در پیشبرد اهداف علمی که در نظر داشته، واقف بوده است.

جایگاه وقف علم و فناوری در ایران

ما از گذشته‌های دور نمونه‌هایی از کمک‌های خیرین در حوزه‌های علمی را شاهد بوده‌ایم. در کتابخانه جندی‌شاپور به افرادی که در این

کتابخانه مطالعه می کردند پولی پرداخت می شد. برخی از واقفان، ساختمانی را وقف می کردند و درآمد اجاره آن ساختمان را به تحصیل دانش آموزان اختصاص می دادند.

در دوره سلجوقیان، خواجه نصیرالدین طوسی بحث نظامیه‌ها را مطرح و اجرایی کرد. او وزیر دانشمند دوره سلجوقی و یک ایرانی بود. این نظامیه‌ها از جمله نظامیه‌های بغداد در آن دوران (قرن دوم و سوم هجری) آوازه بلندی داشتند و از همه سرزمین‌های اسلامی افرادی که می خواستند بخشی از دارایی‌های خود را به بحث علم‌آموزی اختصاص دهند، مبالغ اهدایی را به این نظامیه‌ها می آوردند. یکی از دیگر مصادیق مهم وقف علم و فناوری (اختصاص مالی در زمینه علمی و علم‌آموزی و پیشرفت علم و دانش) تأسیس مجموعه علمی-آموزشی ربع رشیدی توسط خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی است. این دانشمند بزرگ ایرانی حدود ۷۰۰ سال پیش وزیر ایلخانیان مغول بود. ربع رشیدی یک دانشگاه فوق مدرن آن دوران است که اکنون در بسیاری از زمینه‌ها از دانشگاه‌های برتر دنیا مانند هاروارد و آکسفورد نیز پیشرفته‌تر است. این مجموعه به خوابگاه، بیمارستان، دارالایتام و کتابخانه‌ای شامل مجموعه بزرگی از کتاب‌های مختلف مجهز بود. این کتابخانه در آن دوران به چند صد هزار جلد کتاب دست‌نویس مجهز بوده است. همچنین حدود ۴ هزار علم‌آموز از مناطق مختلف کشور و سرزمین‌های اسلامی در این مجموعه تحصیل می کردند و ۴۰۰ تا ۵۰۰ استاد نیز در این مجموعه مشغول تدریس بودند. هزینه ساخت و تأسیس این مجموعه را خواجه رشیدالدین تقبل کرده بود. او دوراندیشانه برای آینده پیش‌بینی‌هایی انجام داده بود که معروف‌ترین آن‌ها وقف نامه ربع رشیدی است. او برای ساخت این مجموعه تمام عواید و هزینه‌های روستاها، زمین‌های کشاورزی، باغ‌ها، گله‌ها و مرغداری‌هایش را حساب کرده بود تا هرکدام صرف چه امری شود. او

هزینه‌های جاری، حقوق و مزایای افرادی را که آنجا کار می‌کردند مشخص کرده بود تا حقوق این افراد از این موقوفات تأمین شود. او همچنین برای علم آموزان این مجموعه نیز کمک‌هزینه‌های تحصیلی از موقوفات در نظر گرفته بود تا چند هزار علم‌آموزی که در این مجموعه در حال تحصیل بودند غم معیشت و نان نداشته باشند. همچنین او موضوع‌های مختلف علمی را مشخص می‌کرد و دانشمندان نقاط مختلف جهان اسلام کتاب‌هایی با آن مضمون و دغدغه‌های علمی تدوین و برای خواجه رشیدالدین می‌فرستادند. حتی دانشمندان آندلس (اسپانیای کنونی) نیز کتابی نوشتند و تقدیم او کردند. خواجه رشیدالدین نیز به ازای حق‌التحریر و تألیف این کتاب‌ها، هدایایی به این افراد می‌داد.

وقف علم و فناوری در دوران صفویه نیز بسیار برجسته و پررنگ بود. در این دوران نیز تمدن ایرانی و اسلامی اوج می‌گیرد. اقتدار ما در این دوران، به علت تأکید روی مسئله علم و علم‌آموزی است. منابع مالی موقوفی نیز در این دوران صرف بحث علم‌آموزی و تربیت عالمان شده است؛ در این دوران هم مدارس علمی برپاشده بود. هزینه‌های جاری این مدارس نیز از محل موقوفات تأمین می‌شد.

در سال‌های اخیر نیز نمونه‌های بارزی از وقف را در زمینه‌های مختلف از ساخت مسجد تا ساخت درمانگاه و مدرسه شاهد بوده‌ایم. واقفان در تلاش هستند نیت خیر آن‌ها برآورده شود. اگر واقفان به وقف علم و فناوری آشنا شده و مطلع شوند از کمک‌های آن‌ها در حوزه تحقیق و پژوهش چه استفاده‌ای می‌شود و مردم به چه صورت از این خدمات علمی بهره می‌گیرند و همچنین با وقف علم و فناوری و تولید ثروت چه ارزش افزوده‌ای برای کشور و در نهایت اقتدار آن ایجاد می‌شود، بی‌شک در این زمینه‌ها حمایت خود را دریغ نمی‌کنند.

ضرورت ترویج وقف علم و فناوری در کشور

علم و دانش نه تنها در فرهنگ اسلامی بلکه در فرهنگ ایران ریشه‌ای عمیق دارد. وقف علم و فناوری نیز موضوعی است که از گذشته‌های دور در کشور ما مورد توجه بوده است و زمانی بزرگ‌ترین خیرات و وقف‌ها در زمینه ساخت و تجهیز مدارس و همچنین حوزه‌های علمی و کتابخانه‌ها را در کشور شاهد بودیم. این در حالی است که امروزه مراکز علمی و دانشگاهی کمتر از منابع وقف بهره‌مند می‌شود. بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد بسیاری از دانشگاه‌های بزرگ در سطح دنیا بخش قابل توجهی از هزینه‌های تحقیقاتی و پژوهشی خود را از طریق منبع وقف تأمین می‌کنند و حتی گاهی دولت از دانشگاه‌ها کمک مالی دریافت می‌کند. به نظر می‌رسد یکی از راه‌های رواج این سنت پسندیده، راه‌اندازی مراکز و انجمن‌های خیریه بر اساس رویکردهای جدیدی است که بتواند تضمین‌کننده رواج فرهنگ وقف در مراکز علمی و پژوهشی در سطح کشور باشد. در کشور ما بستر مناسبی برای رواج این فرهنگ فراهم است و گسترش این فرهنگ در مراکز علمی می‌تواند راهکار مناسبی برای حمایت از تحقیقات علمی در کشور باشد. بی‌شک استفاده از توان مالی خیرین و نیکوکاران برای انجام تحقیقات و تولید داروها و توسعه روش‌های درمان جدید به مراتب از بهره‌گیری از توان این افراد برای خرید دارو و اعزام بیماران به مراکز درمانی خارج از کشور بهتر است. اگر چنین بستری در کشور فراهم باشد نیکوکاران می‌توانند در انجام امور خیریه علمی همکاری داشته باشند. اگر یک دارو یا یک روش درمانی را در داخل کشور توسعه دهیم می‌توانیم تعداد زیادی از بیماران را از مزیت‌های آن بهره‌مند کنیم و این در حالی است که به‌این ترتیب زمینه‌ای برای حمایت از پژوهشگران داخلی نیز فراهم خواهد شد. وقف در فرهنگ اسلامی و ایرانی سنتی دیرینه و شناخته شده است و بدون

تردید شکل‌گیری یا راه‌اندازی مراکز خیریه علمی می‌تواند در تقویت این سنت در حوزه علم و فناوری نقش مهمی داشته باشد. اختصاص خیرات علمی به حوزه علم و فناوری نه تنها می‌تواند تأمین‌کننده سرمایه برای راه‌اندازی کسب‌وکارهای دانش‌بنیان برای کسب درآمد باشد بلکه می‌تواند به‌منزله دستیابی به فناوری‌هایی باشد که اثرات و خیرات آن نه تنها در سطح ملی بلکه در سطح جهانی نیز ماندگار شود.

وقف علم و فناوری در نقشه جامع علمی کشور

در نقشه جامع علم و فناوری کشور در بخش راهبردهای کلان علم و فناوری در سرفصل اقدامات ملی در بندهای زیر صراحتاً به موضوع وقف علم و فناوری و بهره‌برداری از این پتانسیل در جهت توسعه علم و فناوری اشاره شده است.

بند ۴: افزایش سهم وقف و خیریه در توسعه و پشتیبانی از

مؤسسات و نهادهای علم و فناوری

بند ۷: حمایت از مشارکت مردم و نهادهای عمومی و غیردولتی و

همچنین گسترش فرهنگ وقف در حوزه آموزش عالی با حفظ

کارکردهای سیاست‌گذاری و نظارتی دولت

وقف علم و فناوری عامل تمدن‌ساز

امروزه، اهمیت نهادهای علمی در تأثیرگذاری بر تمدن‌ها با تولید نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای آن تا بدان حد است که می‌توان به‌جرت ادعا کرد که بدون نهادهای علمی هیچ تمدنی راه به‌جایی نخواهد برد و نهادهای علمی امروز از ستون‌های برپادارنده تمدن‌ها به‌شمار می‌آیند. نهادهای علمی به‌طور مستقیم و غیرمستقیم تأثیرگذار بر هنر، فن، اقتصاد و سیاست، ادبیات و فلسفه، اخلاق و دین و درنهایت، علم به مفهوم خاص آن است و این یعنی حضور علم در همه اجزای یک

تمدن. دانشگاه‌ها، حوزه‌های علمیه، مدارس، پژوهشگاه و مراکز تحقیقاتی کانون انباشت علم برای تمدن‌سازی محسوب می‌شوند. صدا البته هر علمی را نمی‌توان تمدن‌ساز شمرد بلکه، ساخت تمدن را علمی تمدن‌ساز و جنبشی علمی برای تمدن‌سازی نیاز است. چنان‌که گفته شد هر تمدنی برای به ثمر رسیدن باید از نرم‌افزاری جامع به‌عنوان پشتوانه برخوردار باشد. در تمدن اسلامی نیز علم و نهادهای علمی تأثیر به‌سزایی داشته‌اند. بی‌شک زمانی که علم یکی از قوی‌ترین ابزار، عوامل و عناصر تمدنی به‌شمار می‌رود، جنبش نرم‌افزاری و تولید علم نیز برای تمدن‌سازی یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر خواهد بود. هیچ تمدنی بدون تلاش علمی در نهادهای علمی‌اش نتوانسته است موفق شود.

گسترش سنت وقف و تأسیس بنیادهای وقفی در تمامی زمینه‌های موردنیاز کشور از ملزومات رستگاری علمی، پژوهشی و فنی است. دستیابی به چنین نیکبختی و هدایتی مستلزم عنایت الهی و تلاش برای کسب چنین عنایتی است. انتظار از ملت شایسته و بزرگی چون ملت ایران به‌خصوص در اوضاع و احوال کنونی، پیوستن به جنبش وقف‌گرایی خصوصی و بنیادهای وقفی عمومی یا جمعی برای مقاصد عام‌المنفعه است.

وقف و جنبش نرم‌افزاری

از جمله عوامل مهم رشد و شکوفایی تمدن اسلامی نیز، نظم یافتن امر پژوهش و دانش‌آموزی و فراهم بودن امکانات تحصیلی برای دانشمندان و محققین بوده و این امکان بیشتر از محل درآمد موقوفات مدارس و اماکن علمی و آموزشی ایجاد می‌شده است. اوقاف به‌طور کلی از نظر درآمد و بهره‌مستمر از بهترین و بیشترین منابع درآمد برای پژوهش و توسعه علم و دانش در جوامع اسلامی بوده است و

پایداری و استمرار تعلیم در ممالک اسلامی طی قرن‌های طولانی و نظم و ترتیب فعالیت علمی و پژوهشی در دانشگاه‌ها و دارالعلم‌ها و بیمارستان‌ها و دیگر مراکز علمی به این منبع مالی بستگی داشته است.^{۸۹}

با توجه به اهمیت علم در احیای تمدن اسلامی - ایرانی و از آنجایی که کانون جنبش‌های علمی و نرم‌افزاری و نهضت‌های تولید علم در مراکز علمی و تحقیقاتی است، باید توجه ویژه‌ای به این مراکز و کانون‌های حساس وجود داشته باشد. در حقیقت مراکز تحقیقاتی، دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه هستند که محفل تولید علم و گسترش علم و شکستن مرزهای دانش می‌شوند؛ اما این مراکز با مشکلاتی مواجه هستند. در این حوزه نباید تنها متکی به بودجه‌های دولتی بود بلکه یکی از راه‌های کمک به این مراکز مالی تأمین پشتوانه‌هایی مانند وقف است. به‌طور کلی وقف از نظر درآمد و بهره مستمر از بهترین و بیشترین منابع درآمد برای تعالیم اسلامی بوده و پایداری و استمرار تعلیم در اسلام طی قرن‌های طولانی و نظم و ترتیب فعالیت‌های علمی در مراکز علمی و تحقیقاتی به این منبع مالی وابستگی داشته است.

مشکلات فراروی جنبش نرم‌افزاری

مشکلاتی که امروزه در زمینه تولید علوم و انجام پژوهش وجود دارد، مانع گسترش کمی و کیفی جنبش نرم‌افزاری شده است که به‌طور خلاصه می‌توان به برخی از آن‌ها به شرح زیر اشاره نمود^{۹۰}:

^{۸۹} نقش فرهنگ وقف در شکوفایی علم و دانش در تمدن اسلامی، سید حسین

امیدانی

^{۹۰} وقف، پشتوانه نهادهای علمی در احیای تمدن اسلامی، مرتضوی کاخکی،

برامکی یزدی

۱. تأمین مالی برای فعالیت‌های علمی و پژوهشی
۲. کم‌تقاضا بودن برخی از علوم مهم و تمدن‌ساز
۳. وجود انگیزه‌های مادی در تأمین مالی خصوصی دانشگاهی
۴. نبود استعدادیابی مناسب
۵. تمایل نخبگان به رشته‌های فنی و غفلت از علوم پایه و انسانی
۶. درگیر نبودن عامه مردم با جریان علمی کشور
۷. نبود حمایت‌های مادی خصوصی مانند وقف از جریان تولید علم در کشور

فواید وقف برای جنبش نرم‌افزاری

اما فوایدی که وقف می‌تواند برای جنبش نرم‌افزاری و درنهایت احیای تمدن اسلامی - ایرانی داشته باشد عبارت است از^{۹۱}:

۱- درهم‌تنیدگی تلاش‌های علمی با فرایض دینی و تقویت دوسویه علم و دین

- ۲- تأمین مالی مستمر و پایدار فعالیت‌های علمی و پژوهشی
- ۳- ترویج آزاداندیشی علمی به‌واسطه وابسته نبودن به دولت
- ۴- توجه بیشتر تحقیقات و منطبق شدن آن با نیازهای مردم
- ۵- ایجاد تقاضا برای علوم کم‌تقاضا، مانند علوم انسانی اسلامی
- ۶- جلوگیری از تولید علمی کتابخانه‌ای که تنها قابل استفاده در مجامع علمی بین‌المللی است.

۷- درگیر شدن عامه مردم با امر پژوهش

۸- جلوگیری از فرار مغزها به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه توسعه علمی

۹- افزایش اقتدار ملی و تمدن‌سازی اسلامی - ایرانی

البته جریان‌های مبارکی مانند مجمع خیرین مدرسه‌ساز احیا شده است که در این مسیر گام‌های موفق‌تری را برداشته‌اند. در امور دانشگاهی نیز مواردی همچون دانشگاه امام صادق (ع)، مدرسه عالی شهید مطهری،

^{۹۱}. همان منبع

دانشگاه علوم اسلامی رضوی و... وجود دارند. در مورد حوزه‌های علمیه با توجه به تقدسی که این مراکز در اذهان مردم داشته‌اند، حمایت بیشتر بوده و است.

پروفسور استاد محمد عبدالسلام فیزیکدان فقید پاکستانی و برنده جایزه نوبل در مقاله‌ای تحت عنوان «آینده علم در اسلام» پیشنهادهای ارزنده‌ای در خصوص پیشرفت علمی در کشورهای اسلامی ارائه داده است که یکی از آن‌ها استفاده از درآمد موقوفات برای توسعه علم و دانش و گسترش وقف‌هایی است که مانند بنیادهای وقفی در کشورهای غربی هزینه درآمد آن‌ها برای امور علمی و پژوهشی باشد.

وقف علم و فناوری در کشور

در این بخش، برخی از آخرین موارد مشابه وقف علم و فناوری در کشور ارائه می‌شود.

انجمن خیرین توسعه علم و فناوری ایرانیان

«انجمن خیرین توسعه علم و فناوری ایرانیان»، انجمنی است که باهدف جلب مشارکت همگانی در توسعه اجتماعی و به‌منظور تشکیل شبکه ارتباطی بین متخصصان و ایجاد هماهنگی برای اختصاص منابع مالی و امکانات و نیروهای داوطلب مردمی در توسعه علم و فناوری کشور در قلب پارک فناوری پردیس تأسیس شده است.^{۹۲} انجمن خیرین توسعه علم و فناوری نخستین مؤسسه مردم نهادی است که با موضوع کاملاً تخصصی و شفاف در وزارت کشور به ثبت رسیده و فعالیت خود را آغاز کرده است.

۹۲. سیدحسین ساجدی، مدیر «انجمن خیرین توسعه علم و فناوری ایرانیان»

در حقیقت، نگاه این انجمن، تشویق و حمایت از برتری و نوآوری در تحقیقات علمی و فناوری در ایران و توسعه راه‌ها و ابزارهایی برای ایجاد همکاری و هماهنگی میان محققان و سازمان‌های علمی است تا برای بهره‌مندی از دانش و تخصص این افراد برای خدمت به پیشرفت هرچه بیشتر کشور زمینه‌ای فراهم شود.

برنامه‌های این انجمن را می‌توان به شرح زیر خلاصه کرد:

- ۱- بسته حمایتی از دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی، شامل برنامه‌هایی مانند حمایت از انجام طرح‌های تحقیقاتی، کاربردی، ساخت و توسعه و فضاهای خدماتی از برنامه‌هایی در این زمینه است.
- ۲- فعالیت‌های علمی و آزمایشگاهی که از برنامه‌های آینده و بلندمدت انجمن است.
- ۳- بسته مربوط به حمایت از نخبگان و استعدادهای برتر، شامل پرداخت هزینه تحصیل و دانشگاه، کمک‌هزینه تحصیلی، ایجاد مراکز رشد و کسب‌وکار، حمایت از صاحبان طرح و سرمایه‌گذاری‌های خطرپذیر.
- ۴- ارائه تجارب و مشاوره‌های مدیریتی به افرادی که وارد بازار آزاد کار شده و بعد از یک مقطع زمانی یک تا دو ساله می‌توانند ایده یا طرحشان را به تولید انبوه برسانند و برای کشور تولید ثروت کنند. افراد تحت حمایت، جوانانی هستند که تمام تمرکزشان را روی تحصیل ابداعات و ایده‌هایشان گذرانده‌اند.
- ۵- بسته مربوط به ایجاد خانه‌های علم و فناوری و تجهیز اتاق‌های علم که از جمله برنامه‌های آینده انجمن است.
- ۶- فعالیت‌هایی در زمینه تشویق محققان یا فعالیت‌های تشویقی برای جلب حمایت خیرین برای مشارکت در عرصه علم و فناوری یا فعالیت‌هایی باهدف افزایش پوشش رسانه‌ای لازم برای معرفی و مطرح‌شدن این مراکز خیریه در سطح بین‌المللی.

نهضت خیرین در دانشگاه تهران

عده‌ای از خیرین و واقفان، بخشی از اموال و دارایی خویش را برای اعتلای دانش بشری در قالب وقف به دانشگاه تهران اهدا کرده‌اند.^{۹۳}

دانشگاه مانند یک شهر است و خیرین با سلايق مختلف می‌توانند در هر زمینه‌ای مانند ساخت خوابگاه، مسجد دانشگاه، کتابخانه، وام به دانشجویان و خرید تجهیزات و غیره ورود پیدا کرده و موقوفات خود را به جامعه علمی کشور اهدا کنند.

بانک اطلاعات خیرین دانشگاه تهران نیز راه‌اندازی شده است اما به دلیل وسعت و قدمت این دانشگاه، جمع‌آوری تمامی اطلاعات و در اختیار قرار گرفتن آن برای علاقه‌مندان امری زمان‌بر است.

لازم به ذکر است که تاکنون یک میلیون و ۹۲۷ هزار و ۶۰۰ متر مربع ملک و زمین از سوی خیرین به دانشگاه تهران اهدا شده است و ۱۱۰ هزار متر مربع خوابگاه و آزمایشگاه از سوی خیرین برای این دانشگاه ساخته و تجهیز شده است.

در بخش فرهنگی هم بالغ بر ۴ هزار کتاب و نسخه خطی به دانشگاه اهدا شده و موزه مقدم نیز که میراث ملی کشور به‌شمار می‌آید، از سوی یک خیر به این دانشگاه تعلق گرفته گرفت.

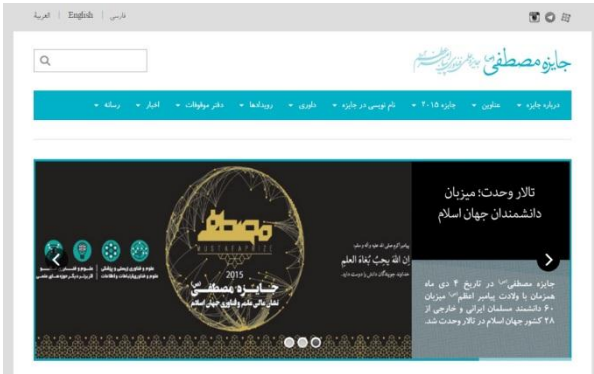
جایزه علمی فناوری پیامبر اعظم(ص)

در راستای زمینه‌سازی برای تجدید تمدن نوین اسلامی، شناسایی و تجلیل از دانشمندان برجسته‌ی جهان اسلام و حمایت از تحقیقات و تجاری‌سازی، جایزه مصطفی (ص) با نام بین‌المللی *Mustafa Prize* به‌عنوان یکی از نمادهای شایستگی و برتری علمی در سطح جهان تعریف شده است.

^{۹۳}. ساداتی‌نژاد، سیدجواد، معاون اداری و مالی و سرپرست سازمان توسعه و سرمایه‌گذاری دانشگاه تهران، خبرگزاری بین‌المللی قرآن

جایزه مصطفی (ص) که بزرگ‌ترین جایزه علمی در سطح جهان اسلام است، برای دانشمندان مسلمان در تمام دنیا در نظر گرفته شده است و هیئت‌دوران متشکل از دانشمندان برجسته در چهار حوزه نانو فناوری، بیو فناوری، فناوری ارتباطات و جایزه عمومی، برترین‌ها را ارزیابی و مشخص می‌کنند.^{۹۴}

جایزه مصطفی (ص)، جایزه عالی علم و فناوری است که هر دو سال یکبار به

دانشمندان و پژوهشگران برتر جهان اعطا می‌شود. این جایزه به احترام نام پیامبر اعظم اسلام و به دلیل تأکید بسیار آن حضرت به علم‌آموزی، به نام یکی از القاب ایشان، مصطفی، به معنای برگزیده نام‌گذاری شده است. این جایزه در سال جاری برای نخستین بار اهداء خواهد شد. هدف از اعطای جایزه مصطفی (ص) ترویج و تشویق علم‌آموزی و پژوهش در کشورهای عضو سازمان همکاری‌های اسلامی (OIC) است. این جایزه پیشگام توسعه روابط نهادهای علمی و فناوری در کشورهای عضو OIC است و با تقویت ارتباط میان دانشمندان و پژوهشگران به تعالی علمی این کشورها کمک خواهد کرد. برگزیدگان جایزه مصطفی در چهار رشته مبلغ نیم میلیون دلار جایزه ویژه دریافت می‌کنند که مبلغ آن از محل موقوفات جایزه تأمین می‌شود. شورای سیاست‌گذاری جایزه، متشکل از دانشگاه‌ها و مراکز علمی بزرگ ایران و ۵۷

^{۹۴} قنواتی، علی، مسئول اطلاع‌رسانی و برندینگ جایزه مصطفی (ص)، خبرگذاری

کشور عضو سازمان همکاری‌های اسلامی، بر روند اعطای این جایزه نظارت می‌کند. این جایزه به طرح‌هایی تعلق می‌گیرد که زمینه‌ساز بهبود زندگی بشر بوده و در آن‌ها محققان دست به نوآوری‌های مشهود در مرزهای دانش و فناوری زده یا روش‌های علمی جدیدی ارائه کرده باشند.

دبیرخانه و شورای سیاست‌گذاری

دبیرخانه جایزه مصطفی مسئولیت اجرا و برگزاری جایزه علم و فناوری پیامبر اعظم (ص) را بر عهده دارد. مراحل مختلف برگزاری جایزه نظیر اعلام فراخوان، دریافت و ثبت‌نام آثار، برگزاری مراسم رسمی اعطای جایزه و نیز اطلاع‌رسانی درباره جایزه مصطفی توسط این دبیرخانه انجام می‌شود.

این دبیرخانه در اسفندماه ۱۳۹۱ با ابلاغ اساس‌نامه شورای عالی انقلاب فرهنگی توسط رئیس‌جمهور مصوب و آغاز به کار کرده است و از خرداد تا دی‌ماه ۱۳۹۲ جلسات شورای سیاست‌گذاری و کمیسیون معین شورا برای تعیین نهادهای نامزدکننده، شرایط نامزدی، سازوکار داوری، میزان و نوع جایزه، حوزه‌های اعطای جایزه و نحوه و زمان فراخوان تشکیل شده است. در اسفندماه ۱۳۹۲ جایزه مصطفی (ص) برای دریافت آثار در چهار حوزه علم و فناوری مطروحه بالا فراخوان زده است که اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۹۴ مهلت نامزدی پایان و آثار به

دبیرخانه ارائه و همچنین در دی‌ماه ۱۳۹۴ مراسم اعطای جایزه مصطفی (ص) برگزار می‌شود.

مطابق مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی، شورای سیاست‌گذاری متشکل از نهادهای عالی‌رتبه و دانشگاه‌ها و مراکز علمی بزرگ ایران و جهان اسلام بر روند اعطای این جایزه نظارت می‌کند. همچنین پارک فناوری پردیس مسئولیت ایجاد دبیرخانه و برگزاری جایزه مصطفی را بر عهده دارد.

از مهم‌ترین اعضای بین‌المللی شورای سیاست‌گذاری می‌توان به بانک توسعه اسلامی، آکادمی علوم جهان اسلام، دانشگاه کراچی و دانشگاه مالایا اشاره کرد. همچنین فرهنگستان علوم ایران، فرهنگستان علوم پزشکی، دانشگاه تهران و دانشگاه صنعتی شریف از نهادهای علمی عضو این شورا هستند.

صندوق سرمایه‌گذاری نیکوکاری جایزه علمی فناوری پیامبر اعظم (ص)

صندوق سرمایه‌گذاری و موقوفات جایزه مصطفی (ص) قصد دارد به برکت نام پیامبر مکرم اسلام (ص) و در راستای به خدمت گرفتن علم و فناوری در رفاه، امنیت و سلامت بشریت و با شعار هر مسلمان یک سهم برای توسعه فناوری در جهان اسلام، با بهره‌گیری از منابع مالی عموم اشخاص حقیقی و حقوقی نیکوکار و با جذب حمایت‌های مادی و معنوی واقفان و خیران، در جهت توسعه علم و فناوری در جهان اسلام گام‌هایی مؤثر بردارد. این صندوق با دو هدف تأمین هزینه‌های این جایزه و همچنین سرمایه‌گذاری و حمایت از توسعه علم و فناوری در جهان اسلام قصد دارد در راستای به خدمت گرفتن علم و فناوری در رفاه، امنیت و سلامت بشریت، با بهره‌گیری از منابع مالی عموم اشخاص حقیقی و حقوقی نیکوکار و با جذب حمایت‌های مادی

و معنوی واقفان و خیران، در جهت توسعه علم و فناوری در جهان اسلام گام‌هایی مؤثر بردارد.

دفتر موقوفات جایزه

بنا بر سنت رایج، هزینه اهدای جوایز علمی را مؤسسات بزرگ اقتصادی و دانش بنیان، صاحبان سرمایه علاقه مند به علم و فناوری یا دانشمندان بزرگ با وقف دارایی‌هایشان تأمین می‌کنند. مبلغ جایزه مصطفی هم به پیروی از این سنت از طریق وقف تأمین می‌شود. بر همین اساس دفتر موقوفات جایزه مصطفی (ص) آمادگی پذیرش وقف از سوی همه علاقه‌مندان به توسعه علم و فناوری در کشورهای اسلامی را دارد. این دفتر سه روش مختلف را مطابق قوانین و بر اساس شرایط صاحبان اموال برای وقف در نظر گرفته است.

الف) ایجاد صندوق سرمایه‌گذاری وقف

در این روش افراد حقیقی و حقوقی می‌خوانند با خرید اوراق پذیره‌نویسی در این صندوق سرمایه‌گذاری و سپس بخشی یا تمام سود حاصل از سرمایه را به نفع صندوق وقف کنند. درآمدها و عواید حاصل از این صندوق نیکوکاری طبق اساس‌نامه به بندهای زیر اختصاص خواهد یافت.

- ✓ تأمین هزینه اهدای جایزه مصطفی (ص)
- ✓ حمایت مالی از تحقیق و پژوهش در حوزه‌های مرتبط با جایزه
- ✓ حمایت از توسعه فناوری بین کشورهای اسلامی
- ✓ حمایت از پروژه‌های عام‌المنفعه در فناوری‌های جدید

ب) وقف عواید حاصل از املاک و اموال

در حال حاضر «بانک توسعه اسلامی» به عنوان یک سازمان بزرگ اقتصادی در ساخت یک مجتمع تجاری در شهر تهران و به نفع جایزه

مصطفی مشارکت خواهد کرد. این مجتمع تجاری یکی از بزرگ‌ترین مراکز تجاری و خرید ایران و خاورمیانه خواهد بود و منابع حاصل از آن وقف جایزه مصطفی (ص) و برای پرداخت جایزه استفاده خواهد شد.

ج) صدور اوراق وقف قابل خریدوفروش در بورس

عواید حاصل از فروش این اوراق به تأمین هزینه اهدای جایزه اختصاص خواهد یافت. خیرین و علاقه‌مندان به علم و دانش می‌توانند با دبیرخانه و دفتر موقوفات جایزه مصطفی (ص) تماس بگیرند و موقوفات خود را در این دفتر به هر میزان و شرایطی ثبت کنند.

برندگان نخستین جایزه مصطفی (ص)

نخستین جایزه مصطفی (ص) چهارم دی‌ماه ۱۳۹۴ طی مراسمی با حضور دکتر ستاری، معاون علمی و فناوری رییس‌جمهور، دکتر فرهادی، وزیر علوم، تحقیقات و فناوری، دکتر نیلی احمدآبادی رئیس دانشگاه تهران، دکتر فتوحی رئیس دانشگاه صنعتی شریف، دکتر مرندی رئیس فرهنگستان علوم پزشکی، دکتر دیناروند رئیس سازمان غذا و داروی وزارت بهداشت، دکتر سهراب‌پور قائم‌مقام بنیاد ملی نخبگان و جمعی از مسئولان علم و فناوری و هنرمندان در تالار وحدت تهران، به برندگان اهدا شد.

برگزیدگان نخستین جایزه مصطفی (ص) نیز از میان صاحبان ۱۰۰ اثر راه‌یافته به بخش داوری نهایی جایزه انتخاب شده‌اند. بر اساس معیارهای مورداشاره، نخستین جایزه مصطفی (ص) به دو دانشمند شامل «پروفیسور جکی بینگ» از کشور سنگاپور و «پروفیسور عمریای» از کشور اردن اختصاص یافت.

«پروفیسور بینگ» دانشمند مسلمان سنگاپوری این جایزه را به پاس تلاش در توسعه «سیستم‌های پاسخ محرک در انتقال کنترل شده دارو» در حوزه علوم و فناوری نانو زیستی دریافت کرد.

این سیستم‌ها شامل نانوذرات پلیمری، این امکان را برای بیماران دیابتی فراهم می‌کند تا انتقال انسولین تنها در زمان بالا رفتن قند خون بدون نیاز به نمونه‌گیری انجام شود. این دانش ابتدا در شرکت دانش‌بنیان وی به فناوری تبدیل شده است و پس‌از آن در شرکت‌های بزرگ دارویی در مرحله تجاری‌سازی است تا در خدمت سلامت بشر قرار گیرد.

پروفسور عمر یاغی، شیمیدان برجسته اردنی نیز به خاطر تحقیقات دامنه‌دار خود در زمینه «چارچوب‌های فلز-آلی» به‌عنوان برنده جایزه مصطفی (ص) در حوزه علوم و فناوری نانو انتخاب شد.

چارچوب‌های فلز-آلی به دلیل سطح ویژه بالا و گزینش‌پذیری شکل و اندازه، کاربردهای فراوانی در تصفیه و جداسازی از جمله در جذب آلاینده‌های هوا و ذخیره‌سازی هیدروژن و همچنین در صنایع مختلف دارد.

جایزه علمی فناوری مصطفی (ص) در سال ۱۳۹۴ هجری شمسی برای نخستین بار اهدا شد و هدف از اعطای آن، ترویج و تشویق علم‌آموزی و پژوهش در کشورهای عضو سازمان همکاری‌های اسلامی (OIC) است. شورای سیاست‌گذاری جایزه، متشکل از دانشگاه‌ها و مراکز علمی بزرگ ایران و ۵۷ کشور عضو سازمان همکاری‌های اسلامی، بر روند اعطای این جایزه نظارت می‌کند.

ملاک دریافت این جایزه که مبلغ آن دو میلیون دلار است، دانشمندان مسلمان یا ساکن کشورهای اسلامی است و طرح‌هایی حائز دریافت جایزه می‌شوند که با نوآوری در مرز دانش و فناوری در جهت بهبود کیفیت زندگی انسان‌ها، خدمتی را ارائه کنند.

هزینه اجرایی این جایزه به‌عهدهٔ معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری است و خود جایزه از طریق کمپین وقف بین کشورهای اسلامی و بانک توسعه اسلامی تأمین می‌شود.

مؤسسه پژوهش خیرین رویان

تأسیس مجموعه رویان نمونه بارزی از وقف علم و فناوری است. پژوهشگاه رویان سال ۱۳۷۰ توسط مرحوم زنده‌یاد دکتر کاظمی آشتیانی در جهاد علوم پزشکی ایران شکل گرفت. آن زمان جهاد علوم پزشکی ایران برای تأسیس این مؤسسه بودجه کافی نداشت. از ابتدا قرار بر این شد که برای تأسیس این پژوهشگاه دست به دامن خیرین شوند و به این ترتیب در نتیجه تلاش‌های دکتر کاظمی آشتیانی این پژوهشگاه با همکاری خیرینی که هرگز نخواستند نام آن‌ها عنوان شود، راه‌اندازی شد. قدم‌های اولیه با همکاری جوانانی که آن زمان در این زمینه سابقه کاری چندان زیادی نداشتند و قصد داشتند در حوزه علمی جدیدی قدم بگذارند برداشته شد و در نهایت حرکتی آغاز شد که به ثبت سوابق درخشانی در کارنامه فعالیت‌های رویان منجر شده است. آن زمان که رویان ناشناخته و در ابتدای راه بود خیرین با آغوش باز از فعالیت‌های پژوهشی و تحقیقاتی که قرار بود در این پژوهشگاه انجام شود، استقبال کردند که نتیجه آن به شکل‌گیری و رسیدن رویان به جایگاه امروزی منجر شده است.

افراد زیادی با حمایت رویان در درمان ناباروری به نتیجه موفقیت‌آمیزی می‌رسند و ثواب این کار به پای افراد خیری نوشته می‌شود که در تأسیس این مرکز همکاری داشته‌اند. پیشرفت‌های ما مدیون کارهایی است که به شکل خیریه و عام‌المنفعه در رویان انجام شده است. مردم با دیدن نتیجه آنچه در این مسیر تجربه شده است به تدریج با این سنت ارزشمند آشنا می‌شوند.

برخی از خدمات خیرین قابل مشاهده نیست و به عبارتی این خدمات عینیت ندارند. حتی گاهی این خدمات قابل شمارش نیز نیست که از مهم‌ترین خدمات با این ویژگی‌ها می‌توان به خدمات پژوهشی اشاره کرد. خدمات پژوهشی مبنای همه کارهایی است که اثر و نتیجه

آن‌ها را در حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی می‌بینید. پژوهش به تولید علم منجر می‌شود. این مؤسسه به‌عنوان یک نهاد غیردولتی و مردمی تشکیل شده و هدف این است که صندوق اعتباری با کمک خیرین و اعتبارات مردمی ایجاد شود که اعتبارات آن به انجام تحقیقات در حوزه علوم پزشکی اختصاص داده می‌شود.

فعالیت‌هایی که این مؤسسه پشتیبانی می‌کند و مورد حمایت قرار می‌دهد، تحقیقاتی است که در حوزه علوم پزشکی و لایه‌های تشخیصی و درمانی انجام می‌شود که اغلب این تحقیقات در زمینه بیماری‌های صعب‌العلاج و نادر متمرکز شده است. تمرکز این تحقیقات بیشتر به سمت گروهی از بیماران بوده است که ابتلا به بیماری بار مالی سنگینی برای آن‌ها به همراه داشته است و در حوزه علوم پزشکی نتوانسته‌ایم با روش‌های معمولی که وجود دارد، در درمان این گروه از بیماران به نتایج خوبی برسیم.

هدف از ایجاد این مؤسسه این بوده که بتواند روش‌های تشخیصی و درمانی بیماران صعب‌العلاج را پیدا کند اما به دنبال این هدف چند هدف حاشیه‌ای دیگری نیز مطرح شده است. اولین موضوع این بود که بتوانند محققان و علاقه‌مندان به پژوهش در این حوزه را شناسایی و به این ترتیب در آینده در سطح مناسبی گروه‌های تحقیقاتی برای پژوهش در حوزه علوم پزشکی تشکیل دهند. هدف دوم این بود که با فضای مناسب تحقیقاتی که فراهم می‌شود، از فرار مغزها از کشور جلوگیری کنند. چون بسیاری محققان باهدف کسب درآمد بیشتر به کشورهای اروپایی و آمریکایی نمی‌روند. آن‌ها می‌خواهند یک بستر مناسب تحقیقاتی در اختیار داشته باشند تا بتوانند بدون دغدغه کار مطالعاتی و تحقیقاتی انجام دهند. خوشبختانه با هدف‌گذاری‌هایی که این مؤسسه داشته است، توانسته فضای مناسبی برای کارهای تحقیقاتی ایجاد کند.

هدف سوم مطرح در تشکیل این مؤسسه این بود که در حقیقت وقف علم و فناوری در حوزه پژوهش را (که در گذشته کشور و در سابقه تاریخی این مملکت وجود داشته است و قدمت آن به حدود هزار سال قبل می‌رسد) در کشور زنده کند و به خیرین یادآور شود که علاوه بر ساخت مدرسه، مسجد و حسینیه راه‌های دیگری برای خدمت به دیگران هست.

مؤسسه رویان در زمینه سلول‌های بنیادی باهمت محققان به موفقیت‌های مهمی دست پیدا کرده است و در تلاش است که آینده‌ای نه‌چندان دور در زمینه طب ترمیمی، مهندسی بافت و ژنتیک نیز خبرهای خوبی منتشر سازد. موضوع وقف در حوزه سلامت در پنج سال اخیر شکل جدیدی پیدا کرده است و عملیات وقف در حوزه پژوهش با تشکیل مؤسساتی شبیه مؤسسه خیرین پروژه سلامت مؤسسه رویان به شیوهای سازمان‌دهی شده مورد توجه قرار گرفته است.

این مؤسسه قصد دارد در آینده‌ای نه‌چندان دور نخستین بیمارستان سلول درمانی را نیز راه‌اندازی کند. اکنون تحقیقات بالینی در حوزه سلول درمانی از چشم تا کلیه، قلب و استخوان با کمک مراکز درمانی دانشگاهی انجام می‌شود. از آنجاکه ظرفیت دانشگاه‌ها برای ارائه این خدمات محدود است مسئولین مؤسسه رویان تصمیم گرفتند که بیمارستان تخصصی سلول درمانی رویان را راه‌اندازی کنند و از کمک گروه‌ها و پزشکانی که به‌طور ثابت با رویان همکاری خواهند داشت در انجام کارآمایی‌های بالینی و ارائه خدمات درمانی به بیماران نیازمند بهره‌گیری شود. در حقیقت این بیمارستان ویتترینی است که می‌تواند این خدمات را به دیگر بیمارستان‌ها در کشور معرفی می‌کند تا بتوانند وارد این عرصه شوند. یکی از دیگر برنامه‌هایی که در رویان مورد توجه قرار گرفته راه‌اندازی کارخانه تولید سلولی است که با کمک شرکت دارویی برکت راه‌اندازی خواهد شد. این کارخانه قرار است سلول‌ها را

در محیط استاندارد تولید کند و در اختیار مراکز درمانی در سراسر کشور قرار دهد. به این ترتیب می‌تواند همه کارها را در حوزه سلول درمانی به‌طور هماهنگ پیش ببرد. برای ساخت بیمارستان از سازمان اوقاف زمینی برای این کار تخصیص داده شد که واقف آن، زمین را برای همین کار وقف کرده بود. یکی از این منابع مهم برای کارهای زیر بنایی و پیشرفت پروژه‌ها در مؤسسه رویان کمک‌های خیرین است. بر این اساس رویان همواره با خیرین در تعامل بوده است تا به این ترتیب آن‌ها را با کارهایی که در رویان انجام می‌شود آشنا کند. هرچند وقت یک‌بار جلساتی با حضور خیرین برگزار می‌شود و افرادی که علاقه‌مند باشند در زمینه‌های خاصی با رویان همکاری داشته باشند اعلام آمادگی می‌کنند. سعی مؤسسه بر این بوده که برای احداث بیمارستان از کمک‌های خیرین استفاده کند.

برای این که مردم در این طرح یعنی کمک مردمی با رویان همکاری داشته باشند و خودشان بازوی نظارتی داشته باشند این کار به مردم سپرده شده است. مؤسسه خیرین پژوهش سلامت رویان با این هدف راه‌اندازی شده است. رویان مدیریت این مجموعه را بر عهده ندارد و مؤسسه خیرین پژوهش به‌طور مستقل عمل می‌کند.

شماره حساب ۹۹۹ بانک شهر به نام مؤسسه خیرین پژوهش رویان افتتاح شده است. کمک‌های نقدی مردمی از طریق این شماره حساب قابل دریافت است. این مؤسسه برای دریافت کمک‌های غیر نقدی مانند انواع مصالح ساختمانی موردنیاز برای ساخت بیمارستان نیز آمادگی خود را اعلام کرده است. همه افراد می‌توانند به هر طریقی که توان آن را دارند در اجرای پروژه ساخت بیمارستان سلول درمانی با رویان همکاری داشته باشند و هیچ محدودیتی برای کمک‌های مردمی وجود ندارد. حتی کوچک‌ترین کمک‌های مردمی نیز مؤثر است و می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد.

مجمع خیرین حامی فناوری

مجمع خیرین حامی فناوری با برگزاری اولین اجلاس عمومی در ۲۶ مردادماه سال ۱۳۸۵ در دانشگاه الزهرا به طوری رسمی اعلام موجودیت کرد. ایده ایجاد مجمع خیرین حامی فناوری این بود که اگرچه دولت برای حمایت از دستاوردهای علمی دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی سرمایه‌گذاری کرده است اما نیروهای پنهانی در داخل و خارج از کشور وجود دارد که به‌طور متعارف و مستمر در زمینه‌های علمی، فناوری و سلامت به جامعه کمک می‌کنند. حضور خیرین در زمینه ساخت مدرسه و دانشگاه، باوجود حدود ۱۳ میلیون دانش‌آموز و ۴/۵ میلیون دانشجو در کشور، درنهایت به‌جایی می‌رسد که جوانان ما پس از کسب دانش‌های لازم و فارغ‌التحصیل شدن، نیازمند اشتغال هستند؛ بنابراین به نظر می‌رسد خیرین باید به سمت وقف در حوزه‌هایی به‌منظور ایجاد بستری برای ایجاد اشتغال هدایت شوند. هر سال بین ۸۰۰ هزار تا یک‌میلیون جوان به بازار کار افزوده می‌شوند، از سوی دیگر متأسفانه میزان بیکاری در قشر تحصیل کرده به‌مراتب بیشتر است بنابراین ضرورت دارد توجه خیرین و واقفان را به پایان این مسیر نیز جلب کرد. خیرین باید به این موضوع واقف باشند که دانش‌آموز، دانشجو و دانشگاهی نیازمند کار است و این بخش باید حمایت شود.

به‌طور کلی با توجه به جدید و نوپا بودن این موضوع در کشور، خیرین چندان با موضوع وقف علم و فناوری آشنا نیستند. اگرچه در این زمینه اقدامات خوبی انجام شده است اما هنوز این موضوع مانند مدرسه‌سازی در سطح کشور نهادینه و فراگیر نشده است. متأسفانه مجموعه حمایت‌های مردمی آن‌طور که در کشورهای پیشرفته مستندسازی می‌شود در ایران به‌جز چند مورد به‌خصوص در زمینه مدرسه‌سازی مورد توجه قرار نمی‌گیرد. از طریق راه‌اندازی این مجمع

در پی آن هستند که چنانچه یک گروه جوان تحصیل کرده به دستاورد علمی برسند و برای تولید نیمه انبوه و صنعتی به کمک نیاز داشته باشند بتوان با کمک خیرین بستری برای تحقق این کار فراهم کرد. بر این اساس با این هدف پنج روش برای کمک مدنظر قرار گرفته و آیین‌نامه‌های داخلی آن‌هم تدوین شده است. همچنین از موقوفات دکتر ممیززاده به انستیتو پاستور در خیابان خالد اسلامبولی، ساختمانی به‌عنوان دفتر مجمع خیرین حامی فناوری در نظر گرفته شده است.

اکنون در ۳۲ استان کشور، ۳۳ پارک علم و فناوری فعالیت می‌کنند و علاوه بر آن‌ها بنیادهای نخبگان استانی، دانشگاه‌های ملی، علمی و کاربردی، پیام نور و آزاد اسلامی در امر تولید علم و فناوری و تجاری‌سازی در استان‌ها دخالت دارند؛ از این‌رو مجمع درصدد هست که پارک‌ها را محور کار قرار دهد تا به‌عنوان نماینده مجمع خیران حامی فناوری عمل کنند.

در این بین مجمع خیرین حامی فناوری همچنین با ایرانیان خارج از کشور از طریق رایزن‌های علمی وزارت علوم ارتباط برقرار نموده است تا شعبه‌های این مجمع در سایر کشورها هم به ثبت برسد. علاوه بر این در تلاش هستند از طریق راهکارهای قانونی، بخشی از مالیات شرکت‌های تولیدی را به شیوه‌ای قانون‌مند به سمت حمایت از فناوری سوق دهند.

تلاش مجمع بر این است که به تدریج اعتماد خیرین به سمت حمایت از فناوری را جلب کند. فرهنگ‌سازی مهم‌ترین عامل برای کسب حمایت خیرین از فناوری است، حمایت خیرین از ساخت مسجد و مدرسه کار بسیار پسندیده‌ای است اما ارزش حمایت از ایجاد شغل برای جوانان کمتر از آن‌ها نیست چراکه نبود اشتغال برای جوانان در نهایت به فساد اجتماعی منجر می‌شود.

روش‌های حمایتی مجمع خیرین حامی فناوری

یکی از سناریوها حمایت از انجام تحقیق یک استاد دانشگاه است که در قالب مقاله انجام می‌شود. سناریو دوم حمایت از ساخت نمونه اولیه طرح تحقیقاتی است که در گذشته انجام شده است و در نهایت پشتیبانی از نمونه اولیه از یک طرح تحقیقاتی برای تولید انبوه به صورت نیمه‌صنعتی و صنعتی برای ورود به بازار از دیگر روش‌های حمایتی مورد توجه آن‌ها است. البته خیرین در حمایت از تولید انبوه طرح‌های تحقیقاتی می‌خوانند از سود طرح بهره‌مند شوند.

همچنین این امکان وجود دارد که بعضی از خیرین از بازدید جوانان ایرانی از شرکت‌های بزرگ صنعتی و فناوری دنیا و یا دعوت از اساتید بزرگ خارجی برای حضور در ایران و برگزاری کارگاه‌هایی حمایت کنند که در این زمینه نیز آیین‌نامه‌هایی تدوین شده است.

بنیاد نژادقلی و علیزاده^{۹۵}

پژوهش و نوآوری سنگ بنای توسعه دانش بنیان جوامع هستند و تحکیم و تقویت فعالیت‌های پژوهشی در میان دانشجویان جوان پیش نیاز پیشرفت و توسعه کشور است. با توجه به محدودیت اعتبارات پژوهشی دانشگاه‌ها در بودجه دولت، جذب حمایت‌ها و کمک‌های مردمی می‌تواند یکی از راهکارهای مؤثر تأمین منابع مالی مورد نیاز طرح‌های تحقیقاتی دانشگاهیان باشد.

بنیاد نژادقلی علیزاده

با حمایت از پروژه‌های دانشجویی می‌توان استعدادهای دانشگاهی را در خدمت دستیابی به ثروت و قدرت پایدار ملی درآورد.

شرایط اعطای پژوهش
 از پرستار که ظرفیت گروه‌های دانشمندی از زمانی که توسط بنیاد آماده شده است، آنگاه و قبل از طرح‌ها، بنیاد اعطای خواهد.

اهداف بنیاد
 حمایت از پژوهش‌های دانشجویی، ارتقاء کیفیت آموزش، آنگاه به تکوینی استعدادها و ترویج فرهنگ تخصصی میان نسل‌های به امور علم، صنعت، فرهنگ، اهداف

درباره بنیاد
 بنیاد نژادقلی علیزاده و خانواده از دانشمندیان مستقر در ایران، آنگاه و قبل از آنکه بنیاد اعطای خواهد. بنیاد نژادقلی علیزاده، بنیاد نژادقلی علیزاده، بنیاد نژادقلی علیزاده.

در این راستا، در اسفندماه سال ۱۳۹۱ تفاهم‌نامه‌ای مابین فرزندان مرحوم مهندس محمدتقی نژادقلی و مرحومه ام‌لیلا علیزاده کردی و دانشگاه صنعتی نوشیروانی بابل منعقد گردید.

مرحوم مهندس محمدتقی نژادقلی از جمله کارآفرینان پرتلاش و موفق عرصه تولید و صنعت و مرحومه ام‌لیلا علیزاده کردی از دبیران ممتاز ریاضی شهرستان بابل بودند که در یک حادثه دل‌خراش رانندگی در ۲۹ تیرماه سال ۱۳۹۱ دار فانی را وداع گفتند.

موضوع تفاهم‌نامه فوق ایجاد صندوقی به منظور حمایت از طرح‌های پژوهشی دانشجویان مقاطع کارشناسی و کارشناسی‌ارشد دانشگاه صنعتی نوشیروانی بابل است. این حمایت در قالب اعطای پژوهانه به طرح‌های برتر و منتخب، تحت عناوین پژوهانه مرحوم مهندس نژادقلی (مختص دانشجویان رشته‌های فنی و مهندسی) و پژوهانه مرحومه علیزاده (مختص دانشجویان رشته‌های علوم پایه) انجام می‌شود. بر اساس این تفاهم‌نامه طرح‌های پیشنهادی دانشجویان در یک فرایند رقابتی شفاف و ضابطه‌مند ارزیابی و طرح‌های برتر گزینش شده و تحت حمایت قرار می‌گیرند.

اهداف بنیاد

- الف- حمایت از پژوهش‌های دانشگاهی به‌عنوان موتور محرک رشد اقتصادی
- ب- ترغیب دانشجویان همه مقاطع تحصیلی به مشارکت در فعالیت‌های تحقیقاتی به‌عنوان مکمل امور آموزشی
- ج- کمک به شکوفایی استعدادهای دانشجویان و زمینه‌سازی کارآفرینی دانش‌آموختگان دانشگاه‌ها
- د- ترویج فرهنگ تخصیص منابع مالی مردمی به امور علمی، فرهنگی و پژوهشی
- ه- برقراری ارتباط بین واحدهای صنعتی و دانشگاه‌ها

شرایط اعطای پژوهانه

لازم است که طرح‌های گروه‌های دانشجویی در قالبی که توسط بنیاد آماده شده است، آماده و قبل از تاریخ معین به بنیاد ارسال شود. در این قالب از گروه‌های دانشجویی خواسته شده است که مزیت ایده‌هایشان را توضیح دهند. ایده‌هایی که نوآوری علمی و فنی داشته باشند و تدبیری برای حل مسائل صنعت روز کشور یا پیشگیری از مشکلات

آینده اندیشیده باشند، در اولویت انتخاب خواهند بود. همچنین طرح‌هایی که به تولید کار و شغل در آینده منجر شوند، از نظر بنیاد از امتیاز بالایی برخوردار خواهند بود؛ به عبارت دیگر اگر تیمی بخواهد در زمینه تولید محصولی کار کند که توجیه تولید انبوه داشته باشد و بتواند زمینه‌ساز تولید شغل در جامعه شود، در اولویت قرار خواهد گرفت. البته چنانچه افراد خیری مبالغی را در اختیار بنیاد قرار دهند، حق تعیین هرگونه شرطی برای اولویت‌بندی پروژه‌ها برای آن‌ها محفوظ خواهد بود.

همچنین از دانشجویان خواسته شده که در طرح ارسالی یک برآورد مالی و زمانی برای انجام پروژه‌ها تهیه کنند. در این برآورد آن‌ها باید مشخص کنند که پروژه در چند فاز زمانی انجام می‌شود و هزینه هر مرحله چقدر است. سپس در زمان‌های تعیین شده پس از ارسال گزارش مالی هر فاز و ارسال اسکن فاکتورها، مبلغ مربوط به فاز بعدی را دریافت می‌کنند. تیم‌ها بر اساس پاسخ‌هایی که به سؤالات مطرح شده در طرح ارسالی داده‌اند، داوری خواهند شد.

عمده فعالیت‌های بنیاد

- * سنتز غشای پلیمری گزینش پذیر نسبت به اتانول و کاربرد آن در بیوراکتور غشایی برای تولید بیواتانول
- * ربات تعادلی
- * ساخت دستگاه پرینتر سه بعدی
- * هاورکرافت
- * کوادراتور
- * طرح ساخت ماشین شیمیایی کمیکار
- * پنجره بالکنشو

بنیاد خیریه مرتضی سلطانی^{۹۶}

بنیاد خیریه مرتضی سلطانی دارای ماهیت غیردولتی، غیرسیاسی و غیرانتفاعی بوده و کلیه فعالیت‌های بنیاد به صورت عام‌المنفعه و در موضوع فرهنگی، آموزشی، اجتماعی و درمانی با رعایت کامل قوانین و مقررات جمهوری اسلامی ایران، در سطح ملی پیگیری خواهد شد.

اهداف بنیاد

- * فراهم آوری زمینه‌ها و بسترهای رشد در عرصه ملی به‌منظور بهبود در ارائه خدمات خیریه‌ای، فرهنگی، آموزشی، اجتماعی و درمانی مبتنی بر جدیدترین روش‌های علمی و تجربی
- * توسعه علم و فناوری، تحقیق و پژوهش در کشور با اخذ نمایندگی از مؤسسات آموزشی و دانشگاه‌های معتبر جهان و مبادلات علمی و فرهنگی

معرفی

بنیاد خیریه مرتضی سلطانی دارای ماهیت غیردولتی، غیرسیاسی و غیرانتفاعی بوده و کلیه فعالیت‌های بنیاد به صورت عام‌المنفعه و در موضوع فرهنگی، آموزشی، اجتماعی و درمانی با رعایت کامل قوانین و مقررات جمهوری اسلامی ایران، در سطح ملی پیگیری خواهد شد.

اهداف بنیاد:

فراهم آوری زمینه‌ها و بسترهای رشد در عرصه ملی به‌منظور بهبود در ارائه خدمات خیریه‌ای، فرهنگی، آموزشی، اجتماعی و درمانی مبتنی بر جدیدترین روش‌های علمی و تجربی

توسعه علم و فناوری، تحقیق و پژوهش در کشور با اخذ نمایندگی از مؤسسات آموزشی و دانشگاه‌های معتبر جهان و مبادلات علمی و فرهنگی

کمک به ایجاد بسترهای لازم به منظور ارائه خدمات رایگان آموزش مجازی توسعه شبکه مؤسسات مدارس - آموزشی های دیجیتال و سایر خدمات فرهنگی.

- * کمک به ایجاد بسترهای لازم به‌منظور ارائه خدمات رایگان آموزش مجازی، توسعه شبکه هوشمند مدارس، آموزش‌های دیجیتال و سایر خدمات فرهنگی

فعالیت‌های بنیاد

الف) فرهنگی

ایجاد بسترهای لازم به‌منظور ارائه خدمات رایگان آموزش مجازی، توسعه شبکه هوشمند مدارس، آموزش‌های دیجیتال و سایر خدمات فرهنگی

ب) آموزشی

فراهم آوری زمینه‌ها و بسترهای رشد در عرصه ملی به‌منظور بهبود در ارائه خدمات خیریه‌ای مبتنی بر جدیدترین روش‌های علمی و تجربی

ج) اجتماعی

توسعه علم و فناوری، تحقیق و پژوهش در کشور با اخذ نمایندگی از مؤسسات آموزشی و دانشگاه‌های معتبر جهان و مبادلات علمی

د) درمانی

احداث و اداره مجتمع‌های خیریه‌ای آموزشی، خوابگاهی و مدارس اعم از شبانه‌روزی و احداث و اداره آموزشگاه‌های توسعه مهارت‌های علمی.

راهکارهای پیشنهادی احیاء وقف علم و فناوری

وقف، به‌عنوان یکی از مؤثرترین روش‌های انفاق، به ماندگاری آثار خیر، بخشش مالی و کمک به نیازمندان منجر می‌شود؛ اما متأسفانه، امروزه، مراکز علمی و دانشگاهی کشور کمتر از منافع وقف بهره‌مند می‌شوند.

خوشبختانه در کشور ما پتانسیل‌های فراوانی در حوزه وقف وجود دارد که می‌تواند در فرهنگ‌سازی در این حوزه نقش بسیار مهمی داشته باشد. مقدمات کسب هر علمی در نتایج آن مؤثر است و فرهنگ وقف و خیرات در حوزه علم می‌تواند زمینه‌ساز فضایی مناسب برای رشد علم و فناوری باشد. امروزه افراد بسیاری هستند که از توانایی مالی خوبی برخوردارند و این آمادگی را هم دارند که زمینه‌ای برای کمک به امور خیریه علمی ایجاد کرده و به‌این‌ترتیب در امور خیر مشارکت داشته باشند. از سوی دیگر، واقفان و افراد خیر بسیاری نیز وجود دارند که مالی را در حوزه‌های علم و دانش وقف نموده‌اند، اما اولاً حجم این موقوفات در حد و اندازه نیاز نبوده و ثانیاً این روند تبدیل به جریانی در حوزه وقف علم و فناوری نشده است.

به‌منظور ایجاد جریان وقف علم و فناوری در کشور فعالیت همزمان و مستمر در چهار حوزه ۱- نهاد سازی ۲- تولید محتوا ۳- ترویج و فرهنگ‌سازی ۴- بهره‌برداری ضروری است که در ادامه به تشریح هر کدام از این سرفصل‌ها می‌پردازیم.

حوزه نهاد سازی

به منظور ورود حداکثری و مستمر به موضوع وقف علم و فناوری، حوزه نهادسازی وقف علم و فناوری بسیار راهبردی است. حوزه نهاد سازی شامل ایجاد کمیته های تخصصی یاوران وقف علم و فناوری (شامل نهادهای دولتی و مردمی) می باشد.

حوزه تولید محتوا

با توجه به پتانسیل بالای موضوع وقف و به منظور تبیین جایگاه وقف علم و فناوری و نقش آن در حوزه تمدن سازی ایرانی اسلامی و کارکردهای موضوع وقف علم و فناوری در جریان توسعه علم و فناوری کشور، تولید محتوا نقش راهبردی را دارا است. بدین منظور ضروری است با استفاده از نظرات صاحب نظران و نخبگان حوزه علم و فناوری، به تبیین جایگاه موضوع؛ هم در حوزه وقف و هم در حوزه کارکردی آن در موضوع توسعه فناوری و اشتغال دانش بنیان پرداخت؛ که کتاب حاضر اولین تلاش از این جنس در حوزه تولید محتوا در این زمینه وقف علم و فناوری است. به منظور تولید محتوا ارزشمند و کاربردی در حوزه وقف علم و فناوری راهکارهای زیر مناسب به نظر می رسد:

- تشکیل اتاق های فکر متشکل از خبرگان و صاحب نظران حوزه وقف و فناوری
- انتشار کتب و مقالات با موضوع وقف علم و فناوری و کارکردهای آن در حوزه پژوهش، توسعه فناوری و حمایت از اشتغال دانش بنیان و کسب و کارهای نوپا

- برگزاری کرسی‌های آزاداندیشی با موضوع وقف علم و فناوری به منظور بحث و تبادل نظر در این حوزه با رویکرد غنا بخشیدن به موضوع وقف علم و فناوری
- برگزاری همایش ملی وقف علم و فناوری و جایگاه آن در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت به صورت دریافت مقالات و با رویکرد تولید محتوا
- تبیین انواع وقف علم و فناوری و گسترش نیات واقفان در موضوع وقف علم و فناوری

حوزه ترویج و فرهنگ‌سازی

همان‌طور که در این کتاب بیان گردید نقش تاریخی وقف در تاریخ تمدن سازی ایرانی - اسلامی، نقش بی‌بدیلی در توسعه ایران در سده‌های گذشته بوده است، اما این نقش کارکردی در طول تاریخ دچار استحاله شده به طوری که امروزه در اذهان جامعه موضوع وقف علم و فناوری موضوعی جدید به نظر می‌رسد.

البته با تلاش‌های بزرگی که در حوزه وقف علم و فناوری همچون موضوع خیرین مدرسه‌ساز صورت گرفته است جریان وقف علم و فناوری در کشور جاری است؛ اما با توجه به سرعت روبه رشد کشور در پیشرفت و توسعه علمی و مطالبات مقام معظم رهبری در سرعت بخشیدن به این پیشرفت بر اساس الگوی اسلامی ایرانی، لزوم گسترش موضع وقف علم و فناوری به فراتر از آموزش و ورود این بحث به حوزه‌های پژوهشی و حتی توسعه اشتغال دانش‌بنیان بسیار ضروری به نظر می‌رسد. نکته‌ای که در حوزه وقف علم و فناوری با توجه به گسست تاریخی پیش‌آمده بایستی بدان توجه کرد ترویج و فرهنگ‌سازی به منظور گفتمان سازی موضوع وقف علم و فناوری است

تا بتوان موضوع وقف علم و فناوری را به جریانی مستمر در حوزه وقف علم و فناوری مبدل ساخت. در موضوع وقف علم و فناوری آن چیزی که بسیار مهم است شفاف‌سازی خروجی وقف علم و فناوری برای واقف است که در ادامه راهکارهایی در حوزه ترویج و فرهنگ‌سازی در موضوع وقف علم و فناوری بیان می‌گردد:

- ارائه و انتشار مقالات در نشریات ملی
- شرکت در برنامه‌های علمی و تحلیلی رسانه ملی
- حضور در مجامع علمی، خیرین، نمایشگاه‌ها
- تبلیغات هدفمند شهری
- بهره‌برداری مستمر از پتانسیل بالای مراجع عظام، روحانیون
- به نام و ائمه جماعات
- بهره‌برداری از چهره‌های ماندگار و شاخص علم و فناوری در کشور

حوزه بهره‌برداری

به‌منظور ورود نتیجه‌بخش به موضوع وقف علم و فناوری، حوزه بهره‌برداری وقف علم و فناوری بسیار راهبردی است. حوزه بهره‌برداری ناظر بر دو مسئله اصلی است.

اولاً ساختاری مناسب که توانایی مدیریت جریان وقف را در حوزه‌های پژوهش با رویکرد توسعه فناوری‌های نوین حمایت از نخبگان و توسعه اشتغال و کارآفرینی را داشته باشد.

ثانیاً ارائه پروژه‌ها و سازوکارهایی که قابلیت طرح در حوزه وقف علم و فناوری را داشته باشند. پروژه‌هایی با رویکرد فناوری‌های نوین که

توسعه آن نقش ملموسی در بهبود زندگی مردم در جامعه داشته باشند و یا عاملی در توفیق جامعه ایرانی اسلامی ما نسبت به دیگر رقبا گردد.

نکته‌ای که بسیار حائز اهمیت است دقت در این نکته است که هیچ‌کدام از نهادهای متولی حوزه وقف به‌تنهایی قادر به پیاده‌سازی موضوع وقف علم و فناوری در جامعه نیستند بلکه تلاشی جمعی، متشکل از کلیه نهادهای درگیر در مسئله همچون ادارات اوقاف، دانشگاه‌ها و نهادهای متولی علم و فناوری را می‌طلبد.

در این بین دفاتر نخبگان شهید فهمیده با توجه به نقش ارتباطی بسیار قوی خود با جامعه دانشگاهی و پژوهشی و پارک‌های علم و فناوری و همچنین نخبگان و کارآفرینان از یک‌سو و اتصال با بخش دفاعی به عنوان موتور پیش رو در حوزه علم و فناوری کشور از سوی دیگر، قابلیت بالایی دارند که در تعامل با کلیه سازمان‌ها و نهادهای تأثیرگذار، پیگیری اجرایی سازی موضوع وقف علم و فناوری را در عرصه‌های برشمرده شده در جامعه بر عهده گیرند.

در کشور ما واقفین و افراد خیري وجود دارند که مالی را در حوزه های علم و فناوری وقف نموده اند اما اولاً حجم این موقوفات در حد و اندازه های نیاز جامعه نبوده ، ثانیاً این روند تبدیل به جریانسی مطمئن و پایدار در زمینه تامین منابع مالی حوزه علم و فناوری نشده است. ما در این کتاب ضمن ارائه اطلاعاتی در این حوزه به دنبال تبیین مباحث زیر هستیم :

- قابلیت پاسخگویی به یکی از اولویتهای مهم جامعه (توسعه علم و فناوری) از طریق وقف
- ترویج و فرهنگ سازی و تشویق واقفین به وقف در حوزه ی علم و فناوری

بنیاد آموزش و تحقیقاتی سطح دانش

کتابخانه ملی و مرکز تحقیقات اسلامی

مرکز تحقیقاتی ملی علم، ادب و تحقیقات اسلامی
منطقه شمال شرقی

مرکز تحقیقاتی ملی علم، ادب و تحقیقات اسلامی
منطقه شمال شرقی